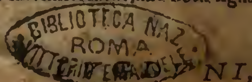
INSTITVTIONVM, SIVE ELEMENTORVM D. IVSTINIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS

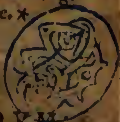
LIBRI IIII.

Ad editionem Gregorij HALOANDRI diligenter collati, sed & Iureconsultorum doctissimorum consilio iudicioque in quàm plurimis locis feliciter recogniti.

ARGVMENTIS *compendiarijs Paragraphos singulos illustrantibus, ac Legum cupidos fasce graui leuantibus, adiectis.*

Dein Adnotatiunculæ quædam admodum frugiferæ intermiscentur, hac nota signatæ. *

LVGDVNI,
APVD THEOBALDVM PAGANVM.
M. D. XLV.

ANGELVS POLITIANVS MISCELLANEORVM

CAP. LXXXIIII.

INSTITVTIONES hæ, quæ vocantur in Iure Ciuili, Iustiniani principis nomine editæ, sed à Tribuniano tamen, doctisque alijs viris compositæ, etiam Græcè scriptæ sub eodem prorsus intellectu reperiuntur: nisi quia ritus quidam, consuetudinesque Romanorum veteres vberius aliquanto, & laxius in Græco ipso, quàm in Latino Codice referuntur, vt peregrinis hominibus, atque à Romanorum more, consuetudineque alienis res tota penitus innotesceret.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI.

IMPERATOR Cæsar Flauius Iustinianus, Alemanicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator semper Augustus, cupidæ legum iuuentuti S.

ARGVMENTVM.

Imperatorem non solum decent arma, sed & leges: quò belli, pacisq; tempore Respublica rectè gubernetur.

MPERATORIAM maiestatem non solùm armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam: ut utrunque tempus, & bellorum, & pacis, rectè possit gubernari: & princeps Romanus, non solum in hostilibus prælijs uictor existat, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellat: & fiat tã iuris religiosissimus, quàm uictis hostibus triumphator magnificus.

ARGVM.

Quantis vigilijs, quantisve sudoribus sese circa arma, & leges habuerit, ab ipso effectu probat.

Quorum utranque uiam cum summis uigilijs, summaq; prouidētia, annuente Deo perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros Barbaricæ gentes sub iuga nostra redactæ cognoscunt: & tam Africa, quàm aliæ innumeræ prouinciæ post tanta temporum spatia, nostris uictorijs à cœlesti numine præstitis, iterum ditioni Romanæ, nostroq; additæ Imperio, protestantur. Omnes uerò populi legibus tam à nobis promulgatis, quàm compositis, reguntur. Et cùm sacratißimas constitutiones antea confusas in luculentā ereximus consonantiam; tunc nostrā extendimus curā ad immensā ueteris prudentiæ uolumina: & opus desperatū, quasi per mediū profundum euntes, cœlesti fauore iam adimpleuimus.

ARGVM.

Tribonianus, Theophilus, & Dorotheus viri illustres, Iustiniani mandato, pro faciliori iuuenum eruditione, Institutiones composuerunt.

Cumq; hoc Deo propitio peractū est: Triboniano uiro magnifico, magistro, & exquæstore sacri palatij nostri, & exconsule, necnon Theophilo, & Dorotheo uiris illustribus antecessoribus (quorum omnium solertiam, & le-

gum scientiam, & circa nostras iussiones fidem, iam ex multis rerũ argumentis accepimus) conuocatis, mandauimus specialiter, ut ipsi nostra authoritate, nostrisq; suasionibus Institutiones componerent: ut liceat uobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab Imperiali splendore appetere: & tam aures, quàm animi uestri nihil inutile, nihilq; perperam positũ, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant. Et quod priore tempore uix post quadriennium prioribus contingebat, ut tunc constitutiones Imperatorias legerent: hoc uos à primordio ingrediamini, digni tanto honore, tantaq; reperti felicitate, ut & initium uobis, & finis legũ eruditionis à uoce principali procedat.

ARGVM.

Sectæ sunt Institutiones in libros quatuor: quibus quid olim in vsu erat; quidve hodie imperiali lima emendatum fuerit, traditur.

Igitur post libros quinquaginta Digestorum seu Pandectarum, in quibus omne ius antiquum collectum est, quod per eundem uirum excelsum Tribonianum, necnon cæteros uiros illustres, & facundissimos confecimus: in quatuor libros easdem Institutiones partiri iussimus, ut sint totius legitimæ sciẽtiæ prima elementa: in quibus bre-

uiter expositum est, & quod antea obtinebat, & quod postea desuetudine inumbratum, Imperiali remedio illuminatum est.

ARGVM.

Institutiones compositas legit in primis Iustinianus, ac recognouit: recognitis denique plenum robur accommodauit.

Quas ex omnibus antiquorũ institutionibus, & præcipuè ex commentarijs Caij nostri, tam institutionum, quàm rerum cotidianarum, alijsq́; multis commentarijs compositas, cùm tres uiri prudentes prædicti nobis obtulerunt: & legimus, & recognouimus, & plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accõmodauimus.

ARGVM.

Alacri, indefessóq; studio huic disciplinæ incumbendum suadet: ac vberrimos fructus pollicetur.

Summa itaq; ope, & alacri studio has leges nostras accipite, & uosmetipsos sic eruditos ostendite, ut spes uos pulcherrima foueat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram Rempublicam in partibus eius uobis credendis gubernari. D. CP. XI. *Calend. Decembr.* D. IVSTINIANO PP. III. COS.

Institutionũ, seu elementorum D. Iusti- niani sacratissimi principis,

LIBER I.

De iustitia, & iure,

TITVLVS I.

ARGVM.

Iustitiæ, & iuris prudentiæ descriptio.

VSTITIA *est constans, & perpetua uoluntas, ius suum cuique tribuendi. Iuris prudentia est diuinarum, atque humanarum rerum notitia iusti atque iniusti scientia.*

ARGVM.

Leuiora primum, exinde altiora tradenda sunt: ne tyrones rei perplexitate & varietate perterriti, aut studia deserant, aut maiori cum sudore, tardius huiusce disciplinæ notitiam assequantur.

His igitur generaliter cognitis, & incipienti-

dentur posse tradi commodißime: si primò leui, ac simplici uia, post deinde diligentißima, atque exactißima interpretatione singula tradantur. alioqui si statim ab initio rudem adhuc, & infirmum animum studiosi, multitudine ac uarietate rerum onerauerimus: duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore, sæpe etiam cum diffidentia (quæ plerunque iuuenes auertit) serius ad id perducemus, ad quod leuiore uia ductus, sine magno labore, & sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset.

ARGVM.

Tria sunt iuris præcepta, ad quæ quicquid in iure scriptum est, refertur. Publicum ius, publicam vtilitatem respicit: priuatum vero, singulorum peculiare commodum.

Iuris præcepta sunt hæc, Honestè uiuere, alterum non lædere, suum cuique tribuere. Huius studij duæ sunt positiones, Publicum, & priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat. Priuatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. Dicendum est igitur de iure priuato, quod tripertitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus.

De iure naturali, gentium, & ciuili,

TITVLVS II.

ARGVM.

Quod naturalis instinctus omnia animantia docuit, ius naturale dicitur: ideo mares fœminas appetere, liberos procreare, procreatosq; educare (quæ etiam cum brutis communia habemus) hoc iure impellimur.

IVs naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nã ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quæ in cælo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descendit maris, atque fœminæ coniunctio, quam nos matrimonium appellamus. Hinc liberorum procreatio, hinc educatio. Videmus etenim cætera quoq; animalia istius iuris peritia censeri.

ARGVM.

Quod quæque ciuitas sibi ius statuit, ius ciuile dicitur, quasi ipsius ciuitatis peculiare: quod vero rationis iudicio ab omni populo custoditur, ius gentium vocatur.

Ius autem ciuile à iure gentiũ distinguitur, quod omnes populi, qui legibus, & moribus regũtur, partim suo ꝓprio, partim cõmuni omniũ hominum iure utuntur. Nam quod quisq; populus ipse sibi ius cõstituit, id ipsius propriũ ci-

uitatis est: uocaturq; ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Quod uerò naturalis ratio inter omnes homines cōstituit, id apud omnes populos peræquè custoditur, uocaturq; ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utantur. Et populus itaq; Romanus partim suo proprio, partim cōmuni omnium hominum iure utitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus.

ARGVM.

Ius ciuile à sua quodque ciuitate, vel legislatore nomen sortitur: iuris tamen ciuilis simpliciter prolati appellatione, ius Romanorum (tanquam nobilius) significamus.

Sed ius quidem ciuile ex unaquaque ciuitate appellatur, ueluti Atheniensium. nam si quis uelit Solonis, uel Draconis leges appellare Ius ciuile Atheniensium, non errauerit. sic enim & ius, quo Romanus populus utitur, ius ciuile Romanorū appellamus: uel ius Quiritum, quo Quirites utuntur. Romani enim à Romulo, Quirites à Quirino appellātur. Sed quoties non addimus nomen, cuius sit ciuitatis, nostrum ius significamus: sicuti cùm poëtam dicimus, nec addimus nomen, subauditur apud Græcos egregius Homerus: apud nos, Virgilius.

ARGVM.

Communis vsus humanáq; necessitas iuri ...

tium originem dedere. Ex hoc itaque iure orta sunt bella, secutæ captiuitates, & seruitutes, ac contractus ferè omnes introducti.

Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam usu exigente, & humanis necessitatibus, gentes humanæ iura quædam sibi constituerunt. Bella etenim orta sunt, & captiuitates sequutæ, & seruitutes, quæ sunt naturali iuri contrariæ. Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc iure gentium omnes penè contractus introducti sunt: ut emptio, & uenditio: locatio, & conductio, societas, depositum, mutuum, & alij innumerabiles.

ARGVM.

Ius ciuile ex scripto constat, & non scripto: iuris autem scripti partes sunt sex: quæ recta serie pertractantur.

Constat autem ius nostrum, quo utimur, aut scripto, aut sine scripto: ut apud Græcos, τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι.

Scriptum autem ius est lex, plebiscitum, Senatusconsultum, Principum placita, Magistratuum edicta, responsa prudentum.

Lex est, quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante (ueluti consule) constituebat. Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante (ueluti Tribuno) constituebat.

tuebat; Plebs autem à populo eo differt, quo species à genere: nam appellatione populi, uniuersi ciues significantur, connumeratis etiam patricijs, & senatoribus. Plebis autem appellatione, sine patricijs, & senatoribus cæteri ciues significantur. Sed & plebiscita lege Hortensia lata, non minus ualere, quàm leges cœperunt. Senatusconsultum est, quod senatus iubet, atque constituit. Nam cùm auctus esset populus Romanus in eum modum, ut difficile esset in unũ eum conuocari legis sanciendæ causa: æquum uisum est, senatum uice populi consuli.

ARGVM.

Quod princeps animo legis cõdẽdæ statuit, legis vim obtinet: & constitutio dicitur ligatq; omnes, modo generalis sit: quod si ob certæ personæ meritum, odiũmve emanarit, ad exemplũ non trahitur: & quum personalis sit, personam non egreditur.

Sed & quod principi placuit, legis habet uigorem: quum lege Regia, quæ de eius imperio lata est, populus ei, & in eum omne imperium suum, & potestatem concedat. Quodcunq; ergo Imperator per epistolam constituit, uel cognoscens decreuit: uel edicto præcepit, legẽ esse constat. Hæc sunt, quæ constitutiones appellantur. Planè ex his quædam sunt personales, quæ nec ad exemplum trahuntur; quoniam non hoc*

prin

princeps uult.nã quod alicui ob meritũ indulsit, uel si quã pœnã irrogauit, uel si cui sine exemplo subuenit: personã non transgreditur. Aliæ autẽ, quũ generales sint, omnes proculdubio tenent.

ARGVM.

Prætorum edicta vim legis habent: ædilitiumq́; edictum pars est iuris Prætorij.

Prætorum quoque edicta non modicam obtinent iuris authoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare, quòd qui honores gerunt, id est, magistratus, authoritatem huic iuri dederunt. Proponebant & Aediles Curules edictum de quibusdam causis, quod & ipsum iuris honorarij portio est.

ARGVM.

Iureconsultorũ sententiæ (quibus à Cæsare iura interpretãdi facultas data erat) respõsa prudentum dicuntur: quæ vsqueadeo iuris pondus obtinebant, vt nec cuiquam iudicum ab his recedere fas esset.

Responsa prudentum sunt sententiæ, & opiniones eorũ, quibus permissum erat de iure respõdere. Nam antiquitus constitutũ erat, ut essent, qui iura publicè interpretarentur: quibus à Cæsare ius respondendi datum est, qui iuriscõsulti appellabantur: quorum omniũ sententiæ, & opiniones eã authoritatẽ tenebant, ut iudici recedere à responsis eorũ nõ liceret, ut est cõstitutum.

ARGVM.

Consuetudo moribus utentium comprobata vim iuris scripti habet: hoc tamen ab Atheniensibus, illa à Lacedæmonijs ortum habuit.

Sine scripto ius uenit, quod usus adprobauit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati, legem imitantur. Et non inelegantur in duas species ius ciuile distributum esse uidetur: nam origo eius, ab institutis duarum ciuitatum, Athenarum scilicet, & Lacedæmoniorum, fluxisse uidetur. In his enim ciuitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedæmonij quidem magis ea, quæ pro legibus obseruabant, memoriæ mandarent: Athenienses uerò ea, quæ in legibus scripta comprehendissent, custodirent.

ARGVM.

Ius naturali ratione apud omnes gentes obseruatum, & ciuile, in hoc discrepant: quoniam primum immutabile est, reliquum vero consuetudine, aut contraria lege mutatur.

Sed naturalia quidem iura, quæ apud omnes gentes peræquè obseruãtur, diuina quadam prouidentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent. ea uerò, quæ ipsa sibi quæque ciuitas constituit, sæpe mutari solent, uel tacito consensu populi, uel alia postea lege lata.

ARGVM.

Ius commune ad personas, res, vel actiones spectat:

ctat: & à dignioribus ſumendum exordium.

Omne autem ius, quo utimur, uel ad perſonas pertinet, uel ad res, uel ad actiones. Et prius de perſonis uideamus: nam parum eſt ius noſſe, ſi perſonæ, quarum cauſa conſtitutum eſt, ignorentur.

De iure perſonarum, TIT. III.

ARGVM.

Prima perſonarum diuiſio: exinde libertatis & ſeruitutis finitio.

SVmma itaq; diuiſio de iure perſonarum hæc eſt: quòd omnes homines, aut liberi ſunt, aut ſerui. Et libertas quidem (ex qua etiam liberi uocantur) eſt naturalis facultas eius, quod cuiq; facere libet, niſi ſi quid ui aut iure prohibetur. Seruitus autem eſt conſtitutio iuris gentiũ, qua quis domino alieno contra naturam ſubijcitur.

ARGVM.

Serui à ſeruando dicti ſunt: quum magis interſit reipublicæ captiuos ſeruos uiuere, quàm mori ingenuos: mancipia verò quaſi manu capta dicuntur.

Serui autem ex eo appellati ſunt, quòd Imperatores captiuos uendere, ac per hoc ſeruare, nec occidere ſolent, qui etiam mancipia dicti ſunt, eò quòd ab hoſtibus manu capiuntur.

ARGVM.

Seruorum quidam naturaliter serui, quidam iure gentium, quidam vero iure ciuili. Et qui ex ancilla nascitur, seruus nascitur.

Serui autem aut nascuntur, aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris. fiunt aut iure gentium, id est, ex captiuitate: aut iure ciuili, cùm liber homo maior uiginti annis ad pretium participandum sese uenundari passus est. In seruorum conditione nulla est differentia: in liberis autē multæ. aut enim sunt ingenui, aut libertini.

De ingenuis,

TIT. IIII.

ARGVM.

Qui liber nascitur ingenuus est: quinetiam quantum ad ingenuitatem pertinet, matris conditio spectatur. Ad hæc sufficit matrem, aut conceptionis, aut natiuitatis, aut medio tempore liberam fuisse, vt quis ingenuus dicatur.

INgenuus est is, qui statim, ut natus est, liber est: siue ex duobus ingenuis matrimonio editus est, siuē ex libertinis duobus, siuē ex altero libertino, & altero ingenuo. Sed & si quis ex matre nascitur libera, patre uerò seruo, ingenuus nihilominus nascitur: quēadmodū qui ex matre libera, & incerto patre natus est, quoniam uulgò cōceptus est. Sufficit autē liberā fuisse matrē eo tēpore, quo nascitur, licet ancilla cōceperit. Et

e contrario si libera cōceperit, deinde ancilla facta pariat: placuit eum, qui nascitur, liberum nasci: quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in uētre est. Ex his illud quæsitū est, si ancilla prægnās manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit: liberum, an seruum pariat? Et Martianus probat liberum nasci: sufficit enim ei, qui in utero est, liberā matrē uel medio tēpore habuisse, ut liber nascatur. quod & uerum est.

ARGVM.

Putatiua seruitus natalium splendori non officit: nec de facto secuta manumissio, quicquam ingenuitati detrahit.

Cùm autem ingenuus aliquis natus sit, non officit ei in seruitute fuisse, & postea manumissum esse. sæpißime enim constitutum est, natalibus non officere manumißionem.

De libertinis,

TIT. V.

ARGVM.

Libertini, qui dicantur, quid manumissio, & quo iure introducta.

*Illud adnotato, priuationē nequaquam posse præcedere habitum. Adhæc nouiter emergentia, nouo egere auxilio.

LIbertini sunt, qui ex iusta seruitute manumißi sunt. manumißio autem est de manu

datio. nam quandiu aliquis in seruitute est, manui & potestati suppositus est: & manumissus liberatur à domini potestate. Quæ res à iure gentium originem sumpsit: utpote cùm iure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cùm seruitus esset incognita. Sed postquàm iure gentium seruitus ingenuitatẽ inuasit: sequutum est beneficium manumissionis. & cum uno cõmuni nomine omnes homines appellarentur, iure gentium tria hominum genera esse cœperunt: liberi, & his contrarium serui, & tertiũ genus libertini, qui desierant esse serui.

ARGVM.

Multimodè tam inter viuos, quàm in vltima voluntate manumissio exercetur.

Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesijs, aut uindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per aliã quamlibet ultimam uoluntatẽ. Sed & alijs multis modis libertas seruo competere potest, qui tam ex ueteribus, quàm ex nostris constitutionibus introducti sunt.

ARGVM.

Manumissio (cum voluntariæ sit iurisdictionis) vbique & quocunque tempore fieri potest.

Serui uerò à dominis semper manumitti solent:

lent: adeò, ut uel in transitu manumittantur: ueluti cùm Prætor, aut Præses, aut Proconsul in balneum, uel in theatrum eant.

ARGVM.

Libertinorum multiplici statu exploso vnica omnium hodie est conditio: quandoquidem omnes ciues Romani efficiuntur.

Libertinorũ autem status tripertitus antea fuerat: nã qui manumittebãtur, modo maiorẽ, & iustam libertatẽ cõsequebantur, & fiebant ciues Romani: modò minorẽ, & Latini, ex lege Iulia Norbana fiebant: modò inferiorem, & fiebãt ex lege Aelia Sentia dedititij. Sed quoniã dedititiorũ quidẽ pessima cõditio iam ex multis tẽporibus in desuetudinẽ abierat, Latinorũ uerò nomẽ nõ frequẽtabatur: ideoq; nostra pietas omnia augere, & in meliorẽ statũ reducere desiderans: duabus cõstitutionibus hoc emẽdauit, & in pristinũ statũ reduxit: quia & à primis urbis Romæ cunabulis una atq; simplex libertas cõpetebat, id est, eadem, quã habebat manumissor: nisi quòd scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. Et dedititios quidẽ per cõstitutionẽ nostrã expulimus, quã promulgauimus inter nostras decisiões: per quas, suggerẽte nobis Triboniano uiro excelso quæstore nostro, antiqui iuris altercatiões placauimus. La-

tinos autem Iunianos, & omnem, quæ circa eos fuerat obſeruantiã, alia conſtitutione per eiuſdem quæſtoris ſuggeſtionem correximus, quæ inter Imperiales radiat ſanctiones. Et omnes libertos, nullo nec ætatis manumiſsi, nec domini manumittẽtis, nec in manumiſsionis modo diſcrimine habito (ſicut iam antea obſeruabatur) ciuitate Romana decorauimus: multis modis additis, per quos poſsit libertas ſeruis cũ ciuitate Romana, quæ ſola eſt in præſenti, præſtari.

Quibus ex cauſis manumittere non licet,

TIT. VI.

ARGVM.

Manumiſsio facta inter viuos in creditorum fraudem iure non ſubſiſtit: licet tamen domino quantumuis obærato ſeruum ſuum liberum hæredemque facere, modo nemo alius ex teſtamento exiturus ſit hæres.

NOn tamen cuicunque uolenti manumittere licet. nam is, qui in fraudem creditorũ manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatẽ. Licet autẽ domino, qui ſoluẽdo non eſt, in teſtamento ſeruum ſuũ cum libertate hæredẽ inſtituere, ut liber fiat, hæresq; ei ſolus, & neceſſarius: ſi modò ei nemo alius ex eo teſtamento

mento hæres extiterit: aut quia nemo hæres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est, qualibet ex causa hæres ei non extiterit. Idq; eadem lege Aelia Sentia prouisum est. & rectè. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius hæres extiturus non esset, uel seruum suum necessarium hæredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hæreditarias serui nomine uendant, ne iniuria defunctus adficiatur.

ARGVM.

Seruo simpliciter (nulla libertatis mentione facta) instituto, censetur etiam data libertas.

* Illud adnotato, Concesso aliquo, etiã id concessum videri, sine quo illud consistere non posset.

Idemq; iuris est, & si sine libertate seruus hæres institutus est. Quod nostra constitutio non solum in domino, qui soluendo non est, sed generaliter constituit, noua humanitatis ratione: ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere uideatur: quum non sit uerisimile, eũ, quem hæredẽ sibi elegit, si prætermiserit libertatis dationem, seruum remanere voluisse, & neminem sibi hæredem fore.

ARGVM.

In creditorum fraudem manumissio facta vi-

detur, si manumissoris facultates tempore quo manumittit æri alieno pares non sint, vel datis libertatibus impares sint futuræ.

In fraudem autem creditorum manumittere uidetur, qui uel iam eo tẽpore, quo manumittit, soluendo non est: uel qui datis libertatibus, desiturus est soluendo esse.

ARGVM.

Non aliter poterit semel data libertas impediri, nisi & decipiendi animo, & ipso rei euentu fraudati fuerint creditores.

Præualuisse tamen uidetur (nisi animum quoque fraudãdi manumissor habuerit) non impediri libertatem, quamuis bona eius creditoribus non sufficiãt: sæpe enim de facultatibus suis amplius, quàm in ijs est, sperant homines. Itaq; tunc intelligimus impediri libertatẽ, cùm utroque modo fraudantur creditores, id est, & consilio manumittentis, & ipsa re, eò quòd eius bona non sunt suffectura creditoribus.

ARGVM.

Minor annis uiginti non aliter seruum manumittere potest, quàm causa cognita: & iusta manumissionis causa: quæ autem sint iustæ causæ, hic traditur.

Eadem lege Aelia Sentia domino minori uiginti annis non aliter manumittere permittitur, quàm si uindicta apud cõsilium, iusta causa manumissio

manumißionis adprobatæ fuerint manumißi. Iustæ aũt manumißiõis causæ hæ sunt: ueluti si qs patrẽ, aut matrẽ, filiũ, filiámue, aut fratres sororésue naturales, aut pædagogũ, aut nutricẽ, aut educatorẽ, aut alumniũ, alumniámue, aut collacta neũ manumittat: aut seruũ procuratoris habẽdi gratia, aut ancillã matrimonij habẽdi causa: dũ tamẽ intra sex mẽses in uxorẽ ducatur: nisi iusta causa impediat: & seruus, qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decẽ & septẽ annis manumittatur. Semel aũt causa adprobata, siue uera sit, siue falsa, non retractetur.

ARGVM.

Minori annis uiginti, non antea licet proprijs seruis testamento libertatem dare, quàm decimum octauum annum attigerit.

*Illud nota, Mediam uiam eligendam.

Cùm ergo certus modus manumittẽdi minoribus uiginti annis dominis per legem Aeliam Sentiã constitutus esset, eueniebat, aut qui quatuordecim annos expleuerat, licet testamẽtũ facere. & in eo sibi hæredẽ instituere, legataq́; relinquere posset: tamẽ si adhuc minor esset uiginti annis, libertatẽ seruo dare nõ posset. Quod non erat ferendum. nam cui totorum suorũ bonorum in testamẽto dispositio data erat: quare nõ similiter ei, quemadmodum alias res, ita & de seruis

suis in ultima uoluntatē disponere, quemadmodū uoluerit, permittimus, ut & libertatē eis possit præstare? Sed quum libertas inæstimabilis res sit, & propter hoc ante xx. ætatis annum antiquitas libertatē seruo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo uiam eligentes, non aliter minori uiginti annis libertatē in testamento dare seruo suo cōcedimus, nisi decimumseptimum annum impleuerit, et decimumoctauū attigerit. Quum enim antiquitas huiusmodi ætati, & pro alijs postulare concesserit: cur non etiam sui iudicij stabilitas ita eos adiuuare credatur, ut ad libertatē dandam seruis suis possint peruenire?

De lege Fusia Caninia tollenda,

TIT. VII.

L*Ege Fusia Caninia certus modus constitutus erat in seruis testamento manumittēdis: quam, quasi libertates impedientem, & quodammodo inuidam, tollendam esse censuimus: quum satis fuerat inhumanum, uiuos quidē licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem: morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.*

De his

De his, qui sui, vel alieni iuris sunt,

TIT VIII.

ARGVM.

Habes secundam personarum diuisionem.

*Illud signa, Cognito vno contrariorũ, protinus alterum cognosci.

SEquitur de iure personarũ alia diuisio. Nam quædam personæ sui iuris sunt, quædam alieno iuri subiectæ. Rursus earum, quæ alieno iuri subiectæ sunt, aliæ sunt in potestate parentũ. aliæ in potestate dominorum. Videamus itaque de his, quæ alieno iuri subiectæ sunt. nam si cognouerimus, quæ istæ personæ sunt: simul intelligemus, quæ sui iuris sunt. Ac prius inspiciamus de his, quæ in potestate dominorum sunt.

ARGVM.

Et si olim domino seruum occidere impune liceret, hodie tamen in eum non (nisi ex legitima causa) sæuire licebit: quinimo vsqueadeò dominorum asperitas coercetur, vt si intolerabilis sit, seruos iusto pretio [venundare cogantur: quum reipublicæ intersit, ne quis re sua abutatur.

In potestate itaq; dominorum sunt serui. quæ quidẽ potestas, iuris gentiũ est. nam apud omnes peræque gẽtes animaduertere possumus, dominis in seruos uitæ necisq; potestatẽ fuisse: & quod-

cunque per seruum adquiritur, id domino adquiri. Sed hoc tẽpore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modum sæuire. Nam ex constitutione diui Antonini, qui sine causa seruũ suũ occiderit, non minus puniri iubetur, quàm si alienum seruum occiderit. Sed & maior asperitas dominorũ, eiusdem principis constitutionẽ coërcetur. nam Antoninus cõsultus à quibusdam Præsidibus prouinciarũ de his seruis, qui ad ædem sacrã, uel ad statuam principum confugiunt, præcepit, ut si intolerabilis uideatur sæuitia dominorum, cogantur seruos suos bonis conditionibus uẽdere, ut pretiũ dominis daretur. & rectè. expedit enim reipublicæ, ne sua re quis male utatur. Cuius rescripti ad Aelium Martianũ missi uerba sunt hæc, Dominorũ quidẽ potestatẽ in seruos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominũ ius suũ detrahi. sed & dominorum interest, ne auxilium contra sæuitiam, uel famem, uel intolerabilẽ iniuriã denegetur ijs, qui iustè deprecantur. Ideóque cognosci de querelis eorũ, qui ex familia Iulij Sabini ad sacram statuã confugerunt. & si uel durius habitos, quàm æquũ est, uel infami iniuria adfectos esse cognoueris: uenire iube, ita ut in potestatem domini nõ

reuer

reuertantur. Quod si meæ constitutioni fraudem fecerit: sciat me hoc admissum aduersus se seuerius exequuturum.

De patria poteſtate.

TIT. IX.

IN poteſtate noſtra ſunt liberi noſtri, quos ex iuſtis nuptijs procreauimus. Nuptiæ autem, ſiue matrimoniũ, eſt uiri & mulieris coniũctio, indiuiduam uitæ conſuetudinem continẽs.

ARGVM.

Patria poteſtas iure Romano inſtituta fuit: ſolisq; Romanis propria ac peculiaris eſt.

Ius autem poteſtatis, quod in liberos habemus proprium eſt ciuium Romanorum. nulli enim alij ſunt homines, qui talem in liberos habeant poteſtatem, qualem nos habemus.

ARGVM.

Filij ex legitimis nuptijs progeniti, omneſq; per filiorum ſtipitem deſcendentes, in patria ſunt poteſtate: ex filia verò nati, nequaquam.

Qui igitur ex te & uxore tua naſcitur, in tua poteſtate eſt. Item qui ex filio tuo & uxore eius naſcitur, id eſt, nepos tuus & neptis, æquè in tua ſunt poteſtate & pronepos, & proneptis, & de-

De Nuptijs,

TIT. X.

ARGVM.

Masculi decimumquintum annum attingentes, & fœminæ decimumtertiũ iustas coëunt nuptias: quas in patria potestate constituti, non nisi patre assentiente, contrahere possunt: modo talis sit pater, qui consensum præstare valeat.

IVstas autem nuptias inter se ciues Romani contrahunt, qui secundum præcepta legum coëunt: masculi quidem puberes, fœminæ autem uiri potentes, siue patresfamiliarum sint, siue filijfamiliarum: dum tamen si filijfamiliarum sint, consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere, & ciuilis & naturalis ratio suadet, in tantum, ut iussus parentis præcedere debeat. Vnde quæsitũ est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius uxorem ducere poßit? Cumq; super filio uariabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplum filiæ furiosi, filiũ quoq; furiosi posse, & sine patris interuentu matrimonium sibi copulare, secundum datum ex nostra constitutione modũ.

ARGVM.

Ascendentes cum descendentibus naturali vel adoptionis vinculo coniunctis nuptias celebrare nequeunt: idémque iuris est, etsi emancipatione

soluta

soluta sit adoptio.

Ergo non omnes nobis uxores ducere licet. nam à quarundam nuptijs abstinendum est. inter eas enim personas, quæ parentum, liberorúmue locum inter se obtinent, contrahi nuptiæ non possunt: ueluti inter patrem, & filiam: uel auum, & neptē: uel matrem, & filium uel auiā: & nepotem: & usque in infinitum. Et si tales personæ inter se coierint, nefarias atq; incestas nuptias contraxisse dicūtur. Et hæc adeò uera sunt, ut quanuis per adoptionem, parentū, liberorúmue loco sibi esse cœperint, nō poßint inter se matrimonio iungi, in tantum, ut etiam dissoluta adoptione, idē iuris maneat. Itaq; eam, quæ tibi per adoptionē filia uel neptis esse cœperit, non poteris uxorē ducere, quāuis eam emācipaueris.

ARGVM.

Inter fratrem, & sororem ex vtroq; alteróve parente prognatos, coniugium cōsistere nequit: quod ius ad adoptiuos fratres (quandiu adoptionis vinculum permanet) etiam trahitur: eo verò soluto, nil obstat nuptijs contrahendis.

Inter eas quoq; personas, quæ ex transuerso gradu cognationis iungūtur, est quædam similis obseruatio: sed non tanta. Sanè enim inter fratrē sororēq; nuptiæ prohibitæ sunt: siue ab eodē patre, eadēq; matre nati fuerint, siue ab altero eo-

rum,

materteram magnam prohiberi uxorem ducere.

ARGVM.

Adfinitatis veneratione, eam quæ olim mihi priuigna, nurus, socrus, vel nouerca extitit, vxorem ducere non licet: multoq́ꝫ. minus licebit, si adhuc mihi sit priuigna, nurus, &c.

*Quoties eiusdem dispositionis duæ sunt rationes, sublata è duabus altera, non ob id cessat dispositio, reliqua manente.

Adfinitatis quoq́ꝫ ueneratione à quarundã nuptijs abstinere necesse est, ut ecce priuignam aut nurum uxorẽ ducere non licet: quia utræque filiæ loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut priuigna tua. nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo: alia ratione uxorem eam ducere nõ poteris: quia eadẽ duobus nupta esse nõ potest. Item si adhuc priuigna tua est, id est, si mater eius tibi nupta est: ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. Socrũ quoque, & nouercam prohibitum est uxorẽ ducere: quia matris loco sunt. Quod & ipsum dissoluta demum adfinitate procedit. alioquin si adhuc nouerca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est: cõmuni iure impeditur tibi nubere: quia eadẽ duobus nupta esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia eius tibi nupta

est:

est: ideo impediuntur tibi nuptiæ, quia duas uxores habere non potes. Mariti tamen filius ex alia uxore, & uxoris filia ex alio marito, uel contrà, matrimonium rectè contrahunt: licet habeant fratrem, sororémue ex matrimonio postea contracto natos.

ARGVM.

Etiam ob publicam honestatem à quibusdam, nuptijs abstinetur, quanuis nullum cognationis, vel adfinitatis obstaculum adsit.

Si uxor tua post diuortiū ex alio filiam procreauerit: hæc non est quidem priuigna tua: sed Iulianus ab huiusmodi nuptijs abstineri debere ait. nam constat, nec spōsam filij, nurum esse: nec patris sponsam, nouercam esse: rectius tamen, & iure facturos eos, qui ab huiusmodi nuptijs abstinuerint. Illud certum est, seruiles quoq; cognationes impedimento nuptijs esse: si forte pater, & filia: aut frater, & soror manumißi fuerint. Sunt & aliæ personæ, quæ propter diuersas rationes, nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorū, seu Pandectarum ex uetere iure collectarum enumerari permisimus.

ARGVM.

Vbi nuptiæ contra legum interdicta celebratæ fuerunt, ibi neque nuptiarum, neque viri, neque vxoris, neque dotis, vllum ius erit vel appellatio: ad hæc contrahentes, pœnas hic traditas, aliasq;

alias'q; plures incurrunt.

Si aduersus ea, quæ diximus, aliqui coierint: nec uir, nec uxor, nec nuptiæ, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaq; ij, qui ex eo coitu nascũtur, in potestate patris nõ sunt: sed tales sunt (quantũ ad patriam potestatẽ pertinet) quales sunt ij, quos mater uulgo concepit. nã nec hi patrẽ habere intelliguntur, cum & his pater incertus sit. unde solẽt spurij appellari πρὸς τὴν σποράν, & ἀπάτορας, quasi sine patre filij. Sequitur ergo ut dissoluto tali coitu, nec dotis, nec donationis ex actione locus sit. Qui autem prohibitas nuptias cõtrahunt, & alias pœnas patiuntur, quæ sacris constitutionibus continentur.

ARGVM.

Naturales liberi, curiæ oblati, legitimi fiunt, & patris potestatem subintrant. Item ex ea nati, cum qua iustas contrahere nuptias licebat, connubio subsecuto, dotalibus'q; instrumentis confectis, æque legitimi censentur, atque qui ex matrimonio nati sunt.

Aliquando enim euenit, ut liberi, qui statim, ut nati sunt, in potestate parentũ nõ sunt, postea redigãtur in potestatem patris: qualis est is, qui dum naturalis fuerat, postea curiæ datus, potestati patris subijcitur. necnõ is, qui à muliere libera procreatus, cuius matrimoniũ minimè

legibus interdictum fuerat, sed ad quã pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotalibus instrumentis compositis, in potestatẽ patris efficitur. Quod & alijs liberis, qui ex eodem matrimonio postea fuerint procreati, similiter nostra constitutio præbuit.

De adoptionibus,
TIT. XI.

ARGVM.

Potestas patria etiam adoptione constituitur: cuius duæ sunt species: altera adrogatio dicitur, altera adoptio: illa principis authoritate, eos qui sunt iuris adrogamus: hac verò in alterius potestate existenteis, imperio magistratus adoptamus.

NOn solùm autem naturales liberi, secũdum ea quæ diximus, in potestate nostra sunt: uerum etiam ij, quos adoptamus. Adoptio autem duobus modis fit: aut principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris authoritate adoptare quis potest eos eásue, qui quæue sui iuris sunt. quæ species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio magistratus adoptamus eos eásue, qui quæue in potestate parentum sunt: siue primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia: siue inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis.

ARGVM.

Filiusfamilias extraneó in adoptionem datus, extranei potestatem minimè subintrat, quamuis illi intestato succedat: Datus verò cuiuis ascendentium, eius potestati subijcitur.

*Annotato, Duo vincula vno fortiora esse.

Sed hodie ex nostra constitutione, cũ filiusfamilias á patre naturali extraneæ personæ in adoptionem datur, iura patris naturalis minimè dissoluuntur: nec quicquã ad patrem adoptiuum trãsit, nec in potestate eius est: licet ab intestato iura successionis ei á nobis tributa sint. Si uerò pater naturalis non extraneo, sed auo filij sui materno, uel si ipse pater naturalis fuerit emãcipatus, etiã auo, uel proauo simili modo paterno uel materno filium suum dederit in adoptionẽ: in hoc casu, quia cõcurrũt in unã personã & naturalia, & adoptionis iura: manet stabile ius patris adoptiui, & naturali uinculo copulatũ, & legitimo adoptiõis modo cõstitutũ: ut et in familia, et in potestate huiusmodi patris adoptiui sit.

ARGVM.

Impuberis adrogatio, causa cognita celebratur: caueto; adrogator se bona adrogati (si intra pubertatem obierit) illis restituturum, ad quos peruentura erant, adoptione non facta.

Cũm autẽ impubes per principale rescriptũ adrogatur, causa cognita adrogatio fieri permit

titur: & exquiritur causa adrogationis an honesta sit, expediatq; pupillo. Et cùm quibusdā conditiōibus adrogatio fit, id est, ut caueat adrogator personæ publicæ, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturū se bona illis, qui, si adoptio facta nō esset, ad successionem eius uēturi essent.

ARGVM.

Adrogatus non nisi causa cognita emancipatur: cui propria bona restitui debent, iubeturq; adrogator quartam bonorum suorum illi relinquere.

Item non aliter emancipare eum potest adrogator, nisi causa cognita dignus emancipatione fuerit: & tunc sua bona ei reddat. Sed & si decedens pater eum exhæredauerit, uel uiuus sine iusta causa emancipauerit: iubetur quartā partem ei bonorum suorū relinquere, uidelicet præter bona, quæ ad patrem adoptiuum transtulit, & quorum commodum ei postea adquisiuit.

ARGVM.

Quod natura fieri nō potest, nec arte poterit: ars enim naturæ est imitatrix.

Minorem natu, maiorem non posse adoptare placet, adoptio enim naturam imitatur: & pro monstro est, ut maior sit filius, quàm pater. Debet itaq; is, qui sibi filium per adoptionē uel adrogationem facit, plena pubertate, id est, decē & octo, annis præcedere. Licet autem & in locum

nepo,

nepotis uel neptis, pronepotis uel proneptis, uel deinceps adoptare, quamuis filium quis non habeat. Et tam filium alienum quis in locum nepõtis adoptare potest, quàm nepotem in locũ filij.

ARGVM.

Adoptans aliquem in nepotem quasi ex filio (quem in potestate habet) natum, filij consensum habere debet: diuersum erit si auus nepotem ex filio in adoptionem dare velit.

Sed si quis nepotis loco adoptet, uel quasi ex filio, quem habet iam adoptatum, uel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: eo casu & filius consentire debet, ne ei inuito suus hæres adnascatur. sed ex contrario, si auus ex filio nepotem det in adoptionem, non est necesse filium consentire.

ARGVM.

Adoptiuus pater adoptatum filium in potestate sua constitutum, vel adrogatum, alteri in adoptionem dare potest, haud secus quàm naturalis pater posset.

In plurimis autem causis adsimulatur is, qui adoptatus uel adrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. & ideo si quis per Imperatorem, uel apud Prætorẽ, uel Præsidem prouinciæ non extraneum adoptauerit, potest eundem in adoptionem alij dare.

ARGVM.

Qui secundum naturam liberos generare nequeunt, nec secundū artem sibi parare quibunt.

Sed & illud utriusque adoptionis commune est, quòd & ij, qui generare non possunt (quales sunt spadones) adoptare possunt: castrati autem non possunt.

* Annota, Fœminas filios in potestate nō habere. quo fit vt iuribus potestatis patriæ minime fruantur.

Fœminæ quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habēt: sed ex indulgentia principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt.

ARGVM.

Adrogatus nō solū in adrogatoris cōuolat potestatem, sed etiam liberi quos in potestate habet.

Illud proprium est adoptionis illius, quæ per sacrum oraculum fit, quòd is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subijcitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate, tanquam nepotes. sic etenim diuus Augustus non antè Tiberium adoptauit, quàm is Germanicum adoptasset: ut protinus adoptione facta, inciperet Germanicus Augusti nepos esse.

ARG

ARGVM.

Seruus á domino adoptatus, vel apud acta, filius nominatus, libertatem nanciſcitur.

Apud Catonem bene ſcriptum refert antiquitas, ſeruos, ſi á domino adoptati ſint, ex hoc ipſo poſſe liberari. Vnde & nos eruditi, in noſtra conſtitutione etiam eum ſeruum, quem dominus actis interuenientibus filium ſuum nominauerit, liberum eſſe conſtituimus: licet hoc ad ius filij accipiendum ei non ſufficiat.

Quibus modis ius patriæ poteſtatis ſoluitur,

TIT. XII.

ARGVM.

Mortuo patre mox ſui iuris filius efficitur: mortuo verò auo ita demum nepos ſui iuris euadit, ſi non ſuperſit ei pater in cuius recidat poteſtatem.

Videamus nũc, quibus modis ij, qui alieno iuri ſunt ſubiecti, eo iure liberentur. Et quidem quemadmodum liberentur ſerui á poteſtate dominorum, ex ijs intelligere poſſumus, quæ de ſeruis manumittendis ſuperius expoſuimus. Hi uerò, qui in poteſtate parentis ſunt, mortuo eo, ſui iuris fiunt. Sed hoc diſtinctionẽ recipit. nam mortuo patre, ſané oĩmodo filij filiæ ſiũt ſui iuris

nmi- *efficiũtur, Mortuo uerò auo, non * omnimodo nepotes neptesq́ sui iuris fiũt: sed ita, si post mortẽ aui in potestatẽ patris sui recasuri nõ sunt. Itaq; si moriente auo pater eorũ uiuit, & in potestate patris sui est: tunc post obitum aui in potestate patris sui fiunt. Si uerò is, quo tempore auus moritur, aut iam mortuus est, aut per emancipationem exijt de potestate patris: tunc ij, qui in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt.*

ARGVM.

Deportatio patris aut filij, patriæ potestatis vinculum soluit: restitutio verò principis, id in pristinum statum reponit.

Cùm autẽ is, qui ob aliquod maleficiũ in insulam deportatur, ciuitatẽ amittit: sequitur, ut qui eo modo ex numero ciuiũ Romanorũ tollitur, perinde quasi eo mortuo, desinant liberi in potestate eius esse. Pari ratione & si is, qui in potestate parẽtis sit, in insulã deportatus fuerit, desinit esse in potestate parẽtis. sed si ex indulgẽtia principis restituti fuerint, per omnia pristinum statũ recipiũt. Relegati autẽ patres in insulã, in potestate liberos retinent. Et ex cõtrario liberi relegati, in potestate parentum remanẽt. Pœnæ seruus effectus, filios in potestate habere desinit. Serui autem pœnæ efficiuntur, qui in metallum

damnan

damnantur, & qui bestijs subijciuntur.

ARGVM.

Sola patritiatus dignitas filium à patria potestate eximit.

Filiusfamilias si militauerit, uel si senator, uel consul factus fuerit, remanet in potestate patris, militia enim, uel consularis dignitas, de patris potestate filium non liberat, Sed ex constitutione nostra, summa Patritiatus dignitas ilico, imperialibus codicillis præstitis, filium á patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidem posse per emancipationis modū potestatis suæ nexibus filium liberare: imperatoriam autem celsitudinem non ualere cum quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate?

ARGVM.

Captiuitate patris aut filij pendet, magis quàm intereat, ius patriæ potestatis, propter postliminij ius: retro enim fingitur in ciuitate fuisse, quí ab hostibus regressus est.

Si ab hostibus captus fuerit parens, quamuis seruus hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminij: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. idcirco reuersus parens etiam liberos habebit in potestate: quia postliminium fingit eum, qui captus est, in ciuitate semper fuisse. Si

uero ibi decesserit: exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse uidetur. Ipse quoq; filius, nepósue si ab hostibus captus fuerit: similiter dicimus, propter ius postliminij, ius quoq; potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autē postliminiū à limine, & post. Vnde eum, qui ab hostibus captus est, & in fines nostros postea peruenit, postliminio reuersum rectè dicimus. Nā limina, sicut in domo finem quendam faciunt: sic & imperij finem esse limen, ueteres uoluerunt. Hinc & limen dictum est, quasi finis quidam & terminus. ab eo postliminiū dictum est, quia ad idem limen reuertebatur, quod amiserat. Sed & qui captus uictis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur.

ARGVM.

Emancipatio apud quenuis magistratum (etiam citra antiquam solennitatem) facta, patriæ potestatis vincula soluit: verum pater ex emancipati bonis sibi iure debitam portionem consequitur, illiusq; (si impubes sit) legitimam tutelam.

Præterea emancipatione quoq; desinunt liberi in potestate parentum esse. sed emancipatio antea quidē uel per antiquā legis obseruationem procedebat, quæ per imaginarias uēditiones, & intercedētes manumissiones celebrabatur, uel ex imperiali rescripto, Nostra autem prouidentia

etiã hoc in melius per cõstitutionẽ reformauit: ut fictione pristina explosa, recta uia ad cõpetẽtes iudices uel magistratus, parẽtes intrẽt: & filios suos, uel filias, uel nepotes, uel neptes, ac deinceps, à sua manu dimittant. Et tunc ex edicto Prætoris in bonis huiusmodi filij, uel filiæ, uel nepotis, uel neptis, q̃ quæue à parẽte manumissus uel manumissa fuerit: eadẽ iura præstãtur parẽti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti. Et præterea si impubes sit filius, uel filia, uel cæteri: ipse parẽs ex manumissione tutelã eius nãciscitur. Admonẽdi autẽ sumus, liberũ arbitrium esse ei, qui filiũ, & ex eo nepotẽ uel neptẽ in potestate habet: filiũ quidẽ de potestate dimittere, nepotẽ uerò uel neptẽ retinere, & è cõuerso filiũ quidẽ in potestate retinere, nepotẽ uerò uel neptẽ manumittere, uel omnes sui iuris efficere. Eadẽ & de pronepote, et pronepte dicta esse intelligãtur.

ARGVM.

Adoptatus ab ascendente (si præsens adoptioni non contradicat) à patris naturalis soluitur potestate, & in adoptantis potestatem transit.

Sed & si pater filium, quem in potestate habet, auo uel proauo naturali secundum nostras cõstitutiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis interuenientibus

apud

apud cōpetentem iudicem manifestauerit, præsente eo, qui adoptatur, & non cōtradicente, necnon eo præsente, qui adoptat: soluitur quidē ius potestatis patris naturalis: transit autem in huiusmodi parentem adoptiuum, in cuius persona, & adoptionem esse plenißimam antea diximus.

ARGVM.

Conceptus prius quàm pater emanciparetur, aut cuipiam ascendentium in adoptionem daretur, in auita remanet potestate: non ita si postea conceptus sit.

Illud autem scire oportet, quòd si nurus tua ex filio tuo conceperit, & filium postea emancipaueris, uel in adoptionem dederis, prægnante nuru tua: nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur. Quòd si post emancipationem uel adoptionem conceptus fuerit: patris sui emancipati, uel aui adoptiui potestati subijcitur. Et quidem neque naturales liberi, neq; adoptiui ullo penè modo possunt cogere parentes, de potestate sua eos dimittere.

De tutelis,

TIT. XIII.

* Illud ex tutelæ finitione nota: tutorem primariò personæ tuendæ causa datum, secundariò bonorum.

Trans

TRanſeamus nũc ad aliam diuiſionem perſonarum. Nam ex his perſonis, quæ in poteſtate non ſunt, quædã uel in tutela ſunt, uel in curatione, quædam neutro iure tenẽtur. Videamus ergo de his, quæ in tutela, uel in curatione ſunt. Ita enim intelligemus cæteras perſonas, quæ neutro iure tenẽtur. Ac prius diſpiciamus de his, quæ in tutela ſunt. Eſt autem tutela (ut Seruius definiuit) uis ac poteſtas in capite libero ad tuendum eum, qui per ætatem ſe ipſe defendere nequit, iure ciuili data ac permiſſa. Tutores autem ſunt, qui eam uim ac poteſtatem habent, exq́; ipſa re nomen acceperunt. Itaq; appellantur tutores, quaſi tuitores atq; defenſores: ſicut æditui dicuntur, qui ædes tuentur.

ARGVM.

Conceſſum eſt patri impuberibus filijs, quos in poteſtate habet, teſtamento tutorem dare: item nepotibus: modo eo mortuo non ſint in eorum patris recaſuri poteſtatem.

Permiſſum eſt itaq; parentibus liberis impuberibus, quos in poteſtate habent, teſtamento tutores dare. Et hoc in filios filiasq́; procedit omnimodo. nepotibus uerò, neptibusq́; ita demũ parentes poſſunt teſtamẽto tutores dare, ſi poſt mortem eorum in poteſtatem patris ſui nõ ſunt recaſuri. Itaq; ſi filius tuus mortis tuæ tempore

in po.

si non facta libertatis mentione, tutor datus sit, tacitè libertas data videtur: ni errore quasi liber datus sit.

Dari autē tutor potest testamento non solùm paterfamilias, sed etiā filiusfamilias. Sed & seruus proprius testamento cum libertate, rectè tutor dari potest. Sed sciēdum est, cum & sine libertate tutorem datum, tacitè libertatem directā accepisse uideri: & per hoc rectè tutorem esse. Planè si per errorem, quasi liber, tutor datus sit: aliud dicendum est. Seruus autem alienus purè inutiliter testamento datur tutor: sed ita, CVM LIBER ERIT, *utiliter datur. Proprius autem seruus inutiliter eo modo tutor datur. Furiosus, uel minor uiginti quinque annis tutor testamento datus, tutor tunc erit, cum cōpos mentis, aut maior uigintiquinq; annis fuerit factus. Ad certum tempus, uel ex certo tempore, uel sub conditione, uel ante hæredis institutionem posse dari tutorem, non dubitatur. Certæ autem rei uel causæ tutor dari non potest: quia personæ, non causæ, uel rei tutor datur.*

ARGVM.

Filiorum appellatione, posthumi quoque primi gradus continentur, non etiam vlterioris: liberorum autem appellatio, etiam nepotes, cæterosq; descendētes includit: posthumi verò nomen, quoscunque liberorum gradus complectitur.

Si

Si quis filiabus suis uel filijs tutores dederit: etiam posthumæ uel posthumo dedisse uidetur: quia filij uel filiæ appellatione & posthumus et posthuma continentur. Quòd si nepotes sint, an appellatione filiorum & ipsis tutores dati sint? Dicendum est, ut & ipsis quoq; dati uideantur: si modò liberos dixerit. Cæterùm si filios: non continebuntur. Aliter enim filij, aliter nepotes appellantur. Planè si posteris dederit: tam filij posthumi, quàm cæteri liberi continebuntur.

De legitima adgnatorum tutela,

TITVLVS XV.

ARGVM.

Cessante testamentaria tutela, locus est legitimæ: quæ quidem ad proximos defertur agnatos, non etiam ad cognatos. Agnati autem sunt per virilis sexus cognationem coniuncti: cognati verò per fœminei sexus personas.

QVibus autem testamẽto tutor datus non est: his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui uocantur legitimi. Sunt autẽ agnati, cognati per uirilis sexus cognationem coniuncti, quasi à patre cognati: ueluti frater ex eodẽ patre natus, fratris filius, nepósue ex eo: item patruus, & patrui filius, nepósue ex eo:

At

At qui per fœminini sexus personas cognatione iunguntur, adgnati non sunt, sed aliâs naturali iure cognati. Itaque amitæ tuæ filius non est tibi adgnatus, sed cognatus: & inuicem tu illi eodem iure coniungeris: quia qui ex ea nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur.

ARGVM.

Quantum ad tutelam pertinet, is intestatus decessisse videtur, qui etiam cum testatus sit, tutorem testamento non dedit, aut datio effectum sortita non fuit.

Quòd autem lex duodecim tabularum ab intestato uocat ad tutelam adgnatos: non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare: sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit: quod tunc quoque accidere intelligitur, cùm is, qui datus est tutor, uiuo testatore decesserit.

ARGVM.

Adgnationis ius (cum ciuile sit vinculum) capitis deminutione tollitur: cognationis vero non ita.

*Annotato, Nil tam naturale esse, quàm eo genere quodque dissolui, quo ligatũ est.

Sed agnationis quidẽ ius omnibus modis capitis deminutione plerunq; perimitur. nã adgnatio, iuris ciuilis nomen est: cognationis uerò ius

non omnibus modis commutatur: quia ciuilis ratio, ciuilia quidem iura corrumpere potest, naturalia uerò non utique.

De capitis deminutione, TIT. XVI.

EST autem capitis deminutio prioris status mutatio. eaq; tribus modis accidit. Nā aut maxima est capitis deminutio, aut minor (quam quidā mediam uocāt) aut minima. Maxima capitis deminutio est, cū aliquis simul & ciuitatē & libertatem amittit. quod accidit his, qui serui pœnæ efficiuntur atrocitate sentētiæ: uel libertis, ut ingratis erga patronos condemnatis: uel his, qui se ad pretium participandum uenundari passi sunt. Minor, siue media capitis deminutio est, cum ciuitas quidem amittitur, libertas uerò retinetur. quod accidit ei, cui aqua et igni interdictū fuerit: uel ei, qui in insulā deportatus est. Minima capitis deminutio est, cùm ciuitas retineur & libertas, sed status hominis commutatur. quod accidit his, qui cùm sui iuris fuerint, cœperūt alieno iuri subiecti esse, uel contrà. ueluti si filiusfamiliâs â patre emancipatus fuerit: est capite deminutus. Seruus autē manumissus, capite non minuitur: quia nullum caput habuit.

Quibus

Quibus autem dignitas magis, quàm status permutatur, capite non minuuntur. & ideo à senatu motos capite non minui constat.

A R G V M.

Cognationis ciuiles effectus, non minima, sed media aut maxima capitis deminutione tolluntur.

*Non ab re dixi (ciuiles effectus) quoniam sanguinis iura, nullo iure ciuili dirimi possunt: regula iuris.

Quod autem dictum est, manere cognationis ius etiam post capitis deminutionem: hoc ita est, si minima capitis deminutio interueniat. manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio interueniat: ius quoque cognationis perit, utputa seruitute alicuius cognati: & ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed & si in insulam quis deportatus sit, cognatio soluitur. Quum autem ad adgnatos tutela pertineat: non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximiore gradu sunt: uel si plures eiusdem gradus sunt, ad omnes pertinet. ueluti si plures fratres sunt, qui unum gradum obtinent, pariter ad tutelam uocantur.

De legitima patronorum tutela,

TIT. XVII.

ARGVM.

Patroni ad libertorum tutelam ex sententia legis duodecim tabularum vocantur: cum ipsi intestatis libertis succedant: vnde par est, vt is onus tutelæ subeat, ad quem hæreditatis emolumentum pertinet.

EX eadem lege duodecim tabularum, libertorum, & libertarum tutela ad patronos, liberosq́ eorum pertinet, quæ & ipsa legitima tutela uocatur: non quia nominatim in ea lege de hac tutela caueatur, sed quia perinde accepta est per interpretationẽ, ac si uerbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quòd hæreditates libertorũ, libertarũq́, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos, liberósue eorũ pertinere: crediderũt ueteres uoluisse legẽ etiam tutelas ad eos pertinere: cùm & adgnatos, quos ad hæreditatem lex uocat, eosdẽ & tutores esse iusserit: quia plerũq; ubi successionis est emolumentum, ibi & tutelæ onus esse debet. Ideo autem diximus plerũq;: quia si à fœmina impuber manumittatur, ipsa ad hæreditatem uocatur, quum alius sit tutor.

De

De legitima parentum tutela,

TIT. XVIII.

EXemplo patronorum recepta est & alia tutela, quæ & ipsa legitima uocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem, aut neptem ex filio, & deinceps impuberes emancipauerit: legitimus eorum tutor erit.

De fiduciaria tutela,

TIT. XIX.

ARGVM.

Pater vigesimumquintum superans annum, filij sui ab alio emancipati, post aui mortem fiduciarius est tutor: item frater, emancipati fratris: filius verò mortui patroni, legitimus tutor erit liberti impuberis.

EST & alia tutela, quæ fiduciaria appellatur. nã si pater filiũ, uel filiam, nepotem, uel neptẽ, uel deinceps impuberes manumiserit: legitimã nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto, si liberi eius uirilis sexus existant: fiduciarij tutores filiorum suorum, uel fratris, uel sororis, & cæterorum efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniã filius quidẽ defuncti, si non esset à uiuo patre emãcipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur, nec in fratrũ potestatẽ reci-

deret, ideoq; nec in tutelam. Libertus autem, si seruus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. Ita tamen hi ad tutelam uocantur, si perfectæ sint ætatis. quod nostra constitutio in omnibus tutelis et curationibus obseruari generaliter præcepit.

De Attiliano tutore, & eo, qui ex lege Iulia & Titia dabatur,

TIT. XX.

ARGVM.

Cessante testamentaria & legitima tutela, locus est datiuæ, id est, à iudice dandæ.

SI cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe quidem à Prætore urbano, & maiore parte Tribunorum plebis tutor ex lege Attilia: in prouincijs uerò à præsidibus prouinciarum ex lege Iulia & Titia.

ARGVM.

Suspenso exercitio testamentarij tutoris, propter impedimentum, quod ex ipso testamento, vel aliunde proueniebat, interim datiuus tutor creabatur, cuius officiũ sublato impedimento expirabat.

Sed

Sed & si in testamento tutor sub conditione, aut ex die certo datus fuerat: quandiu conditio aut dies pendebat, ex eisdem legibus tutor alius interim dari poterat. Item si purè datus fuerat: quandiu ex testamēto nemo hæres existebat, tandiu ex eisdem legibus tutor petēdus erat: qui desinebat esse tutor, si conditio extiterat, aut dies uenerat, aut hæres extiterat. Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in ciuitatē reuersus fuerat. nā reuersus recipiebat tutelam iure postliminij. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquàm primò Cōsules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare cœperunt, deinde Prætores ex constitutionibus. Nam supradictis legibus neque de cautione à tutoribus exigenda, rem saluā pupillis fore: neque de compellēdis tutoribus ad tutelæ administrationem, quidquam cauebatur. Sed hoc iure utimur, ut Romæ quidem Præfectus urbi, uel Prætor secundum suam iurisdictionem: in prouincijs autem Præsides ex inquisitione tutores crearent, uel magistratus iussu Præsidum, si non sint magnæ pupilli facultates.

ARGVM.

Iure nouo, si pupilli facultates aureis quingētis

non fuerint ampliores, à quocunque iudice vnà cũ ciuitatis episcopo tutor datur, cautione ab eodem præstita, rem pupilli saluam fore: cuius cautionis periculum ad recipientem spectat.

Nos autem per cõstitutionem nostrã huiusmodi difficultates hominum resecãtes: nec expectata iussione præsidum, disposuimus, si facultates pupilli uel adulti usq; ad quingẽtos solidos ualeant: defensores ciuitatum unà cum eiusdem ciuitatis religiosissimo antistite, uel alias publicas personas, id est magistratus, uel iuridicum Alexandrinæ ciuitatis, tutores uel curatores creare: legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam præstanda, uidelicet eorum periculo, qui eam accipiunt. Impuberes autem in tutela esse, naturali iuri cõueniẽs est: ut is, qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur.*

nino.

ARGVM.

Tutela finita, administrationis ratio redditur: nec antè conueniendus est tutor tutelæ iudicio, quàm officium expirarit.

Quum ergo pupillorum pupillarumq; tutores negotia gerant: post pubertatem, tutelæ iudicio rationem reddunt.

De authoritate tutorum, TIT. XXI.

A R G V M.

Pupillus etiam sine tutoris authoritate conditionem suam meliorem facere potest, deteriorem non potest: quo fit, vt in contractibus vltro citroq; obligatorijs contrahentem sibi obliget, ipse autem illi non obligetur.

AVthoritas autē tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdā non est necessaria. ut ecce, si quid dari sibi stipulentur: non est necessaria tutoris authoritas. quòd si alijs promittāt pupilli: necessaria est tutoris authoritas. Nanque placuit meliorem quidem cōditionē licere eis facere, etiam sine tutoris authoritate: deteriorem uerò, non aliter, quàm cum tutoris authoritate. Vnde in his causis, ex quibus obligationes mutuæ nascuntur, ut in emptionibus, uenditionibus, locationibus, cōductionibus, mandatis, depositis, si tutoris authoritas non interueniat, ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur: at inuicem pupilli non obligantur.

A R G V M.

Hæreditatem adire, bonorum possessionem petere, aut fideicommissariam hæreditatem suscipere, nō nisi cum tutoris authoritate, pupillus potest.

Neque tamen hæreditatem adire, neq; bonorum possessionem petere, neq; hæreditatē ex fideicōmisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris

authoritate (quamuis illis lucrosa sit) ne ullum damnum habeant.

ARGVM.

Tutor præsens & in ipso actu authoritatem præstare debet: post actum verò, vel per epistolam interposita authoritas, non valet.

Tutor autem statim in ipso negotio præsens debet author fieri, si hoc pupillo prodesse existimauerit. Post tempus uerò, uel per epistolã aut per nuntium interposita authoritas, nihil agit.

ARGVM.

Tutor sibi authorari non potest: nemo enim in rem suam author fieri potest.

Si inter tutorem pupillumq; iudicio agendum sit: quia ipse tutor in rem suam author esse non potest: non prætorius tutor (ut olim) constituitur, sed curator in locum eius datur: quo curatore interueniente, iudiciũ peragitur: & eo peracto, curator esse desinit.

Quibus modis tutela finitur, TIT. XXII.

ARGVM.

Exploso impudico antiquorum iudicio, tutela masculi anno decimoquarto expleto finitur: fœminæ verò duodecimo.

PVpilli pupillæq;, cùm puberes esse cœperint, à tutela liberantur: Pubertatem autem

uete

ueteres quidem non solùm ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis æstimari uolebant. Nostra autem maiestas dignum esse castitate nostrorum temporum existimans, bene putauit: quod in fœminis etiam antiquis impudicum esse uisum est: id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo nostra sancta constitutione promulgata, pubertatem in masculis post decimumquartum annum completum ilico initium accipere disposuimus: antiquitatis normam in fœminis bene positam, in suo ordine relinquentes, ut post duodecim annos completos uiripotentes esse credantur.

ARGVM.

Varios tutelæ finiendæ modos, vsque ad tituli calcem videre potes: quos breuiori compēdio perstringere, potius laboriosum quàm vtile fuisset.

Itē finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes, uel deportati: item si in seruitutē pupillus redigatur, uel si ab hostibus captus fuerit. Sed & si usque ad certam conditionem datus sit tutor testamento: æquè euenit, ut desinat esse tutor existente conditione. Simili modo finitur tutela morte uel pupillorum, uel tutorum. Sed & capitis deminutione tutoris, per quam libertas uel ciuitas amittitur, omnis tutela perit.

*Huius

* Huius dicti ea est ratio: nam capitis minima deminutione tollitur adgnatio.

Minima autem capitis deminutione tutoris, ueluti si se in adoptionem dederit, legitima tantùm tutela perit: cæteræ non pereunt. Sed pupilli & pupillæ capitis deminutio, licet minima sit: omnes tutelas tollit. Præterea qui ad certũ tempus testamento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam. Desinunt etiam tutores esse, qui uel remouentur à tutela ob id, quòd suspecti uisi sunt: uel qui ex iusta causa se excusant, & onus administrandæ tutelæ deponunt, secundũ ea, quæ inferius proponemus.

De Curatoribus,
TIT. XXIII.

ARGVM.

Adultis vsque ad annum vigesimumquintum curatores dantur, ab eisdem magistratibus, à quibus & tutores: testamento autem non recte datur curator: datus tamen, à iudice confirmandus est: item volenti, non etiam inuito (nisi in litem) curator dari potest.

MAsculi quidem puberes, & fœminæ uiripotentes, usque ad uicesimumquintum annum completum curatores accipiunt: quia licet puberes sint, adhuc tamẽ eius ætatis sunt, ut sua negotia tueri non poßint. Dantur autẽ cura-

cur.

curatores ab eisdem magistratibus, à quibus & tutores. Sed curator testamento non datur: datus tamē confirmatur decreto prætoris uel præsidis. Item inuiti adolescentes curatores non accipiunt, præterquàm in litem. curator enim & ad certam causam dari potest.

A R G V M.

Cura furiosi & prodigi cuiusuis ætatis, lege duodecim tabularum agnatis defertur: quibus deficientibus, à iudice datur curator: reliquis item maioribus vigintiquinque annis qui in ea causa sunt vt rebus suis superesse non posint, æquè à iudice decernitur.

Furiosi quoque & prodigi, licet maiores uigintiquinque annis sint: tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. Sed solent Romæ Præfectus urbi uel Prætores, & in prouincijs Præsides ex inquisitione eis curatores dare. Sed & mente captis, & surdis, & mutis, & qui perpetuo morbo laborant (quia rebus suis superesse non possunt) curatores dandi sunt.

A R G V M.

Tutorem habenti licet tutor non detur, curator tamen quandoque datur: vtputa tutore nō idoneo existente, aut temporariam excusationem habente.

Interdum autem & pupilli curatores accipiunt, utputa si legitimus tutor non sit idoneus:

quoniam

quoniam habenti tutorem tutor dari non potest: Item si testamento datus tutor, uel à prætore, aut præside, idoneus non sit ad administrationẽ, nec tamen fraudulenter negotia administret: solet ei curator adiungi. Item loco tutorum, qui nõ in perpetuum, sed ad tempus à tutela excusantur, solent curatores dari.

ARGVM.

Tutore infirmitate aliáve iusta causa administrare impedito) si absit pupillus, aut infans sit) actor tutoris periculo, à iudice constituitur.

Quòd si tutor uel aduersa ualetudine, uel alia necessitate impediatur, quo minus negotia pupilli administrare posit, & pupillus uel absit, uel infans sit: quem uelit actorẽ, periculo ipsius tutoris, Prætor uel qui prouinciæ præerit, decreto constituet.

De satisdatione tutorum vel curatorum,

TIT. XXIIII.

ARGVM.

Soli testamentarij tutores, & ex inquisitione dati, immunes sunt à satisdando: cæteri verò rem pupilli saluam fore satisdare coguntur.

NE tamẽ pupillorum pupillarúmue, & eorũ, qui quǽue in curatione sunt, negotia à

curat

curatoribus tutoribúsue consumantur, uel deminuantur: curet Prætor, ut & tutores, & curatores eo nomine satisdent. Sed hoc non est perpetuum. nam tutores testamento dati satisdare nõ coguntur: quia fides eorum & diligentia ab ipso testatore adprobata est. Item ex inquisitione tutores uel curatores dati, satisdatione non onerantur: quia idonei electi sunt.

ARGVM.

Si quis ex pluribus testamentarijs aut ex inquisitione datis tutoribus satisdationem offerat, is solus administrat, ni alius etiam offerret: nullo autem satis offerente, is geret quem testator destinauit: quod si testamento scriptum non sit, electo à maiori parte datur administratio: ipsos autem inter se in electione dissidentes, iubet Prætor cõcordes esse.

Sed si ex testamẽto uel inquisitione duo pluresúe dati fuerint: potest unus offerre satisdationem de indẽnitate pupilli uel adolescẽtis, & cõtutori suo uel cõcuratori præferri, ut solus admĩnistret: uel ut contutor aut concurator satis offerẽs præponatur ei, ut & ipse solus administret. Itaq; per se non potest petere satisdationẽ à cõtutore suo uel concuratore, sed offerre debet, ut electionẽ det concuratori uel contutori suo, utrũ uelit satis accipere, an satisdare. Quòd si nemo eorum satis offerat: siquidem adscriptum fuerit à testa

à testatore, quis gerat: ille gerere debet. Quòd si non fuerit adscriptum: quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto Prætoris cauetur. Sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum, uel eos, qui gerere debent: Prætor partes suas interponere debet. Idem & in pluribus ex inquisitione datis comprobandum est: id est, ut maior pars eligere poßit, per quem administratio fiat.

ARGVM.

Ob malam tutorum administrationem, subsidiaria actione tenetur magistratus, qui aut nullam, aut minus idoneam satisdationem recepit: quæ actio etiam in hæredes magistratus extenditur.

Sciendum autem est, non solùm tutores uel curatores pupillis, uel adultis, cæterisq; personis administratione rerum teneri: sed etiam in eos, qui satisdationem accipiunt, subsidiariã actionem esse, quæ ultimum eis præsidium poßit adferre. Subsidiaria autẽ actio in eos datur, qui aut omnino à tutoribus uel curatoribus satisdari non curauerunt, aut non idoneè paßi sunt caueri. Quæ quidem tam ex prudentium responsis, quàm ex constitutionibus imperialibus etiam in hæredes eorum extenditur.

ARG

ARGVM.

Captis pignoribus coguntur tutores & curatores satisdare. Item magistratus qui satisdationem recipiunt (non etiam qui tutores dant) subsidiaria actione adstringuntur.

Quibus constitutionibus & illud exprimitur, ut nisi caueant tutores & curatores, pignoribus captis coërceantur. Neque autem Praefectus urbi, neque Praetor, neque Praeses prouinciae, neque quisquam alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur: sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent.

De excusationibus tutorum vel curatorum,

TIT. XXV.

ARGVM.

Liberorum numerus hic scriptus à tutelae munere vacationem praestat: adoptiui verò liberi ita demum ad excusationem prosunt, si à quopiam ascendentium adoptati sint: non etiam si ab extraneo. Item nepotes ex filio praemortuo prosunt.

EXcusantur autem tutores & curatores uarijs ex causis: plerunque tamen propter liberos, siue in potestate sint, siue emancipati. Si enim tres liberos superstites Romae quis habeat, uel in Italia quatuor, uel in prouincijs quinque, à tutela uel cura potest excusari, exem-

plo cæterorum munerum.nam & tutelam & curam placuit munus esse.Sed adoptiui liberi non prosunt:in adoptionem autem dati, naturali patri prosunt.Item nepotes ex filio prosunt,ut in locum patris sui succedant:ex filia non prosunt.

ARGVM.

Ita demum liberi à præfato munere immunitatem præbent,si superstites fuerint,mortui vero nõ: ni gloriose pro Repub.in acie ceciderint.

Filij autem superstites tantum ad tutelæ uel curæ muneris excusationem prosunt: defuncti autem non prosunt.Sed si in bello amißi sunt: quæsitum est, an prosint. Et constat eos solos prodesse,qui in acie amittuntur.hi enim,qui pro Republica ceciderunt,in perpetuum per gloriam uiuere intelliguntur.

Item diuus Marcus in Semestribus rescripsit,eum qui res fisci administrat,à tutela uel cura,quandiu administrat,excusari posse.

ARGVM.

Reipublicæ causa absens,à tutela & cura recẽter delata excusatur,susceptã autẽ,quãdiu abest,intermittit:regressus ꝟo,intermissæ onꝰ statim reassumit.

Item qui Reipublicæ causa absunt,à tutelæ uel cura excusantur.Sed et si fuerint tutores uel curatores dati,deinde Reipublicæ causa abesse cœperint:à tutela uel cura excusantur,quatenus

Reipublicæ causa absunt: & interea curator loco eorũ datur. qui si reuersi fuerint, recipiũt onus tutelæ. nam nec anni habent uacationẽ, ut Papinianus libro quinto Responsorum scripsit. nam hoc spatium habent ad nouas tutelas uocati.

ARGVM.

Publicam habens iurisdictionem, à suscipienda tutela excusatur, susceptam autem non deponit.

Et qui potestatẽ aliquam habent, se excusare possunt, ut diuus Marcus rescripsit: sed susceptam tutelam deserere nõ possunt. Item propter litem, quam cum pupillo uel adulto tutor uel curator habet, excusari non potest: nisi forte de omnibus bonis, uel hæreditate controuersia sit.

ARGVM.

Tria tutelæ non adfectatæ onera separatorum patrimoniorum, quandiu administrantur, immunitatem tribuunt.

Itẽ tria onera tutelæ non adfectatæ, uel curæ, præstant uacationem, quandiu administrantur: ut tamen pluriũ pupillorum tutela uel cura eorũdẽ bonorũ, ueluti fratrum, pro una cõputetur.

ARGVM.

Paupertas, infirmitas, & literarum imperitia simplicitati annexa, vacationem à munere tutelæ tribuunt.

Sed & propter paupertatem excusationẽ tribui tam diui fratres, quàm per se diuus Marcus

rescripsit, si quis imparē se oneri iuncto poßit docere. Item propter aduersam ualetudinē, propter quam ne suis quidem negotijs interesse potest, excusatio locum habet. Similiter eos, qui literas nesciūt, esse excusandos, diuus Pius rescripsit: quamuis & imperiti literarum poßint ad administrationem negotiorum sufficere.

ARGVM.

A capitali inimico tutor testamento datus, excusatur: videtur enim datus vt debitis implicetur, & negotiis inuoluatur.

Item si propter inimicitias aliquē testamento tutorem pater dederit: hoc ipsum præstat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam administraturos patri pupillorū promiserant. Non esse autem admittendam excusationē eius, qui hoc solo utitur, quòd ignotus patri pupillorū sit, diui fratres rescripsērūt. Inimicitiæ, quas quis cum patre pupillorum uel adultorum exercuit: si capitales fuerunt, nec reconciliatio interuenit: à tutela uel cura solent excusare. Item is, qui status controuersiam à pupillorum patre paßus est, excusatur à tutela.

ARGVM.

Septuagenarii inuiti non fiunt tutores, nec curatores: minores autem annis xxv. etiam volentes nō admittuntur. Ridiculum enim est, vt qui suis superesse non potest, alienis præficiatur negotiis.

Item

Item maior ſeptuaginta annis á tutela & cura ſe poteſt excuſare, minores autem uigintiquinque annis, olim quidem excuſabantur: noſtra autem conſtitutione prohibentur ad tutelam uel curam adſpirare: adeò, ut nec excuſatione opus ſit. Qua conſtitutione cauetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam uocetur, nec adultus: quũ ſit inciuile, eos qui alieno auxilio in rebus ſuis adminiſtrandis egere noſcuntur, & ab alijs reguntur, aliorum tutelam uel curam ſubire. Idem & in milite obſeruandum eſt, ut nec uolẽs ad tutelæ onus admittatur. Item Romæ grammatici, rhetores, & medici, & qui in patria ſua has artes exercent, & intra numerum ſunt, á tutela & cura habent uacationem.

ARGVM.

Plures vacationis cauſas habens, ſi in quarundam probatione defecerit, aliis intra præſcriptum à lege tempus vti non prohibetur.

Qui autem uult ſe excuſare, ſi plures habeat excuſationes, & de quibuſdam non probauerit: alijs uti intra tempora conſtituta non prohibetur.

ARGVM.

Qui ſe à tutela immunem dicere vult, ſi intra centum milliaria à loco in quo tutor deſtinatur conſtitutus ſit, excuſationis cauſas intra dies quinqua-

ginta continuos, ex quo nouit se tutorem, proponat: qui vero supra centum distat, pro singulis viginti millibus vnam diem habet: & extra hos, dies triginta, sic tamen vt collectis omnibus non minus sint quàm quinquaginta dies.

Qui autem excusare se uolunt, non appellãt: sed intra quinquaginta dies continuos, ex quo cognouerint se esse tutores uel curatores datos, se excusare debent, cuiuscunque generis sint: id est, qualitercunque dati fuerint tutores: si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, ubi tutores dati sunt. Si uerò ultra centesimum lapidem habitãt: dinumeratione facta uiginti milliũ diurnorum, & amplius triginta dierum. qui tamen (ut Scæuola dicebat) sic debent computari, ne minus sint, quàm quinquaginta dies.

ARGVM.

Tutor simpliciter datus, totius patrimonij tutor est.

Datus autem tutor, ad uniuersum patrimonium datus esse creditur.

ARGVM.

Cuius pupilli quis tutelam gessit, eius curam subire non cogitur.

Qui tutelam alicuius gessit, inuitus curator eiusdem fieri non compellitur: in tantum, ut licet paterfamiliâs, qui testamento tutorũ dedit, adiecerit se eundem curatorem dare, tamen inuitum

cum

tum curam suscipere non cogendum, diui Seuerus & Antoninus rescripserunt. Iidem rescripserunt maritum uxori suæ curatorem datũ, excusare se posse, licet se immisceat. Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelæ meruerit: non est liberatus onere tutelæ.

De suspectis Tutoribus vel curatoribus,

TIT. XXVI.

ARGVM.

Tutores suspecti à tutela remouendi sunt: cuius rei cognitio magistratibus hic scriptis data est.

SCiendum est, suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere. Datum est autem ius remouendi tutores suspectos Romæ Prætori, & in prouincijs Præsidibus earum, & legato Proconsulis.

ARGVM.

Suspecti crimen aduersus cuiuscunque generis tutores intentari potest: patronus tamẽ tutor quasi suspectus remotus, infamiam non incurrit.

Ostendimus, qui poßint de suspecto cognoscere: nunc uideamus, qui suspecti fieri poßint. Et possunt quidem omnes tutores fieri suspecti: siue sint testamentarij, siue non sint: sed alterius generis tutores. Quare & si legitimus fuerit tutor,

accusari poterit. Quid si patronus? Adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famæ patroni parcendum esse, licet ut suspectus remotus fuerit.

ARGVM.

Suspecti accusatio quasi publica est; id est, cuilibet de populo competens: usqueadeo, ut etiam mulieribus (modo pietate aut propenso amore pupilli moueantur) accusare concedatur.

Consequens est, ut uideamus, qui possint suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc accusationem, hoc est, omnibus patere. Quinimò & mulieres admittuntur ex rescripto diuorum Seueri & Antonini: sed eæ solæ, quæ pietatis necessitudine ductæ, ad hoc procedunt: utputa mater, nutrix quoque, & auia. potest & soror. Sed & si qua alia mulier fuerit, quam Prætor propensa pietate intellexerit, sexus uerecundiam non egredientem, sed pietate productam, non sustinere iniuriam pupillorum: admittet eam ad acccusationem. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare: puberes autem, curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere. & ita diui Seuerus & Antoninus rescripserunt.

ARGVM.

Qui mala fide in tutela versatur (tametsi diues

ut,

sit) suspectus est. Et qui tutor designatus est, nec adhuc administrationem attigit, quasi suspectus remoueri potest.

Suspectus autē est, qui non ex fide tutelā gerit, licet soluēdo sit, ut Iulianus quoque scripsit. Sed & antè, quàm incipiat tutelā gerere tutor, posse eum quasi suspectū remoueri, idem Iulianus scripsit, & secundum eum constitutum est.

ARGVM.

Tutor ob dolum remotus, infamiam incurrit: ob culpam verò, integra fama à tutela abit.

Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non æquè.

ARGVM.

Accusato de suspecto, lite pendēte interdicta est administratio: & suspecti accusatio morte expirat.

Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur: interdicitur ei administratio, ut Papiniano uisum est. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaq; tutor uel curator decesserit: extinguitur suspecti cognitio.

ARGVM.

Latitante tutore ne pupillo alimenta decernantur, pupillus in possessionem bonorum illius mittitur, & quæ seruando seruari non possunt dato curatore venduntur: ac vtpote suspectus remouetur.

Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimēta pupillo decernantur: cauetur epistola diuorū Seueri & Antonini, ut in possessionem bono-

rum eius pupillus mittatur: & quæ mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. Ergo ut suspectus remoueri poterit, qui nō præstat alimēta. Sed si quis præsens negat propter inopiam alimenta posse decerni: si hoc per mendacium dicat: remittendum eum esse ad præfectum urbi puniendum, placuit: sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium tutelæ adquisierit, uel redemerit. Libertus quoq;, si fraudulenter tutelam filiorum uel nepotum patroni gessisse probetur, ad præfectum urbi remittitur puniendus.

ARGVM.

Oblatio satisdationis de indemnitate factæ à suspecto tutore, nil ei prodest quin à tutela remoueatur. uanum etenim est, se fragilitati cautionis committere.

Nouißimè autem sciendum est: eos, qui fraudulenter tutelam administrant, etiā si satis offerant, remouendos esse à tutela: quia satisdatio tutoris propositum maleuolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatē præstat. Suspectum etiam eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit. Enimuero tutor uel curator, quamuis pauper sit, fidelis tamen & diligens remouendus non est quasi suspectus.

LIBRI PRIMI FINIS.

Institutionũ, seu Elementorum D. Iusti- niani sacratissimi principis,

LIBER II.

De rerum diuisione, & adqui- rendo ipsarum dominio,

TITVLVS I.

ARGVM.

Secundam iurisprudentiæ partem, quæ est de rebus, pertractandam sumit Imperator: Et summam rerum diuisionem adnectit.

VPERIORE *libro de iure personarum exposuimus: modò uideamus de rebus, quæ uel in nostro patrimonio, uel extra patrimoniũ nostrũ habẽtur: Quædam enim naturali iure cõmunia sunt omnium, quædam publica, quædã uniuersitatis, quædam nullius, pleraq; singulorum, quæ ex uarijs causis*

ARGVM.

Quæ communia sunt omnium, & quæ publica, exemplis aperit.

Equidem naturali iure communia sunt omnium hæc: aër, aqua profluens, & mare, & per hoc litora maris. Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur: dum tamen á uillis, & monumentis, & ædificijs abstineat: quia non sunt iuris gentium, sicut est mare. Flumina autem omnia, & portus, publica sunt. ideoq; ius piscandi omnibus cõmune est in portu, fluminibusq;. Est autem litus maris, quatenus hybernus fluctus maximus excurrit.

ARGVM.

Riparum vsus publicus est, illarum vero dominium ad eos pertinet, qui proximorum prædiorum domini sunt: litorum quoque vsus quamuis publicus sit, illorum tamen proprietas nullius est.

Riparum quoque usus publicus est iure gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque naues ad eas adpellere, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberũ est, sicut per ipsum flumen nauigare. sed proprietas earũ illorum est, quorum prædijs hærent. qua de causa arbores quoque in eisdem natæ, eorundẽ sunt. Litorum quoque usus publicus est: & iuris gentium, sicut & ipsius maris. & ob id cuilibet libe-

rum est casam ibi ponere, in quam se recipiat: sicut retia siccare, & ex mari deducere. Proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse: sed eiusdem iuris esse, cuius & mare, & quae subiacet mari, terra uel arena.

ARGVM.

Quae dicantur vniuersitatis, & non singulorum propria, & quae in nullius bonis, exemplis docet.

Vniuersitatis sunt, non singulorum, quae in ciuitatibus sunt, theatra, stadia, & his similia, & si qua alia sunt cōmunia ciuitatum. Nullius autem sunt res sacrae, & religiosae, & sanctae, quod enim diuini iuris est, id nullius in bonis est.

ARGVM.

Sacrae res (id est, Deo dicatae) alienari nullatenus possunt: nisi redimendorum captiuorum gratia.

Sacrae res sunt, quae rite per pontifices Deo consecratae sunt: ueluti aedes sacrae, & donaria quae rite ad ministeriū Dei dedicata sunt: quae etiam per nostram constitutionem alienari, & obligari prohibuimus, excepta causa redēptionis captiuorum. Si quis autem authoritate sua quasi sacrum sibi constituerit: sacrum non est, sed profanum. Locus autem, in quo aedes sacrae ... aedificatae: etiam diruto aedificio, sacer adhuc

huc manet, ut & Papinianus scripsit.

ARGUM.

Religiosum locum quiuis propria authoritate facere potest: mortuū scilicet in proprium fundum inferendo: ideo socius communem fundum inuito socio, religiosum non facit: nec proprietarius contradicente fructuario.

Religiosum locum unusquisq; sua uoluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. In cōmunem autem locum purum inuito socio inferre non licet. in cōmune uerò sepulchrum etiam inuitis cæteris licet inferre. Item si alienus usufructus est: proprietariū placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere.

In alienum locum consentiente domino licet inferre: & licet postea ratum nō habuerit, quàm illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit.

* Adnota, Ab etymologia licitum arguere.

Sanctæ quoq; res ueluti muri, & portæ ciuitatis, quodammodo diuini iuris sunt, & ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta est in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Ideo & legum eas partes, quibus pœnas constituimus aduersus eos, qui cōtra leges fecerint, sanctiones uocamus.

ARGUM.

Hic exordium sumit postrema pars diuisionis rerum,

rerum, quæ per vniuersum hunc secundum librum, & eo amplius diffunditur: Rerum dominia singulis hominibus aut iure naturali, aut iure ciuili adquiruntur. Quibus igitur modis res fiant nostræ naturali iure, tradere incipit.

Singulorum autem hominum multis modis res fiunt. quarundam enim rerum dominiū nanciscimur iure naturali, quod (sicut diximus) appellatur ius gentium: quarundam uerò iure ciuili. Commodius est itaq; à uetustiore iure incipere. palàm est autem uetustius esse ius naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. ciuilia autem iura tunc esse cœperunt, cùm & ciuitates condi, & magistratus creari, & leges scribi cœperunt.

ARGVM.

Horum quæ subijciuntur dominia præoccupanti iure gentium conceduntur. Et in alieno aucupata fera occupanti quæritur.

* Adnotato, Alienum fundum domino reluctante ingredi nemini licere.

Feræ igitur bestiæ, & uolucres, & pisces, & omnia animalia, quæ mari, cœlo, & terra nascūtur: simul atq; ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiūt. quod enim antè nullius est, id naturali ratione occupanti cōceditur. nec interest, feras bestias, & uolucres utrū in suo fundo quis capiat, an in alieno. Planè qui

alienum

alienum fundum ingreditur uenandi aut aucupãdi gratia: potest à domino, si is præuiderit, prohiberi, ne ingrediatur. Quidquid autem eorũ ceperis: eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coërcetur. Cùm uerò tuam euaserit custodiam, & in libertatem naturalem sese receperit: tuum esse desinit, & rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cùm uel oculos tuos effugerit, uel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio.

*Adnotato, Illud vulgatum, Multa cadũt inter calicem supremáque labra.

Illud quæsitum est, an si fera bestia ita uulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intelligatur. Et quibusdam placuit, statim esse tuam: & eousque tuã uideri, donec eam persequaris. quòd si desieris persequi: desinere esse tuam, & rursus fieri occupantis. Alij uerò putauerunt, non aliter tuam esse, quàm si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quòd multa accidere soleant, ut eam non capias.

*Adnota, Apes etiam in aliena arbore existentes, præoccupantis fiunt, fauosq; & mel inde eximere, cuilibet fas est: item apes ex apiario euolantes (si difficilis illarum sit persecutio) capienti acquiruntur.

Apium

Apium quoque fera natura est. Itaque apes, quæ in arbore tua cõsederint, antequã à te aluco includãtur, nõ magis tuæ intelligũtur esse, quàm uolucres, quæ in arbore tua nidũ fecerint. ideoq; si alius eas incluserit: is earum dominus erit. Fauos quoq;, si quos effecerint, eximere quilibet potest. Planè integra re, si præuideris ingredientẽ fundũ tuum, poteris eum iure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoq;, quod ex aluco tuo euolauerit, eousq; intelligitur esse tuũ, donec in cõspectu tuo est, nec difficilis persecutio eius est. alioquin occupãtis fit. Pauonũ quoque, & colũbarũ fera natura est. nec ad rem pertinet, quòd ex consuetudine euolare, & reuolare solẽt. nam & apes idem faciunt, quarũ constat feram esse naturam. Ceruos quoque quidam ita mansuetos habent, ut in syluã ire, & redire soleant: quorũ & ipsorum feram esse naturam, nemo negat. In ijs autem animalibus, quæ ex cõsuetudine abire, & redire solent, talis regula cõprobata est: ut eousq; tua esse intelligãtur, donec animum reuertendi habeant. nam si reuertendi animũ habere desierint: etiam tua esse desinunt, & fiunt occupantium. Reuertendi autem animum uidentur desinere habere tunc, cùm reuertendi consuetudinem deseruerint.

* Illud adnota, Etiã in re modica, & exi-

gui pretij furtum fieri.

Gallinarum autem, & anserum non est feræ natura. idq; ex eo possumus intelligere, quod aliæ sunt gallinæ, quas feras uocamus: item alij sunt anseres, quos feros appellamus. Ideoq; si anseres tui aut gallinæ tuæ aliquo modo turbati, turbatæue euolauerint: licet conspectum tuũ effugerint: quocunq; tamen loco sint, tui, tuæue esse intelliguntur: & qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtum cõmittere intelligitur. Itẽ ea, quæ ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra fiunt: adeò quidem, ut liberi homines in seruitutem nostram deducantur. qui tamen, si euaserint nostram potestatẽ, & ad suos reuersi fuerint: pristinum statum recipiunt. Item lapilli, & gemmæ, & cætera, quæ in litore maris inueniuntur, iure naturali statim inuentoris fiunt. Item ea, quæ ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur.

ARGVM.

Quod per alluuionem (id est, paulatim & latentĩ incremento) fundo nostro adijcitur, nostrum fit: quod vero impetu fluminis vicino prædio ademptum est, & nostro accessit, vicini remanet: arbores autem, quæ fundo nostro adhæserunt, & tandem radices egerunt nostræ fiunt.

Præterea quod per alluuionem agro tuo flu-

men adiecit, iure gentium tibi adquiritur. Est autem alluuio incrementum latens. Per alluuionem autem id uidetur adijci, quod ita paulatim adijcitur, ut intelligi non poßit, quantum quoquo temporis momento adijciatur. Quòd si uis fluminis de tuo prædio partem aliquam detraxerit, & uicini prædio attulerit: palàm est eam tuam permanere. Planè si longiore tempore fundo uicini tui hæserit, arboresq́; quas secum traxit, in eum fundũ radices egerint: ex eo tempore uidentur uicini fundo adquisitæ esse.

ARGVM.

Insula in medio fluminis emergens, eorum fit, qui ab vtraque fluminis parte proximorum sunt prædiorum possessores, pro modo scilicet latitudinis (id est, frontis) cuiusque prædij, quæ prope ripam est: at si in medio enata non sit, proximiori ripæ modo præscripto accedit: sed si alicuius ager ad formã insulæ à flumine redactus sit, eius remanet, cuius fuit.

Insula, quæ in mari nata est (quod rarò accidit) occupãtis fit. nullius enim esse creditur. At insula in flumine nata (quod frequenter accidit) si quidem mediam partem fluminis tenet: communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripã prædia poßident: pro modo scilicet latitudinis cuiusq; fundi, quæ prope ripã sit. Quòd ... parti proximior sit: eorum est tantũ, qui

ab ea parte prope ripā prædia poßideāt. Quòd si aliqua parte diuisum sit flumen, deinde infrà unitum, agrum alicuius in formam insulæ redegerit: eiusdem permanet is ager, cuius & fuerat.

ARGVM.

Prior alueus à flumine derelictus, eorum fit, qui prædia secundum ripam propiora habent: nouus verò incipit publicus fieri: flumine autem in antiquum alueum reuerso, nouus alueus derelictus, eis accedet, qui iuxta ripam agros habent.

Quòd si naturali alueo in uniuersum derelicto, ad aliā partē fluere cœperit: prior quidē alueus eorū est, qui prope ripā eius prædia poßident: pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quæ prope ripā sit. nouus autem alueus eius iuris esse incipit, cuius & ipsum flumē est, id est publicus. Quòd si post aliquod tēpus ad priorem alueū reuersum fuerit flumen: rursus nouus alueus eorum esse incipit, q prope ripā eius prædia poßident.

ARGVM.

Ager impetu fluminis inundatus, nō desinit eius esse cuius fuerat.

Alia sanè causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio fundi speciē commutat. & ob id, si recesserit aqua: palàm est eum fundum eius manere, cuius & fuit.

ARGVM.

Cu... Cum ex aliena materia noua speci... est.

est, refert an ad eandem materiam, & pristina ini-
tia species reduci possit, an non possit: priore casu,
qui dominus est materiæ, idem quoque speciei do-
minus erit: altero vero casu, qui speciem induxit,
dominum nanciscitur.

Quum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo: quæri solet, quis eorũ naturali ratione dominus sit: utrũ is, qui fecerit, an potius ille, qui materiæ dominus fuerit. ut ecce, si quis ex alienis uuis, aut oliuis, aut spicis, uinũ, aut oleũ, aut frumẽtum fecerit: aut ex alieno auro, uel argento, uel ære uas aliquod fecerit: uel ex aliena uino, & melle mulsum miscuerit: uel ex medicamentis alienis emplastrum, aut collyriũ cõposuerit: uel ex aliena lana uestimentum fecerit: uel ex alienis tabulis nauem, uel armarium, uel subsellia fabricauerit. Et post multam Sabinianorũ, & Proculianorum ambiguitatem, placuit media sententia existimantiũ, si ea species ad priorem, & rudem materiã reduci possit: eum uideri dominum esse, qui materiæ dominus fuerit. si non possit reduci: eum potius intelligi dominum, qui fecerit. ut ecce, uas conflatum potest ad rudem materiam æris, uel argenti, uel auri reduci: uinũ autem, uel oleũ, aut frumentum, ad uuas, uel oliuas, uel spicas reuerti non potest. at ne mulsum quidẽ ad uinum, & mel resolui potest. Quòd

si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis: ueluti ex suo uino & alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis & alienis medicamentis emplastrum aut collyriũ, aut ex sua lana & aliena uestimentum fecerit: dubitãdum non est, hoc casu eum esse dominum, qui fecerit: quum non solum operam suam dederit, sed & partem eiusdem materiæ præstiterit.

ARGVM.

Quod cuiusque rei ornandæ causa adhibetur, vt accessio principali cedit: etiam si pretiosius sit, quàm ipsa res cui accedit.

Si tamen alienam purpuram uestimento suo quis intexuerit: licet pretiosior sit purpura, tamen accessionis uice cedit uestimento: & qui dominus fuit purpuræ, aduersus eũ, qui subripuit, habet furti actionem, & cõditionẽ: siue ipse sit, qui uestimentum fecit, siue alius. nam extinctæ res, licet uendicari non possint, condici tamen á furibus, & quibusq; alijs possessoribus possunt.

ARGVM.

Materiarum confusio, dominorum voluntate aut fortuito facta, eius quod ex confusione factum est, communionem inducit: specierum vero commixtio, ita demum, si inuicem commiscentium dominorum voluntas accesserit.

Si duorum materiæ uolũtate dominorũ confusæ sint: totum id corpus, quod ex cõfusione fit

-triusque

utriusq; commune est: ueluti si qui uina sua cōfude rint, aut massas argēti uel auri cōflauerint. Sed & si diuersæ materiæ sint, & ob id propria species facta sit: fortè ex uino & melle mulsum, aut ex auro & argento electrum: idem iuris est. nam & hoc casu communem esse speciem non dubitatur. Quòd si fortuitò, & non uoluntate dominorum confusæ fuerint, uel eiusdem generis materiæ, uel diuersæ: idem iuris esse placuit. Quòd si frumentum Titij frumēto tuo mistum fuerit: si quidem uolūtate uestra, cōmune est: quia singula corpora, id est, singula grana, quæ cuiusque propria fuerunt, consensu uestro cōmunicata sunt. Quòd si casu id mistum fuerit, uel Titius id miscuerit sine tua uolūtate, nō uidetur cōmune esse: quia singula corpora in sua substantia durant.

Sed nec magis istis casibus commune fit frumentum, quàm grex intelligitur esse cōmunis, si pecora Titij tuis pecoribus mista fuerint. Sed si ab alterutro uestrū totū id frumentū retineatur: in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusq; competit, arbitrio autem iudicis cōtinetur, ut ipse æstimet, quale cuiusque frumentū fuerit.

ARGVM.

Quod in suo alienóve solo ædificatũ, solo cedit: [...] vero dominium eius permanet, cuius &

ante fuerat: nisi quis sciens in alieno ædificarit, tūc enim (cum donasse videatur) etiā diruto ædificio, materiam non vendicat.

Cùm in suo solo aliquis ex aliena materia ædificauerit, ipse intelligitur dominus ædificij: quia omne, quod solo inædificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is, qui materiæ dominus fuerat, desinit dominus eius esse: sed tātisper neq; uēdicare eā potest, neq; ad exhibendum de ea re agere; propter legem duodecim Tabularum, qua caue tur, ne quis tignum alienum ædibus suis iunctū, eximere cogatur, sed duplum pro eo præstet, per actionē, quæ uocatur de tigno iuncto. Appella tione autem tigni omnis materia significatur, ex qua ædificia fiunt. Quod ideo prouisum est, ne ædificia rescindi necesse sit. Quòd si aliqua ex causa dirutū sit ædificiū, poterit materiæ dominus, si non fuerit duplum iam consequutus, tunc eam uendicare, & ad exhibendum de ea re agere. Ex diuerso, si quis in alieno solo ex sua materia domum ædificauerit, illius fit domus, cuius & solū est. Sed hoc casu materiæ dominus proprie tatē eius amittit, quia uolūtate eius intelligitur esse alienata, utiq; si nō ignorabat se in alieno so lo ædificare. & ideo licet diruta sit domus, mate riam tamen uendicare nō potest. Certè illud cō-

ſtat, ſi in poſſeſsione conſtituto ædificatore, ſoli dominus petat domum ſuã eſſe, nec ſoluat pretiũ materiæ, & mercedes fabrorũ, poſſe eũ per exceptionẽ doli mali repelli: utiq; ſi bonæ fidei poſſeſſor fuerit, qui ædificauit. Nam ſcienti alienũ ſolũ eſſe, poteſt obijci culpa, quod ædificauerit temere in eo ſolo, quod intelligebat alienum eſſe.

ARGVM.

Plantata & ſata eius fiunt in cuius ſolo ſerun-tur, aut plantantur: modo radices immiſerint: bo-na fide tamen alienum inſerens fundum, doli mali exceptione oppoſita, ſumptus, ſi quos fecerit, con-ſequetur.

Si Titius alienam plantã in ſolo ſuo poſuerit, ipſius erit. Et ex diuerſo, ſi Titius ſuã plãtã in Mæuij ſolo poſuerit, Mæuij planta erit: ſi modò utroque caſu radices egerit. antè enim quàm radices egerit, eius permanet, cuius fuerat. Adeò autẽ ex eo tẽpore, quo radices egerit plãta, proprietas eius cõmutatur: ut ſi uicini arbor ita terram Titij preſſerit, ut in eius fundũ radices egerit, Titij effici arborem dicamus. ratio enim nõ permittit, ut alterius arbor eſſe intelligatur, quàm cuius in fundum radices egerit. Et ideo prope confiniũ arbor poſita, ſi etiã in uicini fundũ radices egerit, communis fit. Qua ratione autem plantæ, quæ terræ coaleſcunt, ſolo ce-

dunt, eadem ratione frumenta quoque, quæ sata sunt, solo cedere intelliguntur. Cæterùm sicut is, qui in alieno solo ædificauit, si ab eo dominus petat ædificium, defendi potest per exceptionẽ doli mali, secundum ea, quæ diximus: ita eiusdẽ exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa bona fide conseuit.

ARGVM.

Scriptura quantumuis pretiosa cedit suppositæ chartæ: tabula tamen, picturæ superimpositæ cedit.

Literæ quoq;, licet aureæ sint, perinde chartis mẽbranisue cedũt, ac solo cedere solẽt ea, quæ inædificantur, aut inseruntur. ideoq; si in chartis membranisue tuis carmẽ, uel historiam, uel orationẽ Titius scripserit, huius corporis nõ Titius, sed tu dominus esse uideris. Sed si à Titio petas tuos libros, tuásue membranas, nec impensas scripturæ soluere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionẽ doli mali, utiq; si earum chartarum membranarúmue possessionẽ bona fide nactus est. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putãt tabulã picturæ cedere, alijs uidetur picturam (qualiscunq; sit) tabulæ cedere. sed nobis uidetur melius esse, tabulã picturæ cedere. Ridiculum est enim picturã Apellis uel

Parrhasij

Parrhasij in accessionem uilissimæ tabulæ cedere. Unde si à domino tabulæ, imaginem possidente, is, qui pinxit, eam petat, nec soluat pretiũ tabulæ, poterit per exceptionem doli mali submoueri. At si is, qui pinxit, eam possideat, consequens est, ut utilis actio domino tabulæ aduersus eum detur, quo casu si non soluat impensam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli: utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palàm est, quòd siue is, qui pinxit, subripuit tabulas, siue alius, competit domino tabularum furti actio.

ARGUM.

Titulo & bona fide alienum fundum possidens, perceptos fructus suos facit: malæ fidei vero possessor etiam consumptos restituit.

Si quis à non domino, quem dominũ esse crediderit, bona fide fundũ emerit, uel ex donatiõe, aliaue qualibet iusta causa æquè bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus, quos percepit, eius esse pro cultura & cura. Et ideo si postea dominus superuenerit, & fundũ uẽdicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei uerò, qui alienum fundũ sciens possederit, nõ idem concessum est: itaq; cum fundo etiam fructus licet consumpti sint, cogitur restituere.

ARG

ARGVM.

Fructus à solo separati fructuarij fiunt: non etiã pendentes: ideo nondum perceptos ad hæredes nõ transfert.

Is uerò ad quem usus fructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quàm si ipse eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit: ad hæredes eius non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. Eadem ferè & de colono dicuntur. In pecudum fructu etiam fœtus est, sicuti lac, pilus, & lana. itaq; agni, hœdi, & uituli & equuli, & suculi statim naturali iure dominij fructuarij sunt. partus uerò ancillæ in fructu non est: itaq; ad dominũ proprietatis pertinet. absurdũ enim uidebatur, hominem in fructu esse: quum omnes fructus rerum natura gratia hominis comparauerit. Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet (ut & Iuliano uisum est) & in uinearum demortuarum uel arborum locũ, alias debet substituere. rectè enim colere, & quasi bonus paterfamiliâs uti debet. Thesauros, quos quis in loco suo inuenerit, diuus Hadrianus naturalem æquitatem sequutus, ei concessit, qui eos inuenerit. Idemq; statuit, si quis in

sacro,

sacro, aut religioso loco fortuito casu inuenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuitu inuenerit, dimidium domino soli concessit, & dimidium inuentori. Et conuenienter, si quis in Cæsaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidiũ esse Cæsaris statuit. Cui conueniens est, ut si quis in fiscali loco, uel publico, uel ciuitatis inuenerit, dimidium ipsius esse debeat, & dimidium fisci, uel ciuitatis.

ARGVM.

Rerum corporalium traditio à domino facta ex causa ad dominij translationem idonea, accipientem dominum facit.

Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur. nihil enim tam conueniens est naturali æquitati, quàm uoluntatem domini uolentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. & ideo, cuiuscunq; generis sit corporalis res, tradi potest, & à domino tradita alienatur. Itaq; stipendiaria quoque & tributaria prædia eodẽ modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria & tributaria prædia, quæ in prouincijs sunt, inter quæ, necnon & Italica prædia, ex nostra constitutione nulla est differentia. sed si quidem ex causa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur.

ARGVM.

Ita demum traditione rei venditæ emptor dominus efficitur, si aut pretium venditori solutum sit, aut aliter satis ei factum sit, aut fides de pretio habita: & quod per alium facimus, ipsi quoque facere videmur.

Venditæ uero res & traditæ, nõ aliter emptori adquirũtur, quàm si is uenditori pretium soluerit, uel alio modo ei satisfecerit: ueluti expromissore aut pignore dato. quod quãquam cauetur ex lege duodecim Tabularum, tamen recte dicitur & iure gentiũ, id est, iure naturali id effici. Sed si is, qui uẽdidit, fidem emptoris sequutus fuerit: dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autẽ interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem suã, an uoluntate eius alius, cui eius rei possessio permissa sit. Qua ratione, si cui libera uniuersorum negotiorũ administratio permissa fuerit à domino, isq́ ex his negotijs rem uendiderit, & tradiderit: faciet eam accipientis.

ARGVM.

Qui rem suam iandudum alicui ex causa ad dominium minus idonea traditam, eidem postea iusto titulo concessit, dominium sine noua traditione transtulit.

Interdum etiam sine traditione nuda uolũtas domini sufficit ad rem trãsferendã: ueluti si rem, quã tibi aliquis cõmodauerit, aut locauerit, aut

apud

apud te deposuerit, postea aut uẽdiderit tibi, aut donauerit, aut dotis nomine dederit. Quãuis enim ex ea causa tibi eam nõ tradiderit, eo tamẽ ipso, quod patitur tuã esse, statim tibi adquiritur proprietas, perinde ac si eo nomine tibi tradita fuisset. Item si quis merces in horreo depositas uẽdiderit, simul atq; claues horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorẽ.

ARGVM.

Etiam incertæ personæ fortuita à domino facta traditio dominium transfert: ideo missilia in uulgus iactata, & res pro derelicto habitæ, apprehendẽtis fiunt. Quæ autem pro derelicto habita dicãtur, & quæ non, subijcitur.

Hoc amplius, interdum & in certam personam collata uoluntas domini transfert rei proprietatẽ: ut ecce, prætores & consules, cùm missilia iactant in uulgus, ignorant quid eorum quisque sit excepturus: & tamen quia uolunt, quod quisque acceperit, eius esse: statim eum dominum efficiunt. Qua ratione uerius esse uidetur, si rem pro derelicto à domino habitã occupauerit quis, statim eum dominũ effici. Pro derelicto autẽ habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id in numero rerum suarum esse nolit: ideoq; statim dominus eius esse desinit. Alia sanè causa est earum rerum, quæ in tempestate leuandæ nauis causa

causa eijciuntur. hæ enim dominorũ permanent: quia palàm est eas non eo animo eijci, quòd quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa naui maris periculum effugiat. Qua de causa, si quis eas fluctibus expulsas, uel etiam in ipso mari nactus, lucrãdi animo abstulerit, furtum cõmittit. Nec longè uidentur discedere ab his, quæ de rheda currente non intelligentibus dominis cadunt.

De rebus corporalibus & incorporalibus,

TIT. II.

Hic tertia rerum diuisio adnectitur.

QVædam præterea res corporales sunt, quædam incorporales. Corporales hæ sunt, quæ sui natura tangi possunt: ueluti fundus, hòmo, uestis, aurum, argentum, & denique aliæ res innumerabiles. Incorporales autẽ sunt, quæ tangi non possunt: qualia sunt ea, quæ in iure consistunt: sicut hæreditas, ususfructus, usus, & obligationes quoquo modo contractæ. Nec ad rem pertinet, quòd in hæreditate res corporales continentur. nam & fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: & id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerũque corpo-

rale est. ueluti fundus, homo, pecunia. nam ipsum ius hæreditatis, & ipsum ius utendi fruendi, & ipsum ius obligationis incorporale est.

Eodem numero sunt iura prædiorum urbanorum, & rusticorum, quæ etiam seruitutes uocantur.

De seruitutibus rusticorum & vrbanorum prædiorum, *TIT. III.*

ARGVM.

Animaduerte seruitutum quasdam à re rei deberi, (quas reales appellamus) quasdam verò à re personæ: de prioribus hoc titulo traditur, de reliquis, proximioribus titulis discutietur.

Est autem seruitus realis (vt Bartol. lib. viij. Digestorum, titul. de seruitutib. in l. j. definit) Ius prædio inhærens, ipsius vtilitatem respiciens, & alterius libertatem diminuens.

Rusticorum prædiorum seruitutes sunt, quæ rusticis prædijs (id est gratia fructuum percipiendorum aut colligendorum factis) debentur: vt via, iter, actus, & id genus similia.

Vrbanorum verò prædiorum, sunt, quæ vrbanis prædijs (id est, ædificijs) debentur: quarum exempla profuse hic traduntur: constituuntur autem seruitutes, vt scribitur ad finem huius tituli.

RVsticorum prædiorum iura sunt hæc: iter, actus, uia, aquæductus. Iter, est ius eundi ambulandi hominis, non etiam iumẽtum agendi,

uel uehiculum. Actus, est ius eundi ambulandi hominis, agendi iumentum, uel uehiculum. Itaq; qui habet iter, actum non habet: sed qui actũ habet, & iter habet, eoq; uti potest etiã sine iumento. Via, est ius eundi & agendi & ambulãdi hominis: nam & iter & actum uia in se continet. Aquæductus, est ius aquæ ducẽdæ per fundum alienum. Prædiorum urbanorum seruitutes sunt hæ, quæ ædificijs inhærent. ideo urbanorum prædiorũ dictæ, quoniã ædificia omnia, urbana prædia appellamus, etsi in uilla ædificata sint. Item urbanorum prædiorũ seruitutes sunt hæ, ut uicinus onera uicini sustineat: ut in parietẽ eius liceat uicino tignum immittere: ut stillicidiũ uel flumen recipiat quis in ædes suas, uel in areã, uel in cloacã, uel nõ recipiat: & ne altius quis tollat ædes suas, ne luminibus uicini officiat. Inter rusticorum prædiorum seruitutes quidã computari rectè putant aquæ haustum, pecoris ad aquã adpulsum, ius pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ. Ideo autem hæ seruitutes prædiorum appellantur, quoniam sine prædijs constitui non possunt. nemo enim potest seruitutem adquirere urbani uel rustici prædij, nisi qui habet prædiũ: nec quisquã debere nisi qui prædium habet. Siquis uelit uicino aliquod ius cõstituere: pactio-

nibus.

nibus atq; stipulationibus id efficere debet. Potest etiam testamento quis hæredem suum damnare, ne altius tollat ædes suas, ne luminibus ædiũ uicini officiat: uel ut patiatur eum tignum in parietem suum immittere, stillicidiúmue aduersus eum habere: uel ut patiatur eum per fundum ire, agere, aquámue ex eo ducere.

De vsufructu,

TIT. IIII.

ARGVM.

Vsusfructus, seruitus est personalis, id est, à re personæ debita: definitur autem hic à Iustiniano, constituiturq; tam inter viuos quàm in vltima voluntate. Itẽ vsusfructus à proprietate separatus est.

VSusfructus, est ius alienis rebus utendi fruendi, salua rerum substantia. Est autem ius in corpore: quo sublato, & ipsum tolli necesse est. Vsusfructus à proprietate separationẽ recipit, idq; pluribus modis accidit. ut ecce, si quis usumfructũ alicui legauerit. nam hæres nudã habet proprietatem, legatarius uerò usumfructum. Et contrà, si fundum legauerit, deducto usufructu: legatarius nudam habet proprietatẽ, hæres uerò usumfructum. Item alij usumfructũ, alij deducto eo fundum legare potest. Sine testamento

uerò si quis uelit usumfructum alij constituere pactionibus et stipulationibus id efficere debet.

Ne tamen in uniuersum inutiles essent proprietatẽs, semper abscedente usufructu, placuit certis modis extingui usumfructum, & ad proprietatem reuerti.

ARGVM.

Vsumfructum in quibusuis rebus constitui posse explorati iuris est: his solis exceptis, quæ vsu pereunt, quia salua non manet rei substantia: quasi tamen vsusfructus in eis constituitur: quo casu vsufructuarius cautionem domino præstat (quæ loco proprietatis succedit) de tanta pecunia aut rerum consumptarum iusta æstimatione vsufructu finito restituenda.

Constituitur autem usus fructus non tantùm in fundo & ædibus, uerumetiam in seruis, & iumentis, & cæteris rebus, exceptis ijs, quæ ipso usu consumuntur. Nam hæ res neq; naturali ratione, neq; ciuili recipiunt usumfructum. quo in numero sunt uinũ, oleum, frumentũ, uestimenta: quibus proxima est pecunia numerata. Nanque ipso usu aßidua permutatione quodãmodo extinguitur. Sed utilitatis causa senatus cẽsuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui: ut tamẽ eo nomine hæredi utiliter caueatur. Itaq; si pecuniæ usus fructus legatus sit: ita datur legatario, ut eius fiat, & legatarius satisdet hæredi

de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. Caeterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis his, satisdatur, ut si moriatur, aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur, quanti hae fuerint aestimatae. Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat) sed per cautionem quasi usumfructum constituit.

ARGVM.

Habuisti quib⁹ modis, in quibúsve rebus cõstituatur vsusfructus: nũc accipe quib⁹ modis expiret.

Finitur autem usus fructus morte usufructuarij, & duabus capitis deminutionibus, maxima & media, & non utendo per modum & tempus: quae omnia, nostra statuit constitutio. Item finitur usus fructus, si domino ꝓprietatis ab usufructuario cedatur (nã cedendo extraneo, nihil agitur) uel ex cõtrario, si usufructuarius proprietatẽ rei adquisierit: quae res cõsolidato appellatur.

Eo amplius cõstat, si aedes incendio consumptae fuerint, uel etiam terraemotu, uel uitio suo corruerint: extingui usumfructum, & ne areae quidem usumfructum deberi. Cum autem finitus fuerit totus usus fructus: reuertitur scilicet ad proprietatẽ, & ex eo tẽpore nudae proprietatis dominus incipit plenã in rẽ habere potestatẽ

dunt, eadem ratione frumenta quoque, quæ sata sunt, solo cedere intelliguntur. Cæterùm sicut is, qui in alieno solo ædificauit, si ab eo dominus petat ædificium, defendi potest per exceptionē doli mali, secundum ea, quæ diximus: ita eiusdē exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa bona fide conseuit.

ARGVM.

Scriptura quantumuis pretiosa cedit suppositæ chartæ: tabula tamen, picturæ superimpositæ cedit.

Literæ quoq;, licet aureæ sint, perinde chartis mēbranísue cedūt, ac solo cedere solēt ea, quæ inædificantur, aut inseruntur. ideoq; si in chartis membranísue tuis carmē, uel historiam, uel orationē Titius scripserit, huius corporis nō Titius, sed tu dominus esse uideris. Sed si á Titio petas tuos libros, tuásue membranas, nec impensas scripturæ soluere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionē doli mali, utiq; si earum chartarum membranarúmue possessionē bona fide nactus est. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putāt tabulā picturæ cedere, alijs uidetur picturam (qualiscunq; sit) tabulæ cedere. sed nobis uidetur melius esse, tabulā picturæ cedere. Ridiculum est enim picturā Apellis uel

Parrhasij

Parrhasij in accessionem uilissimæ tabulæ cedere. Vnde si à domino tabulæ, imaginem possidente, is, qui pinxit, eam petat, nec soluat pretiū tabulæ, poterit per exceptionem doli mali submoueri. At si is, qui pinxit, eam possideat, consequens est, ut utilis actio domino tabulæ aduersus eum detur, quo casu si non soluat impensam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli: utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palàm est, quòd siue is, qui pinxit, subripuit tabulas, siue alius, competit domino tabularum furti actio.

A R G V M.

Titulo & bona fide alienum fundum possidens, perceptos fructus suos facit: malæ fidei vero possessor etiam consumptos restituit.

Si quis à non domino, quem dominū esse crediderit, bona fide fundū emerit, uel ex donatiōe, aliàue qualibet iusta causa æquè bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus, quos percepit, eius esse pro cultura & cura. Et ideo si postea dominus superuenerit, & fundū uēdicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei uerò, qui alienum fundū sciens possederit, nō idem concessum est: itaq; cum fundo etiam fructus licet consumpti sint, cogitur restituere.

ARGVM.

Fructus à solo separati fructuarij fiunt:non etiã pendentes:ideo nondum perceptos ad hæredes nõ transfert.

Is uerò ad quem ususfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quàm si ipse eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit: ad hæredes eius non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. Eadem ferè & de colono dicũtur. In pecudum fructu etiam fœtus est, sicuti lac, pilus, & lana. itaq; agni, hœdi, & uituli & equuli, & suculi statim naturali iure dominij fructuarij sunt. partus uerò ancillæ in fructu non est: itaq; ad dominũ proprietatis pertinet. absurdũ enim uidebatur, hominem in fructu esse: quum omnes fructus rerum natura gratia hominis comparauerit. Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet (ut & Iuliano uisum est) & in uinearum demortuarum uel arborum locũ, alias debet substituere. rectè enim colere, & quasi bonus paterfamiliâs uti debet. Thesauros, quos quis in loco suo inuenerit, diuus Hadrianus naturalem æquitatem sequutus, ei concessit, qui eos inuenerit. Idemq; statuit, si quis in

sacro,

sacro, aut religioso loco fortuito casu inuenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuitu inuenerit, dimidium domino soli concessit, & dimidium inuentori. Et conuenienter, si quis in Cæsaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidiũ esse Cæsaris statuit. Cui conueniens est, ut si quis in fiscali loco, uel publico, uel ciuitatis inuenerit, dimidium ipsius esse debeat, & dimidium fisci, uel ciuitatis.

ARGVM.

Rerum corporalium traditio à domino facta ex causa ad dominij translationem idonea, accipientem dominum facit.

Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur. nihil enim tam conueniens est naturali æquitati, quàm uoluntatem domini uolentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. & ideo, cuiuscunq; generis sit corporalis res, tradi potest, & à domino tradita alienatur. Itaq; stipendiaria quoque & tributaria prædia eodẽ modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria & tributaria prædia, quæ in prouincijs sunt, inter quæ, necnon & Italica prædia, ex nostra constitutione nulla est differentia. sed si quidem ex causa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur.

ARGVM.

Ita demum traditione rei venditæ emptor dominus efficitur, si aut pretium venditori solutum sit, aut aliter satis ei factum sit, aut fides dei pretio habita: & quod per alium facimus, ipsi quoque facere videmur.

Venditæ uerò res & traditæ, nō aliter emptori adquirūtur, quàm si is uenditori pretium soluerit, uel alio modo ei satisfecerit: ueluti expromissore aut pignore dato. quod quāquam cauetur ex lege duodecim Tabularum, tamen recte dicitur & iure gentiū, id est, iure naturali id effici. Sed si is, qui uēdidit, fidem emptoris sequutus fuerit: dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autē interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem suā, an uoluntate eius alius, cui eius rei possessio permissa sit. Qua ratione, si cui libera uniuersorum negotiorū administratio permissa fuerit à domino, isq́; ex his negotijs rem uendiderit, & tradiderit: faciet eam accipientis.

ARGVM.

Qui rem suam iandudum alicui ex causa ad dominium minus idonea traditam, eidem postea iusto titulo concessit, dominium sine noua traditione transtulit.

Interdum etiam sine traditione nuda uolūtas domini sufficit ad rem trāsferendā: ueluti si rem, quā tibi aliquis cōmodauerit, aut loca[illegible]

apud

apud te depoſuerit, poſtea aut uẽdiderit tibi, aut donauerit, aut dotis nomine dederit. Quãuis enim ex ea cauſa tibi eam nõ tradiderit, eo tamẽ ipſo, quod patitur tuã eſſe, ſtatim tibi adquiritur proprietas, perinde ac ſi eo nomine tibi tradita fuiſſet. Item ſi quis merces in horreo depoſitas uẽdiderit, ſimul atq; claues horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorẽ.

ARGVM.

Etiam incertæ perſonæ fortuita à domino facta traditio dominium transfert: ideo miſsilia in vulgus iactata, & res pro derelicto habitæ, apprehendẽtis fiunt. Quæ autem pro derelicto habita dicãtur, & quæ non, ſubijcitur.

Hoc amplius, interdum & in certam perſonam collata uoluntas domini transfert rei proprietatẽ: ut ecce, prætores & conſules, cùm miſsilia iactant in uulgus, ignorant quid eorum quiſque ſit excepturus: & tamen quia uolunt, quod quiſque acceperit, eius eſſe: ſtatim eum dominum efficiunt. Qua ratione uerius eſſe uidetur, ſi rem pro derelicto à domino habitã occupauerit quis, ſtatim eum dominũ effici. Pro derelicto autẽ habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id in numero rerum ſuarum eſſe nolit: ideoq; ſtatim dominus eius eſſe deſinit. Alia ſanè cauſa eſt earum rerum, quæ in tempeſtate leuandæ nauis cauſa

causa eijciuntur. hæ enim dominorũ permanent: quia palàm est eas non eo animo eijci, quòd quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa naui maris periculum effugiat. Qua de causa, si quis eas fluctibus expulsas, uel etiam in ipso mari nactus, lucrãdi animo abstulerit, furtum cõmittit. Nec longè uidentur discedere ab his, quæ de rheda currente non intelligentibus dominis cadunt.

De rebus corporalibus & incorporalibus,

TIT. II.

Hic tertia rerum diuisio adnectitur.

QVædam præterea res corporales sunt, quædam incorporales. Corporales hæ sunt, quæ sui natura tangi possunt: ueluti fundus, homo, uestis, aurum, argentum, & denique aliæ res innumerabiles. Incorporales autẽ sunt, quæ tangi non possunt: qualia sunt ea, quæ in iure consistunt: sicut hæreditas, ususfructus, usus, & obligationes quoquo modo contractæ. Nec ad rem pertinet, quòd in hæreditate res corporales continentur. nam & fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: & id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerũque corpora-

rale est. ueluti fundus, homo, pecunia. nam ipsum ius hæreditatis, & ipsum ius utendi fruendi, & ipsum ius obligationis incorporale est.

Eodem numero sunt iura prædiorum urbanorum, & rusticorum, quæ etiam seruitutes uocantur.

De seruitutibus rusticorum & vrbanorum prædiorum, TIT. III.

ARGVM.

Animaduerte seruitutum quasdam à re rei deberi, (quas reales appellamus) quasdam verò à re personæ: de prioribus hoc titulo traditur, de reliquis, proximioribus titulis discutietur.

Est autem seruitus realis (vt Bartol. lib. viij. Digestorum, titul. de seruitutib. in l. j. definit) Ius prædio inhærens, ipsius vtilitatem respiciens, & alterius libertatem diminuens.

Rusticorum prædiorum seruitutes sunt, quæ rusticis prædijs (id est gratia fructuum percipiendorum aut colligendorum factis) debentur: vt via, iter, actus, & id genus similia.

Vrbanorum verò prædiorum, sunt, quæ vrbanis prædijs (id est, ædificijs) debentur: quarum exempla profuse hic traduntur: constituuntur autem seruitutes, vt scribitur ad finem huius tituli.

RVsticorum prædiorum iura sunt hæc: iter, actus, uia, aquæductus. Iter, est ius eundi ambulandi hominis, non etiam iumẽtum agendi,

uel uehiculum. Actus, est ius eundi ambulandi hominis, agendi iumentum, uel uehiculum. Itaq; qui habet iter, actum non habet: sed qui actũ habet, & iter habet, eoq; uti potest etiã sine iumento. Via, est ius eundi & agendi & ambulãdi hominis: nam & iter & actum uia in se continet. Aquaeductus, est ius aquae ducẽdae per fundum alienum. Praediorum urbanorum seruitutes sunt hae, quae aedificijs inhaerent. ideo urbanorum praediorũ dictae, quoniã aedificia omnia, urbana praedia appellamus, etsi in uilla aedificata sint. Item urbanorum praediorũ seruitutes sunt hae, ut uicinus onera uicini sustineat: ut in parietẽ eius liceat uicino tignum immittere: ut stillicidiũ uel flumen recipiat quis in aedes suas, uel in areã, uel in cloacã, uel nõ recipiat: & ne altius quis tollat aedes suas, ne luminibus uicini officiat. Inter rusticorum praediorum seruitutes quidã computari rectè putant aquae haustum, pecoris ad aquã adpulsum, ius pascendi, calcis coquendae, arenae fodiendae. Ideo autem hae seruitutes praediorum appellantur, quoniam sine praedijs constitui non possunt. nemo enim potest seruitutem adquirere urbani uel rustici praedij, nisi qui habet praediũ: nec quisquã debere nisi qui praedium habet. Siquis uelit uicino aliquod ius cõstituere: pactionibus

nibus atq; stipulationibus id efficere debet. Potest etiam testamento quis hæredem suum damnare, ne altius tollat ædes suas, ne luminibus ædiũ uicini officiat: uel ut patiatur eum tignum in parietem suum immittere, stillicidiúmue aduersus eum habere: uel ut patiatur eum per fundum ire, agere, aquámue ex eo ducere.

De vsufructu,

TIT. IIII.

ARGVM.

Vsusfructus, seruitus est personalis, id est, à re personæ debita: definitur autem hic à Iustiniano, constituiturq; tam inter viuos quàm in vltima voluntate. Itẽ vsusfructus à proprietate separatus est.

VSusfructus, est ius alienis rebus utendi fruendi, salua rerum substantia. Est autem ius in corpore: quo sublato, & ipsum tolli necesse est. Vsusfructus à proprietate separationẽ recipit, idq; pluribus modis accidit. ut ecce, si quis usumfructũ alicui legauerit. nam hæres nudã habet proprietatem, legatarius uerò usumfructum. Et contrà, si fundum legauerit, deducto usufructu: legatarius nudam habet proprietatẽ, hæres uerò usumfructum. Item alij usumfructũ, alij deducto eo fundum legare potest. Sine testamento

uerò si quis uelit usumfructum alij constituere pactionibus et stipulationibus id efficere debet.

Ne tamen in uniuersum inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu, placuit certis modis extingui usumfructum, & ad proprietatem reuerti.

ARGVM.

Vsumfructum in quibusuis rebus constitui posse explorati iuris est: his solis exceptis, quæ vsu pereunt, quia salua non manet rei substantia: quasi tamen vsusfructus in eis constituitur: quo casu vsufructuarius cautionem domino præstat (quæ loco proprietatis succedit) de tanta pecunia aut rerum consumptarum iusta æstimatione vsufructu finito restituenda.

Constituitur autem usus fructus non tantùm in fundo & ædibus, uerumetiam in seruis, & iumentis, & cæteris rebus, exceptis ijs, quæ ipso usu consumuntur. Nam hæ res neq; naturali ratione, neq; ciuili recipiunt usumfructum. quo in numero sunt uinū, oleum, frumentū, uestimenta: quibus proxima est pecunia numerata. Nanque ipso usu aßidua permutatione quodāmodo extinguitur. Sed utilitatis causa senatus cēsuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui: ut tamē eo nomine hæredi utiliter caueatur. Itaq; si pecuniæ usus fructus legatus sit: ita datur legatario, ut eius fiat, & legatarius satisdet hæredi

de tan:

de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. Cæteræ quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed æstimatis his, satisdatur, ut si moriatur, aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur, quanti hæ fuerint æstimatæ. Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat) sed per cautionem quasi usumfructum constituit.

ARGVM.

Habuisti quib⁹ modis, in quibúsve rebus cõstituatur vsusfructus: nũc accipe quib⁹ modis expiret.

Finitur autem usus fructus morte usufructuarij, & duabus capitis deminutionibus, maxima & media, & non utendo per modum & tempus: quæ omnia, nostra statuit constitutio. Item finitur usus fructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nã cedendo extraneo, nihil agitur) uel ex cõtrario, si usufructuarius proprietatẽ rei adquisierit: quæ res cõsolidato appellatur.

Eo amplius cõstat, si ædes incendio consumptæ fuerint, uel etiam terræmotu, uel uitio suo corruerint: extingui usumfructum, & ne areæ quidem usumfructum deberi. Cum autem finitus fuerit totus usus fructus: reuertitur scilicet ad proprietatẽ, & ex eo tẽpore nudæ proprietatis dominus incipit plenã in rẽ habere potestatem.

De vsu & habitatione,

TIT. V.

ARGVM.

Hæc quoque seruitus vsus, personalis est, id est, à re personæ debita: itidem dicito in habitationis seruitute: quid autem differat vsus ab vsufructu, aperit Iustinianus.

Isdem illis modis, quibus ususfructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet: ijsdemq; illis modis finitur, quibus & usus fructus desinit. Minus autem iuris est in usu, quàm in usufructu. nam is, qui fundi nudũ habet usum, nihil ulterius habere intelligitur, quàm ut oleribus, pomis, floribus, fœno, stramẽtis, & lignis ad usum cotidianũ utatur: in eoq; fundo hactenus ei morari licet, ut neq; domino fundi molestus sit, neque ijs, per quos opera rustica fiunt, impedimẽto. nec ulli alij ius, quod habet, aut locare, aut uendere, aut gratis concedere potest: quum is, qui usumfructũ habet, poßit hæc omnia facere.

Item is, qui ædium usum habet, hactenus ius habere intelligitur, ut ipse tãtùm inhabitet: nec hoc ius ad alium transferre potest. & uix receptum esse uidetur, ut hospitem ei recipere liceat: & cum uxore, liberisq; suis, item libertis, necnon personis alijs liberis, quibus nõ minus, quàm seruis

nis utitur, habitãdi ius habeat. Et cõuenienter, si ad mulierem usus ædiũ pertineat, cum marito ei habitare liceat. Itẽ is, ad quem serui usus pertinet, ipse tantum opera atq; ministerio eius uti potest: ad alium uerò nullo modo ius suum trãsferre ei concessum est. Idẽ scilicet iuris est & in iumento. Sed & si pecorum, uel ouiũ usus legatus sit: neque lacte, neq; agnis, neque lana utetur usuarius: quia ea in fructu sunt. Planè ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest.

ARGVM.

Angustior est seruitus vsus, quàm habitationis: nam cui habitatio data est, non tantum inhabitandi ius habet, sed etiam alteri locandi, & accommodandi: cui verò vsus concessus fuit, ipsum solum vti oportet.

Sed si cui habitatio legata, siue aliquo modo constituta sit, neq; usus uidetur, neque ususfructus, sed quasi proprium àliquod ius: quanquam habitationem habentibus, propter rerum utilitatem, secundum Marcelli sententiam nostra deci sione promulgata, permisimus non solùm in ea degere, sed etiam alijs locare. Hæc de seruitutibus, & usufructu, & usu, & habitatione dixisse sufficiat. De hæreditatibus autẽ & obligationibus, suis locis proponemus. Exposuimus summatim quibus modis iure gentium res adquirun-

tur: modò uideamus, quibus modis legitimo & ciuili iure adquiruntur.

De vsuscapionibus, & longi temporis præscriptionibus, TITVLVS VI.

ARGVM.

Qui bona fide rem à non domino emerit, alióve iusto titulo habuerit, eam, si mobilis sit, annis vbiq; tribus: si immobilis, decennio inter præsentes, & inter absentes vicennio vsucapit.

* Adnota, Institutam vsuscapionem ne rerum dominia diu in incerto maneant.

IVre ciuili constitutum fuerat, ut qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, cùm crederet meum dominum esse, rem emerit, uel ex donatione, aliáue quauis iusta causa acceperit: is eam rem, si mobilis erat, anno ubiq; uno: si immobilis, biennio tãtùm in Italico solo usucapèret, ne rerum dominia in incertò essent. Et cùm hoc placitum erat, putantibus antiquioribus dominis sufficere ad inquirẽdas res suas præfata tempora: nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur, neq; certo loco beneficium hoc concludatur. & ideo constitutionem super hoc promulgauimus, qua cautũ est, ut res quidem mobiles, per triennium: immobiles uerò

uero per longi temporis possessionem (id est, inter praesentes decennio, inter absentes uiginti annis) usucapiatur. & his modis non solùm in Italia, sed etiam in omni terra, quae nostro imperio gubernatur, dominia rerum iusta causa possessionis praecedente adquirantur. Sed aliquando etiam si maximè quis bona fide rem possederit: non tamen illi ususcapio ullo tempore procedit: uèluti si quis liberum hominem, uel rem sacram, uel religiosam, uel seruum fugitiuum possideat.

ARGVM.

Furti & violentiæ expulsiuæ vitium vsqueadeò rei infigitur, vt furtiua res & vi possessa nec longi temporis curriculo, à quantumuis bonæ fidei possessore vsucapi possint: tantum abest vt ab ipso fure aut violento occupatore vsucapiantur.

Furtiuae quoque res, & quae ui possessae sunt, nec si praedicto longo tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt. nam furtiuarum rerum lex duodecim tabularum, & lex Attilia inhibent ususcapionem: ui possessarum, lex Iulia & Plautia, Quòd autem dictum est, furtiuarum & ui possessarum rerum ususcapionem per leges prohibitam esse: non eò pertinet, ut ne ipse fur, qúiue per uim possidet, usucapere possit (nam his alia ratione ususcapio non competit, quia scilicet mala fide possident) sed ne ullus

alius, quanuis ab eis bona fide emerit, uel ex alia causa acceperit, usucapiendi ius habeat. Vnde in rebus mobilibus non facilè procedit, ut bonæ fidei possessoribus ususcapio competat. Nam qui sciens alienā rem uendiderit, uel ex alia causa tradiderit, furtum eius committit.

ARGVM.

Rem alienam bona fide possessam, vitioq́; reali carentem, si quis bona fide accipienti, ex causa ad dominium idonea tradiderit, tunc vsuscapio procedit: licet in facto vel in iure tradens errauerit.

Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si hæres rem defuncto cōmodatam, aut locatam, uel apud eum depositā, existimās hæreditariam esse, bona fide accipienti uendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit: quin is, qui acceperit, usucapere poßit, dubiū nō est: quippe quum ea res in furti uitium non ceciderit: quum utiq; hæres, qui bona fide tanquam suam alienauerit, furtum non committat. Item si is, ad quem ancillæ usus fructus pertinet, partum suum esse credens uendiderit, aut donauerit, furtum non committit. furtum enim sine affectu furandi non cōmittitur. Alijs quoq; modis accidere potest, ut quis sine uitio furti, rem alienā ad aliquē transferat, & efficiat, ut à possessore usucapiatur.

ARGVM.

Vacuæ possessionis occupator, si cuipiam bona fide accipienti, ex iusta causa eam tradiderit, vsucapiendi conditionem transfert.

* Adnota, Furtum in rebus soli nequaquam cadere.

Quod autem ad eas res, quæ solo continentur, expedit, ius ita procedit, ut si quis loci uacantis possessionē propter absentiam, aut negligētiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine ui nanciscatur: quamuis ipse mala fide possideat (quia intelligit se alienum fundum occupasse) tamen si alij bona fide accipiēti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri: quia neq; furtiuum, neque ui possessum acceperit. Abolita est enim quorundā ueterū sententia, existimantium etiam fundi, lociue furtum fieri. Et eorum utilitati, qui res soli possident, principalibus cōstitutionibus prospicitur, ne cui lōga, & indubitata possessio debeat auferri. Aliquādo etiā furtiua uel ui possessa res usucapi potest: ueluti si in domini potestatē reuersa fuerit. tūc enim uitio rei purgato, procedit eius ususcapio. Res fisci nostri usucapi nō potest: sed Papinianus scripsit, bonis uacantibus fisco nondum nuntiatis, bonæ fidei emptorem traditam sibi rem ex his bonis

usuca

usucapere posse: & ita diuus Pius, & diui Seuerus, & Antoninus rescripserunt.

ARGVM.

Non aliter res vsucapibilis est, nisi & vitio reali aut quasi reali careat, & eius non sit commercium interdictum.

Nouissimé sciendum est, rem talem esse debere, ut in se non habeat uitium, ut á bonae fidei emptore usucapi posit, uel qui ex alia iusta causa possidet.

ARGVM.

Opinatio seu credulitas tituli, vsuscapionem non inducit.

Error autem falsae causae ususcapionem non parit: uelúti si quis cum non emerit, emisse se existimans, possideat: uel cúm ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possideat.

ARGVM.

Bona fides in vsuscapione ab exordio consideranda est: ideo defuncti bona fides, vniuersalis successoris malam fidem excusat: continuatur enim defuncti possessio, & ex contrario, mala fides authoris, hæredi vtcunq; bonæ fidei obest. Item authoris tempora, singulari successori ad vsuscapionem complendam accedunt, & continuantur.

Diutina possessio, quæ prodesse cœperat defuncto, & hæredi, & bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat prædiū alienum esse. Quód si ille initium iustum nō habuit, hæredi & bonorū

posseſſo

possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. Quod nostra cōstitutio similiter et in usucapionibus obseruari cōstituit, ut tēpora cōtinuētur. Inter uenditorē quoq;, & emptorē cōiungi tēpora, diui Seuerus, & Antoninus rescripserunt.

ARGVM.

Alienam rem à fisco quouis titulo idoneo habens, mox tutus est, dominusq; fit: ius autem in re vel ad rem sese habuisse cōfidentes, intra quadriennium aduersus fiscum experiri debent.

Edicto diui Marci cauetur, eum, qui à fisco rem alienam emit, si post uenditionem quinquennium præterierit, posse dominum rei exceptione repellere. Constitutio autem diuæ memoriæ Zenonis bene prospexit ijs, qui à fisco per uenditionem, aut donationem, uel alium titulum accipiūt aliquid: ut ipsi quidem securi statim fiant, & uictores existant, siue experiantur, siue conueniantur. Aduersus autem sacratissimum ærarium usque ad quadriennium liceat ijs intendere, qui pro dominio uel hypotheca earū rerum, quæ alienatæ sunt, putauerint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem diuina cōstitutio, quam nuper promulgauimus, etiam de ijs, qui à nostra uel uenerabilis Augustæ domo aliquid acceperint, hæc statuit, quæ in fiscalibus alienatiōibus præfatæ Zenonianæ cōstitutionis continentur.

De

De donationibus,

TIT. VII.

ARGVM.

Donatio mortis causa dicitur, quæ ob mortis imminentis vel futuræ suspicionem fit: quæ (semota veteri dubitatione) instar legatorum ferè per omnia redacta est. Reuocatur autem donatoris conualescentia, & pœnitentia, item donatario præmoriente.

Est & aliud genus adquisitionis, donatio. Donationũ autem duo sunt genera: mortis causa, & non mortis causa. Mortis causa donatio est, quæ propter mortis fit suspicionem: cùm quis ita donat, ut si quid humanitus ei cõtigisset, haberet is, qui accepit. sin autẽ superuixisset: is, qui donauit, reciperet: uel si eum donationis pœnituisset: aut prior decesserit is, cui donatum sit. Hæ mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactæ sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis, an legati instar eam obtinere oporteret: & utriusq; causæ quædam habebat insignia, & alij ad aliud genus eam retrahebant: à nobis cõstitutũ est, ut per omnia ferè legatis connumeretur, & sic procedat, quemadmodũ nostra constitutio eam formauit. Et in summa, mortis causa donatio est,

cùm

cùm magis se quis uelit habere, quàm eum, cui donat: magisq; eum, cui donat, quàm hæredẽ suum. Sic et apud Homerũ Telemachus donat Piræo.

Τὸν καὶ πείραιος πρότερος πρὸς μῦθον Ὀδυσσ' ἔειπεν,
Τηλέμαχ' αἶψ' ὄτρυνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα γυναῖκας,
Ὥς τοι δῶρ' ἀποπέμψω, ἅ τοι Μενέλαος ἔδωκε.
Τὸν δ' αὖ Τηλέμαχος πεπνυμένος ἀντίον ηὔδα,
Πείραι', οὐ γάρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσαι τάδε ἔργα,
Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρη κτείναντες πατρώϊα πάντα δάσονται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν, ἢ τινα τῶνδε.
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων. Hoc est:

Hoc sermone uirum Piræus commonet ultro,
Telemache ad nostras famulas age dirige sedes,
Vt tibi quæ dederat Menelaus dona reportent.
Ad quẽ Telemachus sapiens ita farier orsus,
Piræe, haud equidem hæc possum dignoscere facta:
Nanque proci si me spatiosa pẽr atria furtim
Occidant

Occidant, rapiantq́ꝫ sibi patrimonia fortes,
His te modo frui donis quàm quemlibet horum.
Quòd si illos fato, merita & multauero morte,
Tum mihi gaudēti referes dona omnia gaudēs.

ARGVM.

Inter viuos donatio est, quæ nulla mortis suspicione fit, sed ex puræ liberalitatis fontibus procedit: quæ solo consensu perfecta, temerè non reuocatur: egetq́; publica insinuatione, si quingentorum aureorum summam prætergrediatur: in certis tamen casibus etiam citra insinuationem effectum sortitur.

Aliæ autem donationes sunt, quæ sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter uiuos appellamus, quæ non omnino cōparantur legatis. quæ si fuerint perfectæ, temerè reuocari non possunt. Perficiuntur autem, cùm donator suam uoluntatem scriptis, aut sine scriptis manifestauerit. Et ad exemplum uenditionis, nostra cōstitutio eas etiam in se habere necessitatē traditionis uoluit: ut etiam si non tradantur, habeant plenissimū, et perfectum robur, & traditionis necessitas incūbat donatori. Et cum retro Principum dispositiones insinuari eas actis interuenientibus uolebant, si maiores fuerant ducentorum solidorum: constitutio nostra eam quantitatem usque ad quingentos solidos ampliauit, quam stare etiam

sine

sine insinuatione statuit. sed & quasdã donationes inuenit, quæ penitus insinuationẽ fieri minimè desiderant, sed in se plenissimam habẽt firmitatem. Alia insuper multa ad huberiorẽ exitũ donationũ inuenimus: quæ omnia ex nostris constitutionibus, quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendũ est tamen quòd etsi plenissimæ sint donationes: si tamen ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est: donatoribus per nostram constitutionẽ licẽtiam præstitimus certis ex causis eas reuocare: ne illi, qui suas res in alios contulerint, ab his quandam patiantur iniuriam uel iacturam, secundum enumeratos in constitutione nostra modos.

ARGVM.

Propter nuptias donatio (quę olim ante nuptias dicebatur) non solum contracto matrimonio augeri potest, sed etiam constitui & initium sumere.

Est & aliud genus inter uiuos donationis, quod ueteribus quidem prudẽtibus penitus erat incognitum, postea autẽ à iunioribus diuis principibus introductũ est, quod ante nuptias uocabatur: & tacitam in se conditionem habebat, ut tunc ratum esset, cùm matrimonium esset insequutũ, Ideoq; antẽ nuptias appellabatur, quòd ante matrimoniũ efficiebatur, & nunquam post

nuptias celebratas talis donatio procedebat.

Sed primus quidem diuus Iustinus pater noster, cùm augeri dotes, & post nuptias fuerat permissum: si quid tale eueniret, & ante nuptias augeri donationem, & constāte matrimonio, sua constitutione permisit, sed tamē nomē inconueniens remanebat, cùm ante nuptias quidem uocabatur, pòst nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes, & consequētia nomina rebus esse studentes: constituimus, ut tales donationes non augeantur tantum, sed etiam constante matrimonio initiū accipiant: & non ante nuptias, sed propter nuptias uocētur: & dotibus in hoc exæquentur: ut quemadmodum dotes constante matrimonio non solùm augentur, sed etiam fiūt: ita & istæ donationes, quæ propter nuptias introductæ sunt, nō solùm antecedāt matrimoniū, sed eo etiam contracto augeantur, & constituātur.

Erat olim & alius modus ciuilis adquisitionis per ius adcrescendi, quod est tale: Si communem seruū habēs aliquis cum Titio, solus libertatē ei imposuerit uel uindicta, uel testamēto: eo casu pars eius amittebatur, & socio adcrescebat. Sed cùm pessimū fuerat exēplo, & libertate seruū defraudari, & ex ea humanioribus qdē

dominis

dominis damnum inferri, sæuioribus autem dominis lucrum accedere: hoc quasi inuidia plenũ, pio remedio per nostram constitutionem mederi, necessarium duximus.

A R G V M.

Habes casum in quo contra iuris communis regulas quis inuitus rem suam vendere cogitur.

Et inuenimus uiam, per quam & manumissor, & socius eius, & qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur, libertate cũ effectu procedente (cuius fauore antiquos legũ latores multa etiam contra cõmunes regulas statuisse manifestum est) & eo, qui eam libertatem imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente: & socio indẽni conseruato, pretiumq; serui secundũ partem dominij, quod nos definiuimus, accipiente.

Quibus alienare licet, vel non,

TIT. VIII.

A R G V M.

Etiam vxoris accedente consensu, fundi dotalis alienatio, & obligatio viro (quamuis ciuili iure dotis dominus sit) interdicta est.

ACcidit aliquando, ut qui dominus rei sit, alienare non possit: & contrà, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat. Nam

dotale prædium maritus inuita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare: quanuis ipsius sit dotis causa ei datum. quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorẽ statum deduximus. Cùm enim lex in solis tantummodo rebus locum habebat, quæ Italicæ fuerant: & alienationes inhibebat, quæ inuita muliere fiebant: hypothecas autem earum rerum, etiam uolente ea: utriq; remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quæ in prouinciali solo positæ sunt, interdicta sit alienatio uel obligatio: ut neutrum eorum, neq; consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earũ conuertatur.

ARGVM.

Pignus non solum ex debitoris pactione à creditore distrahi potest, quanuis dominus non sit, sed etiam si nulla pactio de vendendo pignore interuenerit, modo iuris præscripta forma seruetur.

Contrà autem creditor pignus ex pactionẽ, quanuis eius ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo uidetur fieri, quòd uoluntatẽ debitoris intelligitur pignus alienari, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus uẽdere, si pecunia non soluatur. Sed ne creditores ius suum persequi impedirentur, neque debitores temerè suarum rerum dominiũ amit-

tere

tere uiderentur: nostra constitutione consultum est, & certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere: cuius tenore utrique parti creditorum & debitorum, satis abundeq; prouisum est.

ARGVM.

Pupillo rerum suarum sine tutoris authoritate interdicta est alienatio: ideo mutuo datas pecunias, accipientis non facit, sed aut extantes vendicat, aut bona fide consumptas condicit, aut si mala fide absumptæ sint, de his exhibendis agit.

Nunc admonendi sumus, neque pupillũ, neq; pupillã, ullam rem sine tutoris authoritate alienare posse. Ideoq; si mutuam pecuniam sine tutoris authoritate alicui dederit: non cõtrahit obligationem: quia pecuniam non facit accipientis. Ideoq; uindicari nummi possunt, sicubi extant. Sed si nummi, quos mutuo minor dederit, ab eo, qui accepit, bona fide cõsumpti sunt, cõdici possunt: si mala fide, ad exhibẽdũ de his agi potest.

ARGVM.

Solutione debiti facta pupillo, eiúsve tutori, ita demum debitor plenissimam consequitur liberationem, si id iudicis interueniente decreto fieri contigerit: quòd si soli pupillo solutum sit, & pecuniã adhuc saluam habeat, aut locupletior ex ea sit, exceptionis ope liberatur: aliàs non liberatur.

At ex cõtrario, omnes res pupillo, & pupil-

læ sine tutoris authoritate rectè dari possunt. Ideoq; si debitor pupillo soluat: necessaria est debitori tutoris authoritas: alioqui non liberabitur. Sed hoc etiam euidentißima ratione statutũ est in constitutione, quam ad Cæsarienses aduocatos ex suggestione Triboniani uiri eminẽtißimi quæstoris sacri palatij nostri promulgauimus: qua dispositum est, ita licere tutori uel curatori debitorem pupillarẽ soluere, ut prius iudicialis sentẽtia sine omni damno celebrata, hoc permitttat. quo subsequuto, si & iudex pronuntiauerit, & debitor soluerit: sequatur huiusmodi solutionem plenißima securitas. Sin autem aliter, quàm disposuimus, solutio facta fuerit, pecuniam autem saluam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, & adhuc eãdem pecuniæ summã petat: per exceptionem doli mali poterit submoueri. Quòd si malè consumpserit, aut furto aut ui amiserit: nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus condemnabitur: quia temerè sine tutoris authoritate, & non secundum nostram dispositionem soluerit. Sed ex diuerso, pupilli uel pupillæ soluere sine tutoris authoritate non possunt: quia id, quod soluunt, nõ fit accipientis: quum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris authoritate concessa sit.

Per

Per quas personas cuique adquiritur,

TIT. IX.

ADquiritur uobis, non solùm per uosmet-ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habetis: item per seruos, in quibus usumfructum habetis: item per homines liberos, & per seruos alienos quos bona fide poßidetis, de quibus singulis diligentius dispiciamus.

ARGVM.

Explosa veteri inhumanitate, hodie bonorum aduentitiorum filij solus vsusfructus patri adquiritur: profectitiorum verò etiã proprietas quæritur.

Igitur liberi uestri utriusq; sexus, quos in potestate habetis olim quidẽ, quidquid ad eos peruenerat (exceptis uidelicet castrẽsibus peculijs) hoc parentibus suis adquirebant sine ulla distinctione: & hoc ita parentum fiebat, ut etiam esset eis licẽtia, quod per unum uel unam eorũ adquisitum esset, alij filio, uel extraneo donare, uel uendere, uel quocunque modo uoluerant, adplicare.

Quod nobis inhumanum uisum est: & generali cõstitutione emissa, & liberis pepercimus, & parentibus honorem debitum reseruauimus. Sancitũ etenim à nobis est, ut si quid ex re patris ei

obueniat, hoc secundum antiquam obseruationem totum parenti adquiratur. Quæ enim inuidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reuerti? Quod autem ex alia causa sibi filius familiâs adquisiuit: huius usumfructũ patri quidem adquirat, dominium autem apud eũ remaneat: ne quod ei suis laboribus, uel prospera fortuna accesserit, hoc in alium perueniẽs, luctuosum ei procedat.

ARGVM.

Pater filium emancipans dimidiam vsusfructus aduenientium filio, remunerationis causa consequitur: quæ loco trientis dominij quem olim habebat, succesit.

Hoc quoq; à nobis dispositũ est, & in ea specie, ubi parẽs emãcipãdo liberos suos, ex rebus, quæ adquisitionem effugiebant, sibi tertiã partem retinere (si uoluerat) licẽtiã ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodãmodo emancipationis: & inhumanũ quiddam accidebat, ut filius rerũ suarũ ex hac emancipatione dominio pro parte tertia defraudaretur: et quod honoris ei ex emancipatione additũ erat, quod sui iuris effectus esset, hoc per rerum deminutionẽ decresceret. Ideoq; statuimus, ut parens pro tertia parte dominij, quam retinere poterat, dimidiam non dominij rerũ, sed usufructus retineat,

tineat. Ita etenim res intactæ apud filiũ remanebunt, & pater ampliore summa fruetur, pro tertia, dimidia potiturus. Item uobis adquiritur, quod serui uestri ex traditione nanciscũtur: siue quid stipulẽtur, siue ex donatione, uel ex legato, uel ex qualibet alia causa adquirant. Hoc enim uobis & ignorantibus & inuitis obuenit. Ipse enim seruus qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Sed si hæres institutus sit, non aliàs nisi uestro iussu, hæreditatẽ adire potest. Et si uobis iubentibus adierit: uobis hæreditas adquiritur, perinde ac si uos ipsi hæredes instituti essetis. Et conuenienter scilicet uobis legatum per eos adquiritur. Non solùm autem proprietas per eos, quos in potestate habetis, uobis adquiritur, sed etiam possessio. Cuiuscunq; enim rei possessionẽ adepti fuerint: id uos possidere uidemini. Vnde etiam per eos usucapio, uel longi temporis possessio uobis accidit.

ARGVM.

Alienus seruus, cuius vsumfructum habemus, item is, quem bona fide possidemus, siue liber sit, siue seruus, si quid ex re nostra vel suis operis nanciscatur, nobis adquiritur: quod verò extra has causas assequitur, vero domino aut ipsi libero homini quæritur.

De ijs autem seruis, in quibus tantummodo

usumfructũ habetis, ita placuit: ut quicquid ex re uestra, uel ex operis suis adquirunt, id uobis adijciatur. quod uerò extra eas causas consequuti sunt: id ad dominũ proprietatis pertineat. Itaque si is seruus hæres institutus sit, legatùmue quid ei, aut donatũ fuerit: non usufructuario, sed domino proprietatis adquiritur. Idem placet & de eo, qui à uobis bona fide poßidetur: siue is liber sit, siue alienus seruus. Quod enim placuit de usufructuario, idem placet & de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra istas duas causas adquiritur: id uel ad ipsum pertinet, si liber est: uel ad dominũ, si seruus est. Sed bonæ fidei possessor cùm usuceperit seruum (quia eo modo dominus fit) ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest. Fructuarius uerò usucapere non potest: primùm, quia non poßidet, sed habet ius utẽdi fruendi: deinde, quia scit seruum alienum esse. Non solum autem proprietas per eos seruos, in quibus usumfructum habetis, uel quos bona fide poßidetis, aut liberam personam, quæ bona fide uobis seruit, uobis adquiritur: sed etiã possessio. Loquimur autem in utriusque persona secundũ distinctionẽ, quam proximè exposuimus: id est, si quam possessionẽ ex re uestra, uel ex suis operis adepti fuerint.

ARGVM.

Per prorſus extraneam perſonam(excepto pro/curatore,per quem poſſeſsio,dominium, & vſuca/piendi conditio nobis quæritur) nil nobis adquiri poteſt.

Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neq; ueſtro iuri ſubiectos habetis,neq; bona fide poßidetis: item per alienos ſeruos,in quibus neque uſumfructū habetis,neq; poſſeßionem iuſtam:nulla ex cauſa uobis adquiri poſſe.Et hoc eſt,quod dicitur per extraneā perſonā nihil adquiri poſſe:excepto eo,quod per liberā perſonā (ueluti per procuratorē)placet non ſolùm ſcientibus,ſed & ignorātibus uobis adquiri poſſeßionem,ſecundū diui Seueri conſtitutionem:& per hanc poſſeßionem etiā dominiū,ſi dominus fuerit,qui tradidit:uel uſuſcapionē,aut longi tēporis præſcriptionē,ſi dominus non ſit. Hactenus tantiſper admonuiſſe ſufficiat,quemadmodū ſingulæ res uobis adquirantur.nam legatorum ius, quo & ipſo ſingulæ res uobis adquirūtur:item fideicōmiſſorū, ubi ſingulæ res uobis relinquuntur:opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaq; nūc,quibus modis per uniuerſitatē res uobis adquirātur.Si cui ergo heredes facti ſitis,ſiue cuius bonorū poſſeßionē petieritis,uel ſi quem adrogaueritis, uel ſi cuius bona libertatū

confer

conseruãdarum causa uobis addicta fuerint: eius res omnes ad uos transeũt. Ac prius de hæredi tatibus dispiciamus, quarũ duplex conditio est. nã uel ex testamẽto, uel ab intestato ad uos pertinẽt. Et prius est, ut de his dispiciamus, quæ ex testamento uobis obueniũt, qua in re necessariũ est, initium de ordinandis testamẽtis exponere.

De testamentis ordinandis, TIT. X.

*Adnota. Testamentum (vt Vlpianus libr. xxviii. ff. orum, tit. eod. l. j. plenis verbis defi nit) est volũtatis nostræ iusta sententia, de eo quod quis post mortẽ suam fieri voluit.

TEstamentũ ex eo appellatur, quod testatio mentis sit. Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur: sciendũ est, olim quidẽ duo genera testamentorum in usu fuisse: quorũ altero in pace & otio utebantur, quod calatis comitijs appellabãt: altero, cùm in prœliũ exituri essent, quod procinctum dicebatur. Accessit deinde tertium genus testamẽtorũ, quod dicebatur per æs & librã: scilicet quod per emancipatione̅, id est imaginariam quandam uenditionẽ agebatur, quinq; testibus, & libripẽde, ciuibus Romanis puberibus præsentibus, & eo, q familiæ emptor dicebatur

dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera testamentorum, ex ueteribus temporibus in desuetudinem abierunt. quod uerò per æs & libram fiebat, licet diutius permanserit, attamen partim & hoc in usu esse desijt. Sed prædicta quidem nomina testamētorum ad ius ciuile referebantur. postea uerò ex edicto prætoris forma alia faciendorū testamentorum introducta est. Iure etenim honorario nulla mancipatio desiderabatur: sed septem testium signa sufficiebant, cùm iure ciuili signa testiū nō essent necessaria.

ARGVM.

Testamenti in scriptis solennitas partim iure ciuili, partim sacris constitutionibus, & Prætorio iure, nititur: conficitur autem tale testamentum testibus septem vno contextu actui adhibitis, & facto testamento subscribentibus, ac demum illud suis sigillis munientibus.

Sed cùm paulatim tam ex usu hominū, quàm ex constitutionum emēdationibus cœpit in unā consonantiam ius ciuile & prætoriū iungi: constitutum est, ut uno eodemq; tempore (quod ius ciuile quodāmodo exigebat) septem testibus adhibitis, & subscriptione testium (quod ex constitutionibus inuentum est, & ex edicto prætoris) signacula testamentis imponerentur: ita, ut hoc ius tripertitum esse uideatur, & testes quidē &

Sed cùm aliquis ex testibus testamenti quidem faciẽdi tempore liber existimabatur, postea autem seruus apparuit: tam diuus Hadrianus Catoni, quàm posteà diui Seuerus & Antoninus rescripserunt subuenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur firmum, ac si, ut oportebat factum esset: cùm eo tempore, quo testamentum designaretur, omnium consensu hic testis liberi loco fuerit, neq; quisquam esset, qui status ei quæstionem moueret. Pater, necnon is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utiq; testes in uno testamento fieri possunt: quia nihil nocet, ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.

ARGVM.

Testamentarij testes esse nequeunt, qui in testatoris est potestate, & qui testatorem in potestate habet, item hæres scriptus, & qui in sacris eius sunt, quive eum habet in potestate, & fratres sub eisdem patrijs nexibus existentes quibus hæres: quicquid circa hæc placitum fuerit antiquitati.

In testibus autem non debet esse is, qui in potestate testatoris est. Sed si filiusfamiliàs de castrensi peculio post mißionem faciat testamentũ: nec pater eius rectè adhibetur testis, nec is, qui in potestate eiusdem patris est: reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium.

Sed

Sed neq; hæres scriptus, neq; is, qui in potestatē eius est, neq; pater eius, qui eum habet in potestate, neq; fratres, qui in eiusdē patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia hoc totum negotium, quod agitur testamēti ordinādi gratia, creditur hodie inter testatorem & hæredē agi. Licet autē totum ius tale conturbatum fuerat, & Veteres quidem familiæ emptorē, & eos, qui per potestatē ei coniuncti fuerant, à testamētarijs testimonijs repellebant: hæredi autē, & ijs, qui per potestatē ei coniūcti fuerāt, concedebāt testimonia in testamētis præstare: licet ij, qui id permittebant, hoc iure minimè abuti eos debere suadebāt: tamē nos eandē obseruationē corrigentes, & quod ab illis suasum est, in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiæ emptoris, meritò nec hæredi, qui imaginem uetustissimi familiæ emptoris obtinet, neq; alijs personis, quæ ei (ut dictum est) coniunctæ sunt, licentiam concedimus, sibi quodammodo testimonia præstare. ideoq; nec eiusmodi ueteres constitutiones nostro Codici inseri permisimus.

ARGVM.

Cui legatum aut particulare fideicommissum relictum testamento fuit, (cum ad eum non pertineat hæreditatis damnnm, nec emolumentum) testis in eo testamento esse potest.

Lega

Legatarijs autem & fideicommissarijs, quia non iuris successores sunt, & alijs personis eis coniunctis testimonium non denegamus: imò in quadam nostra constitutione & hoc specialiter eis concessimus. Et multo magis ijs, qui in eorum potestate sunt, uel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus. Nihil autem interest, testamentum in tabulis, an in chartis, membranisue, uel in alia materia fiat. Sed & unum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum obtinentem tamen obseruationem omnibus factis. quod interdum etiam necessariũ est: ueluti si quis nauigaturus & secum ferre, & domi relinquere iudiciorũ suorum cõtestationẽ uelit, uel propter alias innumerabiles causas, quæ humanis necessitatibus imminẽt.

A R G V M.

Supremæ uoluntatis uiua voce, coram septem rogatis testibus, declaratio à testatore facta, nuncupatiuum testamentum dicitur.

Sed hæc quidem de testamentis, quæ scriptis conficiuntur, sufficiunt. si quis autem sine scriptis uoluerit ordinare iure ciuili testamentum: septem testibus adhibitis, & sua uoluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum iure ciuili, firmumq́; constitutum.

De militari testamento,

TIT. XI.

SVprà dicta diligens obseruatio in ordinādis testamentis, militibus propter nimiam imperitiam eorum, constitutionibus principalibus remissa est. Nam quamuis ij neq; legitimum numerum testium adhibuerint, neq; aliam testamentorum solennitatem obseruauerint: rectè nihilominus testantur, uidelicet cum in expeditionibus occupati sunt. quod meritò nostra constitutio introduxit. Quoquo enim modo uolūtas eius suprema inueniatur, siue scripta, siue sine scriptura: ualet testamentum ex uoluntate eius.

ARGVM.

Miles etiam filiusfamilias tandiu iure militari testandi habet priuilegium, quandiu in expeditione est: qui si extra castra degat, communi omnium iure testari debet.

Illis autem temporibus, per quæ citra expeditionum necessitatem, in alijs locis, uel suis ædibus degunt, minimè ad uendicandum tale priuilegium adiuuantur. Sed testari quidem, etsi filijfamiliarum sint, propter militiam conceduntur: iure tamen communi eadem obseruatione & in eorū testamentis adhibenda, quam in testamentis paganorum proximè exposuimus.

ARG

ARGVM.

Milites quamuis à testandi solennibus immunes sint, eorum tamen supremum iudicium coram testibus saltem duobus, iisq; rogatis manifestari debet: quo probari postea posit illorum voluntas.

Planè de testamentis militum diuus Traianus Catilio Seuero ita rescripsit: Id priuilegium, quod militantibus datum est, ut quoquomodo facta ab his testamenta, rata sint: sic intelligi debet, ut utiq; prius constare debeat, testamentum factum esse: quod & sine scriptura, & à non militantibus quoque fieri potest. Si ergo miles, de cuius bonis apud te quæritur, conuocatis ad hoc hominibus, ut uoluntatem suam testaretur, ita loquutus est, ut declararet, quem uellet sibi hæredem esse, & cui libertatem tribueret: potest uideri sine scripto hoc modo esse testatus, & uoluntas eius rata habenda est. Cæterùm si (ut plerunq; sermonibus fieri solet) dixit alicui. Ego te hæredem facio: *aut,* Bona mea tibi relinquo: *non oportet hoc pro testamento obseruari. Nec ullorum magis interest, quàm ipsorum, quibus id priuilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti. alioqui non difficulter post mortem alicuius militis testes existerēt, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui uisum sit: &*

per hoc uera iudicia subuerteretur. Quinimò & mutus & surdus miles testamētū facere potest.

* Adnotato, Conditionem in testamentis retro trahi ad diem mortis testatoris.

Sed hactenus hoc illis à principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant, & in castris degunt. Post missionem uerò ueterani, uel extra castra alij, si faciant adhuc militantes testamentum; cōmuni omnium ciuium Romanorum iure id facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non cōmuni iure, sed quomodo uoluerint: post missionē intra annum tantùm ualebit. Quid ergo si intra annum quis decesserit, conditio autem hæredi adscripta, post annum extiterit? an quasi militis testamentum ualeat? Et placet ualere quasi militis.

* Verbis aut facto confirmans inualidum, nouam dispositionem condere uidetur.

Sed & si quis ante militiam non iure fecit testamentum, & miles factus, & in expeditione degens resignauit illud, & quædā adiecit, siue detraxit, uel aliàs manifesta est militis uoluntas hoc ualere uolentis: dicendum est ualere hoc testamentum, quasi ex noua militis uoluntate. Deniq; & si in arrogationem datus fuerit miles, uel filiusfamiliâs emancipatus est; testamentū eius

quasi

quasi ex noua militis uoluntate ualet: nec uidetur capitis deminutione irritum fieri.

ARGVM.

Qui de quasi castrensibus testantur, iure communi testari debent.

Sciendum tamen est, quòd cum ad exemplum castrensis peculij, tam anteriores leges, quàm principales constitutiones quibusdam quasi castrensia dederant peculia, & horum quibusdam permissum fuerat etiam in potestate degentibus testari: nostra id constitutio latius extendens, permiserit omnibus in huiusmodi peculijs testari quidem, sed iure communi. Cuius constitutionis tenore perspecto: licentia est, nihil eorum, quæ ad præfatum ius pertinent, ignorare.

Quibus non est permissum facere testamentum,

TIT. XII.

ARGVM.

In parentum potestate constituti (etiam si paternus accedat consensus) iure testari nequeunt: his tamen depts, qui castrēse & quasi castrense peculium habent, id est, qui vel in castris vel bonis literis militāt: quibus super eo (haud secus quàm si sui iuris essent) etiā inuito patre, testandi libertas data est.

* Adnotato, Castrensia aut quasi, mortuo patre non communicanda fratribus.

NOn tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ij, qui alieno iuri subiecti sunt, testamẽti faciendi ius non habẽt: adeò quidem, ut quanuis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint: exceptis ijs, quos antea enumerauimus, & præcipuè militibus, qui in potestate parẽtum sunt, quibus de eo, quod in castris adquisierunt, permissum est ex constitutionibus principũ testamentũ facere. Quod quidem ius ab initio tantum militantibus datũ est, tã ex authoritate diui Augusti, quàm Neruæ, necnõ optimi Imperatoris Traiani: postea uerò subscriptione diui Hadriani, etiã dimißis à militia, id est ueteranis concessum est. Itaq; si quidẽ fecerint de castrensi peculio testamentum: pertinebit hoc ad eum, quem hæredem reliquerunt. Si uerò intestati decesserint, nullis liberis uel fratribus superstitibus: ad parentes eorũ iure cõmuni pertinebit. Ex hoc intelligere possumus: quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neq; ipsum patrẽ adimere posse, neq; patris creditores id uẽdere, uel aliter inquietare, neq; patre mortuo cũ fratribus cõmune esse: sed scilicet proprium eius esse, qui id in castris adquisierit: quãquã iure ciuili omniũ, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum

compu

cōputentur, ac seruorū peculia in bonis dominorū numerantur: exceptis uidelicet ijs, quæ ex sacris cōstitutionibus, & precipuè nostris propter diuersas causas nō adquirūtur. Præter hos igitur, qui castrēse peculiū uel quasi castrēse habēt, si quis alius filiusfamilias testamētū fecerit, inutilis est, licet suæ potestatis factus decesserit.

* Adnota, ab initio nullum, tractu tempo ris nō cōualescere: & versa vice, rē legitimè factā, etiā si ad eum casum veniat à quo ini tiū sumere non potuit, nequaquam irritari.

Præterea testamentū facere non possunt impuberes: quia nullum eorum animi iudicium est. Item furiosi: quia mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes: aut furiosus, postea compos mētis factus fuerit, & decesserit. Furiosi autem, si per id tempus fecerint testamentū quo furor eorū intermissus est: iure testati esse uidentur: certè eo, quod ante furorē fecerint, testamento ualente. Nam neq; testamentum rectè factum, neque ullum aliud negotium rectè gestum, postea furor interueniēs perimit. Item prodigus, cui bonorum suorū administratio interdicta est, testamentum facere nō potest: sed id, quod antè fecerit, quàm interdictio bonorum suorū ei fiat, ratum est. Item surdus & mutus non semper te-

stamentũ facere possunt. Vtiq; autẽ de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit: nõ qui tardè exaudit. nam & mutus is intelligitur, qui eloqui nihil põt: nõ qui tardè loquitur. Sæpe enim etiã literati & eruditi homines uarijs casibus & audiẽdi & loquẽdi facultatẽ amittũt. Vnde nostra cõstitutio etiã his subuenit, ut certis casibus & modis secundũ normã eius poßint testari, aliaq́; facere, quæ eis permissa sunt. Sed si quis post testamentũ factũ, aduersa ualetudine, aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse cœperit: ratum nihilominus manet eius testamentũ. Cæcus autẽ non potest facere testamentũ, nisi per obseruationẽ, quã lex diui Iustini patris nostri introduxit.

*Iure enim postliminij qui ab hostibus redijt, retrò fingitur semper in ciuitate fuisse: lege verò Cornelia qui apud hostes vita functus est, fingitur hora captiuitatis præambula (& sic in libertate) decesisse.

Eius, qui apud hostes est, testamẽtũ, quod ibi fecit, nõ ualet, quãuis redierit. sed quod, dũ in ciuitate fuerat, fecit: siue redierit, ualet iure postliminij: siue illhic decesserit, ualet ex lege Cornelia.

De exheredatione liberorum, TIT. XIII.

ARGVM.

Quisquis filium habens in potestate, ritè testari vult, operæpretium est vt eum aut instituat, aut nominatim exhæredem faciat, illius etenim præteritione vsqueadeò nullum fit testamentum, vt etiam si viuo patre decesserit, non conualescat. in filiabus autem cæterisq; per virilem sexum descendentibus, longè diuersam rationem tenuit antiquitas: vt ex hoc textu degustare potes.

NOn tamen, ut omnino ualeat testamentum, sufficit hæc obseruatio, quam suprà exposuimus: sed qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum hæredem instituat, uel exhæredem eum nominatim faciat. alioqui si eum silentio præterierit, inutiliter testabitur: adeò quidẽ, ut si uiuo patre filius mortuus sit, nemo hæres ex eo testamento existere possit: quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. Sed non ita de filiabus, & alijs per uirilem sexum descendentibus liberis utriusq; sexus antiquitati fuerat obseruatum: sed si non fuerant scripti hæredes scriptæúe, uel exhæredati exhæredatæúe: testamentum quidem non infirmabatur, ius tamen adcrescendi eis ad certam portionem præstabatur, sed nec nominatim eas personas exhæredare parentibus necesse erat, sed licebat inter cæteros hoc facere. Nominatim autem quis exhæredari uide-

tur, siue ita exhæredetur, Titius filius meus exhæres esto: *siue ita,* Filius meus exhæres esto, *non adiecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extet.*

ARGVM.

Posthumi præteritione non protinus ab initio infirmatur testamentum, sed ita demum cum natus fuerit posthumus: quo non nascente firmum manet testatoris iudicium.

Posthumi quoq; liberi, uel hæredes institui debent, uel exhæredari, Et in eo par omniũ conditio est, quòd & filio posthumo, & quolibet ex cæteris liberis, siue fœminini sexus, siue masculini, præterito: ualet quidẽ testamentũ, sed postea adgnatione posthumi siue posthumæ rũpitur, & ea ratione totũ infirmatur. Ideoq; si mulier, ex qua posthumus aut posthuma sperabatur, abortũ fecerit: nihil impedimẽto est scriptis hæredibus ad hæreditatẽ adeundam. Sed fœminini quidem sexus personæ, uel nominatim, uel inter cæteros exhæredari solebãt: dũ tamẽ, si inter cæteros exhæredarẽtur, aliquid eis legaretur, ne uiderentur præteritæ esse per obliuionẽ. Masculos uerò posthumos, id est, filios, & deinceps, placuit non aliter rectè exhæredari, nisi nominatim exhæredarentur, hoc scilicet modo, Quicunq; mihi filius genitus fuerit, exhæres esto.

ARG

ARGVM.

Ex filio nepos viuo patre suus hæres auo nõ est, quãuis in ei⁹ sit potestate: sed si viuo auo patrẽ mori contigerit, eius patris locũ subintrans, quasi adnascẽdo suus hęres fit: idcirco instituivel exhęres fieri debet, ne illius præteritio aui testamentũ infirmet.

Posthumorũ autem loco sunt & hi, qui in sui hæredis locum succedẽdo, quasi adnascẽdo fiunt parentibus sui hæredes. ut ecce. si quis filium, & ex eo nepotẽ, neptémue in potestate habeat: quia filius gradu præcedit, is solus iura sui hæredis habet, quãuis nepos quoq;, & neptis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filius eius uiuo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius: incipit nepos, neptisue in eius locũ succedere, & eo modo iura suorũ hæredum quasi adgnatione nanciscitur. Ne ergo eo modo rumpatur eius testamentũ: sicut ipsum filium, uel hæredẽ instituere, uel nominatim exhæredare debet testator, ne non iure faciat testamentum: ita & nepotẽ, neptémue ex filio necesse est ei, uel hæredem instituere, uel exhæredare, ne forte eo uiuo filio mortuo, succedendo in locũ eius nepos, neptisue, quasi adgnatione rumpat testamentum.

Idq; lege Iulia Velleia prouisum est: in qua similis exhæredationis modus ad similitudinem posthumorum demonstratur.

ARGVM.

Emancipati quoque liberi instituti, vel exhæredari debent: alioqui eis præteritis (quamuis iure ciuili succursum non sit) iure Prætorio bonorum possessio contra tabulas datur.

Emancipatos liberos iure ciuili, neque hæredes instituere, neque exhæredare necesse est: quia non sunt sui hæredes. Sed Prætor omnes, tam fœminini sexus, quàm masculini, si hæredes non instituantur, exhæredari iubet: uirilis sexus, nominatim: fœminini uerò, inter cæteros: quia si neque hæredes instituti fuerunt, neque ita (ut diximus) exhæredati: permittit eis prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

ARGVM.

Adoptiui quandiu in adoptantis nexibus constituti sunt: haud secus quàm naturales liberi instituendi vel exhæredandi sunt: adoptione verò soluta, impune ab adoptante patre prætereuntur: quo tamen ad naturalem patrem tanquàm ab eo emancipati, haberi incipiunt.

Adoptiui liberi quandiu sunt in potestate patris adoptiui, eiusdē iuris habentur, cuius sunt iustis nuptijs quæsiti. itaque hæredes instituendi, uel exhæredandi sunt, secundum ea, quæ de naturalibus exposuimus. Emancipati uerò à patre adoptiuo, neque iure ciuili, neque eo iure, quòd ad edictū Prætoris attinet, inter liberos connumerantur,

rantur. Qua ratione accidit, ut ex diuerso (quod ad naturalem parentem attinet) quandiu quidem sunt in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur: ut eos neque hæredes instituere, neq; exhæredare necesse sit. cùm uerò emancipati fuerint ab adoptiuo patre: tunc incipiát in ea causa esse, in qua futuri essent, si à naturali patre emancipati fuissent.

A R G V M.

Sublata veteri differentia, recentiori iure sancitum est: vt iisdem testamento modis & mares, & fœminæ instituantur, vel exhæredes fiant: idq; in reliquis liberis, vtputa nepotibus, neptibus, & deinceps: necnon & in posthumis, & emancipatis filijs obseruare conuenit.

Sed hæc quidem uetustas introducebat. nostra uerò constitutio inter masculos, & fœminas in hoc iure nihil interesse existimans: quia utraq; persona in hominum procreatione simili naturæ officio fungitur, & lege antiqua duodecim tabularū omnes similiter ad successionem ab intestato uocabantur; quod & prætores postea sequuti esse uidentur: ideo simplex ac simile ius, & in filijs, & in filiabus, & in cæteris descendentibus per uirilem sexum personis non solū iam natis, sed etiam posthumis, introduxit: ut omnes siue sui, siue emancipati sint, uel hæredes instituātur,

uel

uel nominatim exhæredentur: & eundē habeant effectum circa testamenta parentum suorū infirmanda, & hæreditatem auferendam, quem filij sui uel emancipati habent, siue iam nati sint, siue adhuc in utero constituti, postea nati sint. Circa adoptiuos autem filios certam induximus diuisionem, quæ in nostra constitutione, quam super adoptiuis tulimus, continetur. Sed si in expeditione occupatus miles, testamentum faciat, & liberos suos iam natos uel posthumos nominatim non exhæredauerit, sed silentio præterierit, non ignorās, an habeat liberos: silentium eius pro exhæredatione nominatim facta ualere, constitutionibus principum cautum est.

ARGVM.

Matris aliorúmve per lineam maternam ascendentium præteritio, vim exhæredationis obtinet: idcirco ad eorum successionē citra querelam aspirare non potest præteritus filius.

Mater, uel auus maternus, necesse non habent liberos suos aut hæredes instituere, aut exhæredare: sed possunt eos silentio omittere. nam silentium matris, aut aui materni, & cæterorum per matrem ascendentium tantū facit, quantum exhæredatio patris. Neq; enim matri filium, filiámue, neque auo materno nepotem, neptémue ex filia, si eum eámue hæredem non instituat,

exhæ

exhæredare necesse est: siue de iure ciuili quæramus, siue de edicto Prætoris, quo Prætor præteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem permittit: sed aliud eis adminiculum seruatur, quod paulò post uobis manifestum fiet.

De hæredibus instituendis, TIT. XIIII.

ARGVM.

Seruo proprio scripto hæredi nulla libertatis mentione facta, videtur etiam data libertas.

HÆredes instituere permissum est, tam liberos homines, quàm seruos: & tam proprios, quàm alienos. Proprios autẽ olim quidem secundũ plurium sententias nõ aliter, quàm cum libertate, rectè instituere licebat, hodie uerò etiã sine libertate, ex nostra constitutione hæredes eos instituere permissum est. Quod non per innouationem induximus, sed quoniam æquius erat, et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sabinũ, quàm ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem seruus etiam is intelligitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. Est tamen casus, in quo nec cum libertate utiliter seruus à domina hæres instituitur, ut constitutione diuorum Seueri, & Antonini cauetur, cuius

uerba hæc sunt: Seruum adulterio maculatum, non iure testamento manumissum ante sententiã ab ẽa muliere uideri, quæ rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est. Quare sequitur, ut in eundem à domina collata hæredis institutio, nullius momenti habeatur.

Alienus seruus etiam is intelligitur, in quo usumfructum testator habet.

ARGVM.

Simplex proprij serui institutio eum & liberum & domino necessarium hæredem facit: qui si uiuo adhuc testatore libertate donetur, uoluntarius efficitur: sin autem à domino alienetur, nec liber, nec hæres fit: sed nouo domino hæreditatem quærit.

Seruus autem à domino suo hæres institutus, si quidem in eadem causa manserit: fit ex testamẽto liber, hæresq; ei necessarius. Si uerò à uiuo testatore manumissus fuerit: suo arbitrio adire hæreditatem potest: quia non fit hæres necessarius, cum utrũq; ex domini testamento non consequatur. Quòd si alienatus fuerit: iussu noui domini adire hæreditatem debet, & ea ratione per eum dominus fit hæres. nam ipse alienatus, neq; liber, neq; hæres esse potest, etiam si cum libertate hæres institutus fuerit. destitisse enim à libertatis datione uidetur dominus, qui eũ alienauit,

nauit. Alienus quoq; seruus hæres institutus, si in eadē causa durauerit, iussu eius domini adire hæreditatē debet. Si uerò alienatus fuerit ab eo, aut uiuo testatore, aut post mortē eius, antequàm adeat: debet iussu noui domini adire. At si manumissus est uiuo testatore, uel mortuo, antequàm adeat: suo arbitrio adire potest hæreditatem. Seruus etiam alienus post domini mortē rectè hæres instituitur: quia & cū hæreditarijs seruis est testamēti factio. Nondum ènim adita hæreditas, personæ uicem sustinet, non hæredis futuri, sed defuncti: cùm etiam eius, qui in utero est, seruus rectè hæres instituatur. Seruus autē pluriū, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus hærēs, unicuiq; dominorū, cuius iussu adierit, pro portione dominij adquirit hæreditatem. Et unum hominē, & plures usque in infinitū, quot quis hæredes uelit facere, licet.

ARGVM.

Vniuersa quæuis hæreditas in vncias xij. (quæ aßsis appellatione continentur) sciinditur: quarum quælibet certum nomen à lege sortita est: potest tamen in plures paucioresve vncias (prout testatori libitum erit) distribui.

Hæreditas plerunq; diuiditur in duodècim uncias, quæ aßis appellatione cōtinētur. Habēt autē & hæ partes propria nomina ab uncia usq;

ad assem haec: sextans, quadrãs, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx. Non autem utique semper duodecim uncias esse oportet. nam tot unciae assem efficiunt, quot testator uoluerit: & si unum tantum qui ex semisse (uerbi gratia) haeredem scripserit, totus as in semisse erit. Neque enim idem ex parte testatus, & ex parte intestatus decedere potest: nisi sit miles, cuius sola uoluntas in testando spectatur. Et è contrario potest quis in quotcunque uoluerit plurimas uncias suam haereditatẽ diuidere.

ARGVM.

Qui partibus non designatis hæredes scripti sunt, æquis portionibus scripti videntur: qui verò iam aliquot in certis partibus institutis, simpliciter instituuntur, quotquot sint, in residuo assis hæredes fiunt: asse autem toto distributo, qui sine partibus scripti sunt, semissem hæreditatis consequuntur.

Si plures instituantur haeredes: ita demum in hoc casu partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex aequis partibus haeredes esse. satis enim constat, nullis partibus nominatis, ex aequis partibus eos haeredes esse. Partibus autẽ in quorundã personis expreßis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars aßiderit: ex ea parte haeres fit. Et si plures sine parte scripti sunt: omnes in eandẽ partem cõcurrũt

Si

Si uerò totus as cōpletus sit: ij, qui nominatim expressas partes habent, in dimidiam partē uocantur: & ille uel illi omnes in alteram dimidiā. Nec interest, primus, an medius, an nouissimus, sine parte hæres scriptus sit. ea enim pars data itelligitur, quæ uacat. Videamus, si pars aliqua uacet, nec tamē quisquā sine parte sit hæres instiututus, quid iuris sit, ueluti si tres ex quartis partibus hæredes scripti sunt. Et cōstat uacātē partē singulis tacitè pro hæreditaria parte accedere, & perinde haberi, ac si ex tertijs partibus hæredes scripti essent. & ex diuerso. si plures hæredes scripti in portionibus sint, tacitè singulis decrescere: ut si (uerbi gratia) quatuor ex tertijs ptibus hæredes scripti sint, perinde habeātur, ac si unusq(ue) ex quarta pte hæres scriptus fuisset.

*Adnota, Dupōdiū appellat hæreditatē in XXIIII. vncias distributā: quasi duo pōdo, id est, duo asses: sic in tripondio dicito.

Et si plures unciæ, quàm duodecim distributæ sint: is, qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idemq(ue) erit, si dupondius expletus sit. quæ omnes partes ad assem postea reuocantur, quamuis sint pluriū unciarū. Hæres & purè, & sub cōditione institui potest: ex certo tēpore, aut ad certū tempus nō potest: ueluti,

Post quinquennium, quàm moriar, *uel,* Ex Calendis illis. *uel,* Vsque ad Calendas illas hæres esto. *Denique diem adiectum haberi pro superuacuo placet: & perinde esse, ac si purè hæres institutus esset.*

ARGVM.

Impossibilis conditio adiecta institutioni, legato, vel fideicommisso vitiatur, dispositione pura remanente.

Impossibilis conditio in institutionibus, & legatis, necnon in fideicommissis, & libertatibus, pro non scripta habetur. Si plures cōditiones in institutionibus adscripæ sunt: si quidem coniunctim, utputa, Si illud & illud factum fuerit: *omnibus parendum est. si separatim: ueluti,* Si illud aut illud factum erit: *cuilibet conditioni obtemperare satis est. Ii, quos nunquā testator uidit, hæredes institui possunt. ueluti si fratris filios peregrinantes, ignorans qui essent, hæredes instituerit. ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.*

De vulgari substitutione, TIT. XV.

ARGVM.

Est autem substitutio (vt Accur. & interpretes, eodem tit. ff. in rub. definiunt) secunda conditionalis institutio. Vulgaris autem substitutio (de qua hoc

hoc titulo differitur) vt ex dictis scribentium in.l. j. ff. eo. colligere est, sic potest definiri: Substitutio vulgaris est directa substitutio, in locum prioris institutionis effectum non sortitis facta, quæ à quolibet, et cuilibet fieri potest, nihil specialitatis habēs.

Potest autem quis in testamento suo plures gradus hæredum facere: utputa, Si ille hæres non erit, ille hæres esto: *& deinceps, in quantum uelit testator substituere potest: ut nouissimo loco in subsidium, uel seruum necessarium hæredem instituere possit. Et plures in unius locum possunt substitui, uel unus in plurium, uel singuli in singulorum, uel inuicē ipsi, qui hæredes instituti sunt.*

ARGVM.

Quem testator instituendo prædilexit, eum etiā substituendo prædilexisse creditur: ideo hæredes ex disparibus partibus instituti, & inuicem simpliciter substituti, ex ijsdem portionibus substituti censentur, ex quibus instituti fuerunt.

Et si ex disparibus partibus hæredes scriptos inuicem substituerit, & nullam mētionem partium in substitutione habuerit: eas uidetur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expreßit. & ita diuus Pius rescripsit.

ARGVM.

Vulgariter substitutus vni cohæredum, quem alteri cohæredi testator substituerat (neutro eorū adeunte) vtrique substitutus videtur.

Sed si instituto hæredi, cohærede substituto dato, alius ei substitutus fuerit: diui Seuerus & Antoninus sine distinctione rescripserunt, ad utranque partem substitutum admitti.

ARGVM.

Vulgariter substitutus alieno seruo, quem testator liberum opinabatur (quanuis domini iussu seruus hæreditatem adierit) ad partem hæreditatis admittitur: qualis autem sit horum verborum (si hæres non erit) interpretatio, hic traditur.

Si seruum alienum quis patremfamiliâs arbitratus, hæredem scripserit: & si hæres non esset, Mæuiũ ei substituerit: isq; seruus iussu domini adierit hæreditatẽ: Mæuius substitutus in partem admittitur. illa enim uerba, Si hæres non erit: *in eo quidem, quem alieno iuri subiectũ esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse hæres erit, neque alium hæredẽ effecerit. in eo uerò, quẽ patremfamiliâs esse arbitratur, illud significant: si hæreditatẽ sibi, uel ei, cuius iuri postea subiectus esse cœperit, nõ adquisierit. Idq; Tyberius Cæsar in persona Parthenij serui sui cõstituit.*

De pupillari substitutione,

TIT. XVI.

ARGVM.

Qui liberos impuberes in suis habet sacris constitutos, non solùm vulgariter: id est, si hæredes nõ erunt,

erunt, sed etiam pupillariter si hæredes fuerint & intra pubertatem decesserint, eis substituere potest: ideo primo casu contingente, substitutus fit testatoris hæres: secundo verò casu ipsi pupillo hæres efficitur.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solùm ita, ut suprà diximus, substituere potest: id est, ut si hæredes ei non extiterint, alius sit ei hæres: sed eo amplius, ut si hæredes ei extiterint, & adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis hæres: ueluti si quis dicat hoc modo, Titius filius meus hæres mihi esto. Et si filius meus hæres mihi non erit: siue hæres erit, & prius moriatur, quàm in suam tutelam venerit: *id est, antequàm pubes factus sit:* tunc Seius hæres esto. *quo casu, si quidem non extiterit hæres filius: tunc substitutus patri fit hæres. si uerò extiterit hæres filius, & ante pubertatem decesserit: ipsi filio fit hæres substitutus. nam moribus institutum est, ut quū eius ætatis filij sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt: parentes eis faciant.*

ARGUM.

Qua ratione potest pater filio impuberi pupillariter substituere, eadem poterit filio furioso, aut mente capto exemplarem substitutionem facere: itaq; sicuti pupillaris pubertate adueniēte expirat, ita exemplaris furore sedato & sanitate mentis

restituta euanescit.

Qua ratione excitati, etiā constitutionē posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, ut si qui mēte captos habeāt filios, uel nepotes, uel pronepotes, cuiuscunq; sexus uel gradus: liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplū pupillaris substitutionis, certas personas substituere. sin autē resipuerint: eandem substitutionē infirmari sancimus: & hoc ad exemplum pupillaris substitutionis: quæ postquā pupillus adoleuerit, infirmatur. Igitur in pupillari substitutione secundū præfatum modū ordinata, duo quodāmodo sunt testamēta: alterum patris, alterū filij, tanquam si ipse filius sibi hæredē instituisset: aut certe unū testamentum est duarū causarum, id est, duarū hæreditatum. Sin autē quis ita formidolosus sit, ut timeat, ne filius suus pupillus adhuc ex eo, quod palàm substitutū acceperit, post obitū eius periculo insidiarū subiaceat: uulgarē quidē substitutionē palàm facere, & in primis testamenti partibus ordinare debet: illā autē substitutionē, per quā si hæres extiterit pupillus, & intra pubertatē decesserit, substitutus uocatur: separatim in inferioribus partibus scribere debet, eamq; partē proprio lino, propriaq; cera cōsignarè, & in priore partē testamenti cauere,

ne

ne inferiores tabulæ uiuo filio & adhuc impubere, aperiatur. Illud palàm est, non ideo minus ualere substitutionem impuberis filij, quòd in eisdẽ tabulis scripta sit, quibus sibi quisq; heredẽ instituisset: quãuis pupillo hoc periculosum sit.

ARGVM.

Etiam exhæredato filio parens pupillariter substituere potest: quo casu vndecunque pupillo quæsita ad substitutum pertinebunt.

Non solùm autẽ hæredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parẽtes poßũt, ut si hæredes eis extiterint, & ante pubertatẽ mortui fuerint, sit eis hæres is, quẽ ipsi uoluerint: sed etiam exhæredatis. Itaq; eo casu si quid exhæredato pupillo ex hæreditatibus, legatisue, aut donationibus propinquorum atque amicorũ adquisitum fuerit: id omne ad substitutũ pertinebit. Quæcũque diximus de substitutione impuberũ liberorũ, uel hæredum institutorum, uel exhæredatorũ, eadem etiã de posthumis intelligimus.

* Adnotato, Principali causa non consistente, nec sequelam consistere posse.

Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi & sibi faciat. nam pupillare testamẽtũ, pars & sequela est paterni testamenti: adeò, ut si patris testamẽtum non ualeat, nec filij qui-

dem ualebit. Vel singulis liberis, uel ei, qui eorũ nouissimus impubes morietur, substitui potest. singulis quidem, si neminem eorum intestatum decedere uoluerit: nouissimo, si ius legitimarum hæreditatum integrum inter eos custodiri uelit.

ARGVM.

Pupillo substitutus dari potest certo & proprio nomine, aut generaliter, his verbis (quisquis mihi erit hæres, filio meo impuberi sit hæres) quo casu qui ex testatoris iudicio hæredes fuerunt, pro hæreditarijs portionibus substituti uidentur.

Substituitur autem impuberi aut nominatim, ueluti, Titius hæres esto, *aut generaliter, ut,* Quisquis mihi hæres erit. *Quibus uerbis uocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi, qui & scripti sunt hæredes, & extiterunt, & pro qua parte hæredes facti sunt.*

ARGVM.

Pubertate euanescit pupillaris substitutio: nec longiorem habet progressum quàm in pubertatem vsque.

Masculo igitur usque ad quatuordecim annos substitui potest: fœminæ usque ad duodecim annos. & si hoc tempus excesserint, substitutio euanescit.

ARGVM.

Extraneo & puberi filio post aditam hæreditatem directo substitui non potest: sed per fideicommissum potest.

Extra

Extraneo uerò, uel filio puberi hæredi instituto, ita substituere nemo potest, ut si hæres extiterit, & intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit hæres: sed hoc solum permissum est, ut cum per fideicommissum testator obliget alij hæreditatem eius, uel totam, uel pro parte restituere. quod ius quale sit, suo loco trademus.

Quibus modis testamenta infirmentur,

TIT. XVII.

ARGVM.

Si quis facto testamento quempiam sibi ceu in filium adrogauerit, vel ex suis descendentibus aliquem adoptarit, protinus quasi sui hæredis adgnatione, quod prius fecerat rumpitur testamentum.

TEstamentum iure factum, usque eò ualet, donec rũpatur, irritúmue fiat. Rumpitur autem testamentũ, cùm in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti ius uitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptauerit sibi filium per Imperatorẽ, eum, qui est sui iuris: aut per prætorem secundum nostram constitutionẽ eum, qui in potestate parẽtis fuerit: testamentũ eius rumpitur quasi adgnatione sui hæredis.

ARGVM.

Posteriore testamento ex quo iure ciuili aliquo casu adiri potuit hæreditas (quanuis adita non fuerit) rumpitur prius testamentum.

Posteriore quoque testamento, quod iure perfectum est, superius rumpitur: nec interest, extiterit aliquis hæres ex eo, an non. hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit hæres esse, aut uiuo testatore, aut post mortem eius antè, quàm hæreditatem adiret, decesserit: aut conditione, sub qua hæres institutus est, defectus sit: in his casibus paterfamilias intestatus moritur. Nā & prius testamentum non ualet, ruptum à posteriore: & posterius æquè nullas habet uires, cum ex eo nemo hæres extiterit.

ARGVM.

Etiam posteriore ritè facto testamento, in quo in certis rebus quispiam institutus fuit, primum cui hæres est vniuersalis, tollitur testamentum: sin autem secundis tabulis vt priores quoque vim obtinerent iusserit testator, tunc qui ex re certa scriptus est, vniuersam hæreditatem hæredi qui priori institutus est testamento, restituere tenetur.

Sed & si quis priore testamento iure perfecto, posterius æquè iure fecerit: etiā si ex certis rebus in eo hæredem instituerit: superius tamen testamētum sublatū esse, diui Seuerus & Antoninus

toninus Augusti rescripserunt. cuius constitutiōis uerba et hic inseri iussimus, quū aliud quoque præterea in ea constitutione expressum sit. Imperatores Seuerus & Antoninus Augusti Coccio Cāpano. Testamētū secūdo loco factū, licet in eo certarū rerum hæres scriptus sit: perinde iure ualere, ac si rerum mētio facta non esset: sed & teneri hæredē scriptū, ut cōtētus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hæreditatē restituat his, qui in priore testamēto scripti fuerāt, propter inserta fideicōmißi uerba, quibus ut ualeret prius testamētū, expressum est: dubitari non oportet. Et ruptū quidem testamentum hoc modo efficitur. Alio aūt modo testamenta iure facta infirmātur: ueluti cùm is, qui fecit testamentum, capite deminutus sit. quod quibus modis accidat, primo libro retulimus. Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur: quum alioqui & quæ rumpuntur, irrita fiant: & ea, quæ statim ab initio non iure fiunt, irrita sint: sed & ea quæ iure facta sunt, et postea per capitis deminutionē irrita fiūt, poßumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sanè commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui: ideo quædam non iure facta dicuntur, quædam iure facta rumpi, uel irrita fieri.

ARGUM.

Capitis deminutione testatoris iure ciuili irritum fit testamentum: quod tamen (si hæres mortis tempore pristinum statum recuperarit) iure prætorio conualescit: & ex eo secundum tabulas bonorum possessione peti potest.

Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quæ ab initio iure facta, per capitis deminutionem irrita facta sunt. nam si septem testiū signis signata sunt: potest scriptus hæres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere: si modò defunctus, et ciuis Romanus & suæ potestatis mortis tempore fuerit. Nam si ideo irritum factum sit testamentum, quia ciuitatem, uel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit, & mortis tempore in adoptiui patris potestate sit: non potest scriptus hæres secūdum tabulas bonorum possessionem petere.

ARGUM.

Simplici nudáq; voluntatis expressione præcedens ritè factum testamentum minimè infirmatur: item posterioribus tabulis imperfectis non fiunt irritæ priores perfectæ.

Ex eo autē solo nō potest infirmari testamētum, quòd postea testator id noluerit ualere: usqueadeò, ut & si quis post factum prius testamētum posterius facere cœperit, & aut mortalitate

præuen

præuentus, aut quia eum eius rei pœnituit, id nõ perfecerit: diui Pertinacis oratione cautũ sit, ne aliàs tabulæ priores iure factæ, irritæ fiant, nisi sequẽtes iure ordinatæ, & perfectæ fuerint. nam imperfectum testamentũ sine dubio nullum est.

ARGVM.

Siquis idcirco principem hæredem scripserit, vt aduersario cum quo sibi lis erat, duriorem constitueret litigatorem, nulla est dispositio huiusmodi.

Eadem oratione expreßit, ~~nam~~ non admissurum se hæreditatem eius, qui litis causa principem reliquerit hæredem: neq; tabulas non legitimè factas, in quibus ipse ob eam causam hæres institutus erat, probaturum: neque ex nuda uoce hæredis nomen admissurum: neque ex ulla scriptura, cui iuris authoritas desijt, aliquid adepturũ. Secundum hoc diui Seuerus & Antoninus sæpißime rescripserunt. Licet enim (inquiunt) legibus soluti simus, attamen legibus uiuimus. non

De inofficioso testamento,

TIT. XVIII.

ARGVM.

Liberi indebitè exhæredati, inofficiosi querelâ proposita, parentũ impugnare possunt testamenta: quod ius parentibus quoque à liberis exhæredi-

bus

bus sacris competit: item fratribus, turpi scilicet persona instituta: reliquis autem cognatis non conceditur hoc querelæ beneficium.

QVia plerunq; parentes sine causa liberos suos exhæredāt, uel omittunt: inductum est, ut de inofficioso testamento agere poßint liberi, qui queruntur aut iniquè se exhæredatos, aut iniquè præteritos: hoc colore, quasi non sanæ mentis fuerint, cùm testamentum ordinarent. Sed hoc dicitur, non quasi uerè furiosus sit, sed rectè quidem fecerit testamētum, non autem ex officio pietatis, Nam si uerè furiosus sit, nullum testamentū est. Non autem liberis tantùm permissum est testamētum parentum inofficiosum accusare, uerùm etiam liberorū parentibus. Soror autē & frater, turpibus personis scriptis hæredibus, ex sacris cōstitutionibus prælati sunt. Non ergo contra omnes hæredes agere possunt. Vltra fratres igitur & sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes uincere.

ARGVM.

Subsidiarium est querelæ inofficiosi auxilium: idcirco alijs remedijs competentibus exerceri non potest.

Tam autem naturales liberi, quàm secundū nostræ cōstitutionis diuisionē adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo

nullo alio iure, ad defuncti bona uenire poßint: Nam qui ad hæreditatem totam uel partem eius alio iure ueniunt: de inofficioso agere non possunt. Posthumi quoque, qui nullo alio iure uenire possunt, de inofficioso agere possunt.

ARGVM.

Ad inofficiosi testamenti querelam excludendam, quantulumcunque relictum fuisse sat est: quod si debito bonorum subsidio minus sit, quiescente querela, ad supplendum quod deest, agitur.

Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis penitus à testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad uerecundiam naturæ introduxit. Sin uerò quantacunque pars hæreditatis uel res eis fuerit relicta: de inofficioso querela quiescente, id, quod eis deest, usque ad quartam legitimæ partis repleatur: licet non fuerit adiectum, boni uiri arbitratu debere eam compleri.

ARGVM.

Qui officij necessitate coactus legatum ex eo (in quo exhæres factus fuerat) testamento petijt, non prohibetur illud inofficiosi querela impugnare: è regione etiã, qui impugnauit, legato sibi in eo testamento facto minime priuabitur.

Si tutor nomine pupilli, cuius tutelã gerebat, ex testamento patris sui legatũ acceperit, cùm nihil erat ipsi tutori relictum à patre suo: nihilo minus poterit nomine suo de inofficioso patris:

testamento agere. Sed si è contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerat, de inofficioso egerit, & superatus est: ipse tutor, quod sibi in testamento eodem legatum relictum est, non amittit.

* Nouissimo tamen iure, institutionis titulo legitimam relictā esse, operępretiū est.

Igitur quartam quis debet habere. ut de inofficioso agere non possit: siue iure hæreditario, siue iure legati, uel fideicommissi, uel si mortis causa ei quarta donata fuerit, uel inter uiuos: in ijs tantummodo casibus, quorum mentionem facit nostra constitutio, uel alijs modis, qui in nostris constitutionibus continentur. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est: ut siue unus fuerit, siue plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur: una quarta eis dari possit, ut ea pro rata eis distribuatur.

De hæredum qualitate, & differentia,

TIT. XIX.

HAEredes autem, aut necessarij dicuntur, aut sui & necessarij, aut extranei. Necessarius hæres, est seruus hæres institutus. ideoq; sic appellatur, quia siue uelit, siue nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber & necessarius

sarius hæres fit. Vnde qui facultates suas suspectas habent, solent seruum suum primo, aut secundo, aut etiam ulteriore gradu hæredem instituere: ut si creditoribus satis nō fiat, potius eius hæredis bona, quàm ipsius testatoris à creditoribus poßideantur, uel distrahãtur, uel inter eos diuidantur. Pro hoc tamen incommodo, illud ei commodum præstatur: ut ea, quæ post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reseruentur. Et quanuis bona defuncti non sufficiant creditoribus: iterum tamen ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit non ueneunt.

ARGVM.

Vt quis sui nomine dignus sit, duo copulatim interuenire necessum est, vt scilicet in potestate sit morientis, & priorem locum tunc temporis obtineat, quorum alterum nequaquam sufficere aperto iure ostenditur: & quanquam olim qui sui erant, ij quoque essent necessarij, iure tamen prætorio eis abstinendi beneficium conceditur.

Sui autem & necessarij hærédes sunt, ueluti filius, filia, nepos neptisúe ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui in potestate moriẽtis modo fuerint. Sed ut nepos neptisúe sui hæredes sint: non sufficit eum eamúe in potestate aui moriẽtis tẽpore fuisse: sed opus est, ut pater eius uiuo patre suo desierit suus hæres esse, aut morte interce-

ptus, aut qualibet alia ratione liberatus á patris potestate. tūc enim nepos neptisúe in locum patris sui succedit. Sed sui quidem hæredes ideó appellantur, quia domestici hæredes sunt, & uiuo quoque patre quodammodo domini existimantur. Vnde etiam si quis intestatus moriatur: prima causa est in successione liberorū. Necessarij ueró ideo dicuntur, quia omnino, siue uelint, siue nolint, tam ab intestato, quám ex testamento, ex lege duodécim tabularū hæredes fiūt. Sed his prætor permittit uolentibus abstinere hæreditate: ut potius parentis, quám ipsorum bona similiter á creditoribus poßideantur. Cæteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei hæredes appellantur. Itaq; liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, hæredes á nobis instituti, extranei hæredes á nobis uidentur. Qua de causa, & qui hæredes á matre instituuntur, eodem numero sunt: quia fœminæ in potestate liberos non habent. Seruus quoq; hæres á domino institutus, & post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur.

ARGVM.

Extraneum hæredem (quo ex testamento sibi delatam assequatur hæreditatem) tribus temporibus esse capacem iura requirunt, testamenti scilicet

cet tempore, & mortis testatoris, item aditionis: media autem tempora inter prædicta, hæreditatis capessendæ, eum minime inhabilem reddunt.

In extraneis hæredibus illud obseruatur, ut sit cum eis testamẽti factio: siue hæredes ipsi instituantur, siue hi, qui in potestate eorũ sunt. & id duobus tẽporibus inspicitur: testamenti quidem facti tẽpore, ut cõstiterit institutio: mortis uerò testatoris, ut effectũ habeat. hoc amplius, et cùm adit hæreditatẽ, esse debet cum eo testamenti factio, siue purè, siue sub cõditione hæres institutus sit. nam ius hæredis eo maximè tẽpore inspiciendum est, quo adquirit hæreditatem. Medio autem tempore inter factum testamentũ, & mortem testatoris, uel cõditionem institutionis existentem, mutatio iuris non nocet hæredi: quia (ut diximus) tria tempora inspici debent. Testamenti autem factionem non solùm is habere uidetur, qui testamentum facere potest: sed etiam qui ex alieno testamento uel ipse capere potest, uel alij adquirere, licet nõ poßit facere testamẽtum. Et ideo furiosus, & mutus, & posthumus, & infans, & filiusfamiliâs, & seruus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentũ facere non poßint: attamen ex testamẽto uel sibi, uel alij adquirere possunt. Extra-

neis autem hæredibus deliberandi potestas est de adeunda hæreditate, uel non adeunda. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hæreditatis: siue extraneus, cui de adeunda hæreditate deliberare licet, adierit: postea relinquendæ hæreditatis facultatem nō habet, nisi minor sit uigintiquinque annis. Nam huius ætatis hominibus, sicut in cæteris omnibus causis, deceptis: ita & si temerè damnosam hæreditatem susceperint, prætor succurrit. Sciendum est tamen diuum Hadrianum etiam maiori uigintiquinq; annis ueniam dedisse, cùm post aditam hæreditatem grande æs alienum, quod aditæ hæreditatis tēpore latebat, emersisset. Sed hoc quidem diuus Hadrianus cuidam speciali beneficio præstitit. diuus autem Gordianus postea militibus tantummodo hoc concessit.

ARGVM.

Quisquis inuentarium rerum hæreditariarum ritè confecerit, tutus etiam citra deliberationem subire hæreditatem potest: creditoribus etenim eatenus tantum tenebitur, quatenus hæreditatis vires sese extendunt.

Sed nostra beneuolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc beneficiū præstitit: & constitutionē tam æquissimā, quàm nobilissimā scripsit: cuius tenorē si obseruauerint homi-

nes, licet eis adire hæreditatẽ, & in tantũ teneri, quantum ualere bona hæreditatis cõtingit: ut ex hac causa neq; deliberationis auxiliũ sit eis necessarium, nisi omissa obseruatione nostræ constitutionis, & deliberãdũ existimauerint, & sese ueteri grauamini aditionis supponere maluerint.

ARGVM.

Etiam nuda voluntate verbis aut facto declarata, aditur hęreditas, facto autem declarat qui se pro hærede gerit: id est, hos actus exercet, qui non nisi ab hærede & domino fieri queunt.

Item extraneus hæres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hæreditatẽ uocatus, potest aut pro hærede gerendo, aut etiã nuda uolũtate suscipiendæ hæreditatis hæres fieri. Pro hærede autem gerere quis uidetur, si rebus hæreditarijs tanquam hæres utatur, uel uẽdendo res hæreditarias, uel prædia colendo locandóue, & quoquo modo uoluntatem suam declaret, uel re, uel uerbo de adeunda hæreditate: dummodo sciat eum, in cuius bonis pro hærede gerit, testatum intestatumúe obijsse, & se ei hæredem esse. Pro hærede enim gerere, est pro domino gerere. Veteres enim hæredes pro dominis appellabãt. Sicut autẽ nuda uoluntate extraneus hæres fit: ita contraria destinatione statim ab hæreditate repellitur. Eum, qui surdus uel mutus natus, uel

postea factus est: nihil prohibet pro hærede gèrere, & adquirere sibi hæreditatem: si tamen intelligit quod agit.

De legatis,

TIT. XX.

ARGVM.

Legatarijs triplici actione eorum persequi posse legata, concessum est: videlicet personali, in rem, & hypothecaria.

POst hæc uideamus de legatis, quæ pars iuris extra propositam quidem materiam uidetur. (nam loquimur de ijs iuris figuris, quibus per uniuersitatẽ, res nobis acquiruntur) sed cum omnino de testamẽtis, & de hæredibus, qui in testamẽto instituũtur, loquuti simus: nõ sine causa sequenti loco potest hæc iuris materia tractari.

Legatum itaq; est donatio quædam à defuncto relicta ab hærede præstanda. Sed olim quidèm erant legatorum genera quatuor: per uindicationẽ, per damnationẽ, sinendi modo, per præceptionem: & certa quædam uerba cuique generi legatorũ adsignata erãt, per quæ singula genera legatorũ significabantur. Sed ex constitutionibus diuorum Principum solennitas huiusmodi uerborũ penitus sublata est. Nostra autẽ constitutio, quam cum magna fecimus lucubra-

tione, defunctorũ uoluntates ualidiores esse cupientes, & non uerbis, sed uolũtatibus eorũ fauẽtes: disposuit, ut omnibus legatis una sit natura: & quibuscũq; uerbis aliquid relictum sit, liceat legatarijs id persequi, non solùm per actiones personales, sed etiam per in rem, & per hypothecariã. Cuius constitutionis perpensum modũ ex ipsius tenore pfectißimè accipere poßibile est.

ARGVM.

Sublata legatorũ & fideicõmissorũ multiplici differentia, omnium hodie vna eademq; natura est.

Sed non usq; ad eam constitutionem standum esse existimauimus. Cùm enim antiquitatẽ inuenimus legata quidẽ strictè concludentem: fideicommißis autem, quæ ex uoluntate magis descendebant defunctorum: pinguiorem naturam indulgentẽ: necessariũ esse duximus, omnia legata fideicõmißis exæquare, ut nulla sit inter ea differẽtia: sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicõmissorũ: & si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissorum natura. Sed ne in primis legum cunabulis permistim de his exponendo, studiosis adolescentibus quãdam introducamus difficultatem: operæpretium esse duximus interim separatim prius de legatis, & postea de fideicõmißis tractare, ut natura utriusq;

quæ iuris cognita, facilè possint permistionem eorū eruditi subtilioribus auribus accipere. Nō solùm autē testatoris uel hæredis res, sed etiam aliena legari potest: ita, ut hæres cogatur redimere eam, & præstare: uel si eam non potest redimere, æstimationem eius dare. Sed si talis sit res, cuius commercium non est, uel adipisci non potest: nec æstimatio eius debetur. ueluti si quis campum Martium, uel basilicas, uel templa, uel quæ publico usui destinata sunt, legauerit. nam nullius momenti tale legatū est. Quod autem diximus alienā rem posse legari: ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse: non si ignorabat. Forsitan enim si sciuisset alienā rem esse, non legasset. & ita diuus Pius rescripsit.

* Adnota, Ignorantiam in dubio præsumi: idcirco scientiam asserens onere probandi grauatur.

Et uerius est ipsum, qui agit, id est, legatariū probare oportere, sciuisse alienā rē legare defunctū: nō hæredē ꝓbare oportere, ignorasse alienā: quia semp necessitas probādi incūbit illi ꝗ agit.

ARGVM.

Rei hypothecatæ (quam testator cuipiam sciens prudensq́; legauerat) luitio ad hæredem spectat: nisi aliud sensisse testatorem appareat.

Sed

Sed & si rem obligatam creditori aliquis legauerit, necesse habet hæres eam luere. Et in hoc quoq; casu idem placet, quod in re aliena: ut ita demum luere necesse habeat hæres, si sciebat defunctus rem obligatam esse: & ita diui Seuerus & Antonius rescripserunt. Si tamen defunctus uoluerit legatarium luere, & hoc expresserit: non debet hæres eam luere.

ARGVM.

Legatarius rei sibi legatæ dominium ex causa lucratiua nactus, legatum nequaquam petere potest: diuersum erit si ex onerosa: qui tamen lucratiuo titulo æstimationem rei adeptus fuit, non prohibetur ex alio rem ipsam petere.

Si res aliena legata fuerit, & eius rei uiuo testatore legatarius dominus factus fuerit: siquidem ex causa emptionis: ex testamento actione pretiū consequi potest. Si uero ex causa lucratiua, ueluti ex donatione, uel ex alia simili causa: agere non potest. Nam traditū est duas lucratiuas causas in eundem hominem & eandē rem concurrere non posse. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur: interest, utrum rem, an æstimationem ex testamento consequutus sit, nam si rem habet: agere non potest, quia habet eā ex causa lucratiua. si æstimationem: agere potest. Ea quoque res, quæ in rerum

natura non est, si modò futura est, rectè legatur: ueluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit.

ARGVM.

Eiusdẽ rei legatũ duobus cõiunctim aut separatim factũ, vtriq; acceptãti æquis portionibus quæritur: sin autẽ alterius portio defecta fuerit, adcrescendi quodam iure ad collegatarium pertinebit.

Si eadem res duobus legata sit, siue coniunctim, siue disiunctim: si ambo perueniant ad legatum: scinditur inter eos legatum. si alter deficiat, quia aut spreuerit legatũ, aut uiuo testatore decesserit, uel alio quoquo modo defecerit: totũ ad collegatarium pertinet. Coniunctim autem legatur, ueluti si quis dicat, Titio & Seio hominem Stichum do, lego. *Disiunctim ita,* Titio hominem Stichum do, lego. Seio hominem Stichum do, lego. *Sed & si expresserit eundem hominem Stichum, æquè disiunctim legatum intelligitur.*

ARGVM.

Si legati fundi proprietas ad legatarium, oneroso titulo peruenerit, vsusfructus verò lucratiuo, proprietatis æstimationem iudicis officio tantum consequetur.

Si cui fundus alienus legatus sit: & emerit proprietatem deducto usufructu, & usus fructus ad

ad eũ peruenerit,& postea ex testamento agat: recte cum agere,& fundum petere, Iulianus ait: quia usufructus in petitione seruitutis locũ obtinet. sed officio iudicis continetur, ut deducto usufructu, iubeat æstimationẽ præstari. Sed si rẽ legatarij quis ei legauerit, inutile est legatũ: quia quod propriũ est ipsius, amplius eius fieri nõ potest. Et licet alienauerit eã, nõ debetur nec ipsa res, nec æstimatio eius. Si quis rem suam quasi alienam legauerit: ualet legatum. nam plus ualet quod in ueritate est, quàm quod in opinione. Sed & si legatarij esse putauit, ualere cõstat: quia exitum uoluntas defuncti habere potest.

A. R. G. V. M.

Ita demũ rei legatę alienatio aut pignori datio legatũ adimit, si testatorẽ adimẽdi aĩo alienasse cõstet.

Si rem suam legauerit testator, posteaq; eam alienauerit; Celsus putat, si non adimendi animo uendidit, nihilominus deberi. Ideq; diui Seuerus & Antoninus rescripserũt. Iidem rescripserũt eum, qui post testamentum factum prædia, quæ legata erãt, pignori dedit, ademisse legatum non uideri: & ideo legatariũ cum hærede eius agere posse, ut prædia à creditore luatur. Si uerò quis partem rei legatæ alienauerit: pars, quæ non est alienata, omnino debetur. Pars autẽ alienata ita

debe-

debetur, si non adimendi animo alienata sit.

ARGVM.

Liberationis legatum, tutum legatarium, eius'q; in posterum iuris successores reddit: Actione'mq; ei aduersus creditoris hæredem, vt liber ab obligatione fiat, adquirit.

Si quis debitori suo liberationem legauerit, legatum utile est: & neq; ab ipso debitore, neque ab hærede eius potest hæres petere, neq; ab alio, qui hæredis loco sit. sed & potest à debitore conueniri, ut liberet eum. Potest etiam quis uel ad tempus iubere, ne hæres petat.

ARGVM.

Debitor creditori debitum legando, tunc vtiliter legat, cum qualecunque commodum creditor ex legato consequitur.

Ex contrario, si debitor creditori suo, quod debet, legauerit: inutile est legatum, si nihil plus est in legato, quàm in debito: quia nihil amplius per legatū habet. Quòd si in diē, uel sub cōditione debitū ei, purè legauerit: utile est legatū, propter repræsentationē. Quòd si uiuo testatore dies uenerit, uel cōditio extiterit: Papinianus scripsit, utile esse nihilominus legatū: quia semel cōstitit. quod & uerū est. Nō enim placuit sententia existimantiū extinctum esse legatū, quia in eā causam peruenerit, à qua incipere non potest.

ARG

ARGVM.

Dotis prælegatio vxori à marito facta, iure subsistit, propter commodum repræsentationis: dotem igitur (etiam si nullam dederit) consequetur vxor: modo certam dotis quantitatem testator legando expresserit.

Sed si uxori maritus dotem legauerit, ualet legatum: quia plenius est legatum, quàm de dote actio. Sed si quam non accepit dotem, legauerit: diui Seuerus & Antoninus rescripserunt, siquidē simpliciter legauerit, inutile esse legatū. si uerò certa pecunia, uel certū corpus aut instrumenta dotis in prælegando demōstrata sunt: ualere legatum. Si res legata sine facto hæredis perierit: legatario decedit. Et si seruus alienus legatus, sine facto hæredis manumissus fuerit: non tenetur hæres. Si uerò hæredis seruus legatus sit, & ipse eum manumiserit: teneri ipsum Iulianus scripsit. nec interest, sciuerit, an ignorauerit à se legatū esse. Sed & si alij donauerit seruum, & is cui donatus est, eum manumiserit: tenetur hæres, quanuis ignorauerit à se eum legatum esse.

ARGVM.

Copulatorum altero pereunte, aliud æquè principale firmum manet: quod si alteri fuerit accessorium, principali corruente, & id quod accedit corruere necessum est.

Si quis ancillas cū suis natis legauerit, etiam

si

si ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt. Idē est, & si ordinarij serui cum uicarijs legati fuerint: quia licet mortui sint ordinarij, tamen uicarij legato cedunt. Sed si seruus fuerit cum peculio legatus: mortuo seruo, uel manumisso, uel alienato, peculij legatum extinguitur. Idem est, si fundus instructus, uel cum instrumento legatus fuerit. Nam fundo alienato, & instrumenti legatum extinguitur. Si grex legatus fuerit, & postea ad unam ouem peruenerit: quod superfuerit, uendicari potest. Grege autem legato, etiam eas oues, quæ post testamentum factum gregi adijciuntur, legato cedere, Iulianus ait. Est autem gregis unum corpus ex distantibus capitibus: sicut ædium unum corpus est ex cohærentibus lapidibus. Aedibus denique legatis, columnas & marmora, quæ post testamentum factum adiecta sunt, legato dicimus cedere.

A. R G V M.

Quidquid legato peculio, adhuc viuo testatore adcrescit vel decrescit, legatarij commodum vel damnum respicit; quidquid verò mortuo testatore, nondumq; adita hæreditate accedit, ipsi seruo manumisso cedit: quod si alij quàm seruo legatum sit, quod ex rebus peculiaribus augmentum prouenit, tantum consequitur legatarius.

Si peculium legatum fuerit: sine dubio quid-

quid.

quid peculio accedit, uel decedit uiuo testatore, legatarij lucro uel damno est. Quod si post mortem testatoris, ante aditam hæreditatem aliquid seruus adquisierit: Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit: omne, quod ante aditam hæreditatem adquisitum est, legatario cedere: quia huiusmodi legati dies ab adita hæreditate cedit. sed si extraneo peculium legatum fuerit: non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium.

ARGVM.

Datus libertati in vltima voluntate, peculium (nisi expresśim legatum sit) nequaquam petere potest: secus si inter viuos: si quid autem seruus cui peculium quoque legatum fuit, pro domino impenderit, non repetit. Item legata alicui libertate si rationes reddiderit, & reliqua intulerit, etiam legatū videtur peculium.

Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso nō debetur: quamuis si uiuus manumiserit, sufficit, si non adimatur. & ita diui Seuerus & Antoninus rescripserunt. Iidem rescripserūt, peculio legato, nō uideri id relictū, ut petitionē habeat pecuniæ, quā in rationes dominicas impenderit. Iidem rescripserunt, peculium uideri legatū, cum rationibus redditis liber esse iussus est, & ex eo reliqua inferre. Tam autē corporales res legari possunt, quàm incorporales: et ideo

quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas hæres legatario præstet: nisi exegerit uiuus testator pecuniam. nam hoc casu legatum extinguitur. Sed & tale legatum ualet, Damnas esto hæres meus, domum illius reficere. *uel,* Illum ære alieno liberare. *si generaliter seruus uel res alia legetur: electio legatarij est, nisi aliud testator dixerit.*

ARGVM.

Optandi ius (quicquid antiquo iure seruaretur) hodie ad hæredes transfertur: pluribus autem quibus optio competit, inuicem circa optandum dissentientibus, illius in optione potior erit sententia, ad quem sors deuenerit.

Optionis legatũ, id est, ubi testator ex seruis suis uel alijs rebus optare legatariũ iusserat, habebat olim in se conditionem. & ideo nisi ipse legatarius uiuus optasset, ad hæredem legatũ non transmittebat. Sed ex cõstitutione nostra, & hoc in meliorem statum reformatum est: & data est licẽtia hæredi legatarij optare seruũ, licet uiuus legatarius hoc nõ fecerit. Et diligẽtiore tractatu habito, & hoc in nostra cõstitutione additũ est: siue plures legatarij extiterint, quibus optio relicta est, & dissentiant in corpore eligẽdo: siue unius legatarij plures hæredes sint, et inter se circa optandũ dissentiant, alio aliud corpus eligere

cupi

cupientes, ne pereat legatum (quod plerique prudentium contra beneuolentiam introducebant) fortunam esse huius optionis iudicē, & sorte hoc esse dirimendū, ut ad quem sors peruenerit, illius sententia in optione praecellat. Legari autem illis solùm potest, cum quibus testamenti factio est. Incertis uerò personis neque legata, neque fideicommissa olim relinqui concessum erat. Nam nec miles quidem incertae personae poterat relinquere, ut diuus Hadrianus rescripsit. Incerta autē persona uidebatur, quam incerta opinione animo suo testator subijciebat: ueluti si quis ita dicat, Quicūque filio meo, filiam suam in matrimonium dederit, ei haeres meus illū fundum dato. *Illud quoque, quod ijs relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati essent: aequè incertae personae legari uidebatur. & denique multae aliae huiusmodi species sunt. Libertas quoque incertae personae non uidebatur posse dari: quia placebat nominatim seruos liberari. Sub certa uerò demonstratione, id est, ex certis personis incertae personae rectè legabatur: ueluti,* Ex cognatis meis, qui nunc sunt, si quis filiam meam vxorem duxerit, ei haeres meus illam rem dato. *Incertis autem personis legata, uel fideicommissa relicta, & per-*

errorē soluta, repeti non posse, sacris cōstitutionibus cautū erat. Posthumo quoq; alieno inutiliter antea legabatur. Est autē alienus posthumus, qui natus inter suos, hæres testatori futurus nō est. Ideoq; ex emācipato filio conceptus nepos, extraneus erat posthumus auo. Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emēdatione relicta: quum in nostro Codice cōstitutio posita sit, per quā, & huic parti medemur, nō solùm in hæreditatibus, sed etiā in legatis, & fidei cōmissis: quod euidēter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostrā cōstitutionē incertus dari debet: quia certo iudicio debet quis pro tutela suæ posteritati cauere, Posthumus autem alienus, hæres institui & antè poterat, & nūc potest: nisi in utero eius sit, quæ iure nostro uxor esse nō potest. Si quidē in nomine, cognomine, prænomine, agnomine legatarij testator errauerit: cùm de persona constat, nihilominus ualet legatū, Idemq; in hæredibus seruatur, & rectè. Nomina enim, significandorū hominū gratia reperta sunt: q si alio quolibet modo intelligātur, nihil interest. Huic proxima est illa iuris regula, Falsa demonstratione legatum non perimi. ueluti si quis ita legauerit,
Stichum seruum meum vernam do, lego.

Licet enim non uerna, sed emptus sit: si tamen de seruo constat, utile est legatū. Et conuenienter, si ita demōstrauerit, Stichum seruum, quē à Seio emi, *sitq; ab alio emptus: utile est legatum, si de seruo constat.*

ARGVM.

Falsæ causæ adiectione ita demum legatum perimitur, si conditionaliter enuntietur.

Longè magis legato falsa causa adiecta non nocet: ueluti cùm quis ita dixerit, Titio, quia me absente negotia mea curauit, Stichum do, lego: *uel ita,* Titio, quia patrocinio eius capitali crimine liberatus sum, Stichū do, lego. *Licet enim neque negotia testatoris unquam gesserit Titius, neque patrocinio eius liberatus sit: legatum tamen ualet. Sed si conditionaliter enuntiata fuerit causa: aliud iuris est, ueluti hoc modo:* Titio, si negotia mea curauerit, fundum meum do, lego.

ARGVM.

Hæredis seruo purè legari non potest, sub conditione potest: effectumq; sortitur tale legatum, si veniicatæ cōditionis tempore ab hæredis nexibus seruus solutus sit: domino autem (cuius seruus hæres scriptus fuit) indistinctè valet factum legatum: quod tamen euanescit, seruo hæreditatem iussu do

An seruo hæredis rectè legemus, quæritur. & constat purè inutiliter legari, nec quicquam proficere, si uiuo testatore de potestate hæredis exierit: quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator: hoc non debet ideo ualere, quia diutius testator uixerit. Sub cōditione uerò rectè legatur seruo, ut requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in potestate hæredis non sit. Ex diuerso, hærede instituto seruo, quin domino rectè etiam sine conditione legetur, non dubitatur. Nam & si statim post factum testamētum decesserit testator: non tamē apud eum, qui hæres sit, dies legati cedere intelligitur: cùm hæreditas à legato separata sit, & possit per eum seruū alius hæres effici, si prius, quàm iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit: uel manumissus ipse hæres efficitur: quibus casibus utile est legatū. Quòd si in eadem causa permanserit, & iussu legatarij adierit: euanescit legatum.

* Adnotato, Potius spectandum uoluntatem, quàm scripturæ ordinem.

Ante hæredis institutionē inutiliter antea legabatur: scilicet quia testamēta uim ex institutiōe hæredis accipiūt: & ob id ueluti caput atq; fundamentū intelligitur totius testamēti hære-

dis

dis institutio. Pari ratione nec libertas ad hære dis institutionem dari poterat. Sed quia inciuile esse putauimus, scripturæ ordinem quidem sequi (quod & ipsi antiquitati uituperandum fuerat uisum) sperni autem testatoris uoluntatẽ: per nostram constitutionem & hoc uitiũ emendauimus: ut liceat & ante hæredis institutionẽ, & inter medias hæredum institutiones, legatum relinquere: & multo magis libertatẽ, cuius usus fauorabilior est. Post mortem quoque hæredis aut legatarij simili modo inutiliter legabatur: ueluti si quis ita dicat, Cum hæres meus mortuus fuerit, do, lego. *Item.* Pridie quàm hæres aut legatarius morietur. *Sed simili modo & hoc correximus, firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem præstantes: ne in hoc casu deterior causa legatorum, quàm fideicõmissorum inueniatur. Pœnæ quoque nomine inutiliter antea legabatur, & adimebatur, uel transferebatur. Pœnæ autem nomine legari uidetur, quod coërcendi hæredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat: ueluti si quis ita scripserit,* Hæres meus si filiam suam in matrimonium Titio collocauerit: *uel ex diuerso,* Si non collocauerit, dato decem aureos Seio: *aut si ita scri-*

De ademptione legatorum, & translatione,
TIT. XXI.

ARGVM.

Quod cuipiam testamento relictum fuit, potest eodem, alterove testamento quibuslibet verbis adimi, vel ad alium transferri.

A*Demptio legatorũ (siue eodem testamẽto adimantur, siue codicillis) firma est. sed & siue cõtrarijs uerbis fiat ademptio: ueluti si quis ita quid legauerit,* Do, lego: *ita adimatur,* Nõ do, non lego: *siue in contrarijs, sed alijs quibuscunque uerbis. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest: ueluti si quis ita dixerit,* Hominem Stichum, quem Titio legaui, Seio, do, lego: *siue in eodem testamento, siue in codicillis hoc fecerit. quo casu simul & Titio adimi uidetur, & Seio dari.*

De lege Falcidia,
TIT. XXII.

ARGVM.

Ne suprema testantium iudicia non adita hæreditate corruant, lege Falcidia cautum fuit, ne cuipiam bonorum dodrantem legatis exhaurire fas sit: alioqui quadrans hæreditatis per legem Falcidiam resecatur, & penes vnum plurésve hæredes remanet.

SVperest ut de lege Falcidia dispiciamus, quæ modus nouissimè legatis impositus est. Cum enim olim lege duodecim tabularũ libera erat legandi potestas, ut liceret uel totũ patrimoniũ legatis erogare (quippe cum ea lege ita cautum esset, Vti quisque legasset, suæ rei, ita ius esto) *uisum est hãc legãdi licentiã coartare: idq; ipsorum testatorum gratia prouisum est, ob id, quòd plerũq; intestati moriebãtur, recusantibus scriptis hæredibus, pro nullo aut minimo lucro hæreditates adire. Et cùm super hoc tã lex Furia, quàm lex Voconia latæ sunt, quarũ neutra sufficiẽs ad rei cõsummationẽ uidebatur: nouissimè lata est lex Falcidia, qua cauetur, ne plus legare liceat, quàm dodrãtem totorũ bonorum: id est, ut siue unus hæres institutus sit, siue plures, apud eum eósue pars quarta remaneat.*

ARGVM.

Hæredum quilibet partis suæ legatis exinanitæ quartam detrahere potest: quanuis cohæredis portio nullatenus grauata extiterit.

Et cùm quæsitũ esset, duobus hæredibus institutis (ueluti Titio & Seio) si Titij pars aut tota exhausta sit legatis, quæ nominatim ab eo data sunt, aut supra modũ onerata: à Seio uerò aut nulla relicta sint legata, aut quæ partẽ eius dũtaxat in partẽ dimidiam diminuãt: an quia is quartam

quartã partẽ totius hæreditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relicta sũt, retinere liceat, ut quartã partẽ suæ partis saluã habeat: placuit posse retinere. etenim in singulis hæredibus ratio legis Falcidiæ ponenda est.

ARGVM.

Vt Falcidiæ locus sit vel non, quantitas patrimonij testatoris à morte spectanda est: ideo vt bona mortuo testatore, hæreditate iacente aucta nihil obsunt hæredi, quin quartam de legatis detrahat, ita & diminuta non prohibent quin solida legata debeantur.

Quãtitas autẽ patrimonij, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis tẽpore spectatur. Itaq; (uerbi gratia) si is, qui centũ aureorum patrimoniũ in bonis habeat, centũ aureos legauerit: nihil legatarijs prodest, si ante aditã hæreditatem per seruos hæreditarios, aut ex partu ancillarũ hæreditariarũ, aut ex fœtu pecorũ tantũ accesserit hæreditati, ut centum aureis legatorũ nomine erogatis, hæres quartam partẽ hæreditatis habiturus sit: sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur, Ex diuerso, si septuagintaquinq; legauerit, & ante aditã hæreditatẽ in tantũ decreuerint bona (incendijs forte, aut naufragijs, aut morte seruorũ) ut non amplius, quàm septuagintaquinq; aureorũ substã-

tia,

ex bonis apud hæredem remanere oportet.

De fideicommissarijs hæreditatibus, & ad senatusconsultum Trebellianum.

TIT. XXII.

ARGVM.

Fideicommissa ab hæredis fide nomen acceperunt: quæ licet nulla iuris necessitate, sed solo fidei pudore olim præstarentur, hodie tamen ad iuris necessitatem reducta sunt.

NVnc transeamus ad fideicõmissa. sed prius est, ut de hæreditatibus fideicommissarijs uideamus. Sciendum itaq; est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma fuisse: quia nemo inuitus cogebatur præstare id, de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hæreditatẽ uel legata relinquere, si relinquebant, fidei cõmittebant eorum, qui capere ex testamento poterãt hæreditatem. Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo uinculo iuris, sed tantùm pudore eorum, qui rogabantur, continebãtur. Postea diuus Augustus primus, semel iterumq; gratia personarũ motus, uel quia per ipsius salutẽ rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundã perfidiam, iußit Cõsulibus authoritatem suam inter

interponere. Quod quia iustum uidebatur, & populare erat: paulatim conuersum est in assiduam iurisdictionem: tantusq; eorum fauor factus est, ut paulatim etiam Prætor proprius crearetur, qui de fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant. In primis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto iure testamento hæres instituatur: eiusq; fidei committatur, ut eam hæreditatem alij restituat, alioqui inutile est testamẽtum, in quo nemo hæres instituitur. Cùm igitur aliquis scripserit, Lucius Titius hæres esto: *potest adijcere,* Rogo te Luci Titi, vt cum primum poteris hæreditatem meam adire, eam Caio Seio reddas, restituas. *Potest autem quisque & de parte restituenda hæredem rogare: & liberum est, uel purè, uel sub cõditione relinquere fideicommissum, uel ex certo die.*

ARGVM.

Restituta hæreditate, nomen hæredis indelebile apud restituentem remanet: in fideicommissarium verò actiuæ passiuæq; actiones transferuntur.

Restituta autẽ hæreditate, is quidẽ, qui restituit, nihilominus hæres permanet: is uerò, qui recepit hæreditatẽ, aliquãdo hæredis, aliquãdo legatarij loco habetur. Et Neronis quidem temporibus

poribus Trebellio Maximo & Anneo Seneca Consulibus senatusconsultum factum est: quo cautum est, ut si hæreditas ex fideicommissi causa restituta sit: omnes actiones, quæ iure ciuili hæredi & in hæredem competerent, ei & in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hæreditas. Post quod senatusconsultum Prætor utiles actiones ei & in eum, qui recepit hæreditatem, quasi hæredi & in hæredem dare cœpit.

ARGVM.

Pegasiano senatusconsulto introductum fuerat, hæredem totam hæreditatem restituere grauatum, quadrantem detrahere posse, ne solo nomine hæres esset: actionibus tamen actiuis passiuisque apud eum remanentibus, nisi stipulatione sibi prouideret vt damnum lucrumque sibi & fideicommissario pro quota commune foret: sin autem intra dodrantem restituere rogabatur, tunc Trebelliano Senatusconsulto locus erat: ex quo tam hæres quàm fideicommissarius pro ratis portionibus onera sustinebant.

Sed quia hæredes scripti, cùm aut totam hæreditatem, aut penè totam plerunque restituere rogabantur, adire hæreditatem ob nullum uel minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus Pegaso & Pusione Consulibus senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hæreditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere.

re, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quæ per fideicommissum relinquũtur, eadẽ retentio permissa est. Post quod senatusconsultum ipse hæres onera hæreditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicõmisso recipiebat partem hæreditatis, legatarij partiarij loco erat, id est, eius legatarij, cui pars bonorum legabatur: quæ species legati, partitio uocabatur: quia cum hærede legatarius partiebatur hæreditatem. Vnde quæ solebant stipulationes inter hæredẽ & partiariũ legatarium interponi, eædẽ interponebantur inter eũ, qui ex fideicõmisso recepit hæreditatem, et hæredem: id est, ut lucrum & damnũ hæreditarium pro rata parte inter eos commune esset. Ergo si quidẽ non plus, quàm dodrantẽ hæreditatis scriptus hæres rogatus sit restituere: tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hæreditas, & in utrunque actiones hæreditariæ pro rata parte dabãtur: in hæredẽ quidẽ iure ciuili: in eũ uerò, qui recipiebat hæreditatẽ ex senatuscõsulto Trebelliano, tãquàm in hæredẽ. At si plus quàm dodrantẽ, uel etiam totam hæreditatẽ restituere rogatus esset, locus erat Pegasiano senatuscõsulto: & hæres, qui semel adierat hereditatẽ (si modo sua uolũtate adierat) siue retinuerat

rat quartam partem, siue retinere uoluerat: ipse uniuersa onera hæreditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis & pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium & hæredem. si uero totam hæreditatem restitueret: emptæ & uenditæ hæreditatis stipulationes interponebantur.

ARGVM.

Hæreditatem restituere grauatus, inuitus adire & restituere cogitur: quo casu in fideicōmissarium omnes transmittuntur actiones.

Sed si recusabat scriptus hæres adire hæreditatem, ob id, quod diceret eam sibi suspectā esse quasi damnosam: cauebatur Pegasiano senatusconsulto, ut desiderāte eo, cui restituere rogatus esset, iussu Prætoris adiret, & restitueret hæreditatem: perindeq; ei & in eum, qui reciperet hæreditatē actiones darentur, ac iuris est ex Trebelliano senatuscōsulto: quo casu nullis stipulationibus est opus: quia simul & huic, qui restituit, securitas datur: & actiones hæreditariæ ei & in eum transferuntur, qui recipit hæreditatē, utroq; senatusconsulto in hac specie concurrente.

ARGVM.

Explōsō Senatusconsulto Pegasiano, & omni eius authoritate Trebelliano attributa, hodie hæres restituere grauatus, quadrantē hæreditatis indi-

stincte cõsequitur: actionesq; inter eũ & fideicommissariũ pro quota portione scindũtur: nisi aut totam hæreditatẽ spõte restituat, aut coactus adeat: quib⁹ sanè casibus quicquid cõmodi vel oneris est in hæreditate, id totũ in fideicõmissariũ deuoluitur.

Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes, & ipsi antiquitati displicuerunt, & quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenij Papinianus appellat, & nobis in legibus magis simplicitas, quàm difficultas placet: ideò omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quàm differẽtijs utriusq; senatusconsulti, placuit, exploso senatusconsulto Pegasiano, quod postea superuenit, omnem authoritatem Trebelliano senatuscõsulto præstare, ut ex eo fideicommissariæ hæreditates restituãtur: siue habeat hæres ex uoluntate testatoris quartã, siue plus, siue minus, siue nihil penitus: ut tunc quando uel nihil, uel minus quarta apud eũ remanet, liceat ei uel quartã, uel quod deest, ex nostra authoritate retinere, uel repetere solutũ quasi ex Trebelliano senatusconsulto: pro rata portione actionibus, tam in hæredẽ, quàm in fideicõmissarium competentibus. Si uerò totam hæreditatem sponte restituerit: omnes hæreditariæ actiones fideicommissario, & aduersus eum competent. Sed etiam id, quod præcipuum Pegasiani

sena

senatusconsulti fuerat, ut quando recusaret hæres scriptus sibi datam hæreditatē adire, necessitas ei imponeretur totam hæreditatem uolenti fideicommissario restituere, & omnes ad eum & contra eum transferre actiones: & hoc trāsposuimus ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo necessitas hæredi imponatur, si ipso nolente adire, fideicommissarius desideret restitui sibi hæreditatem, nullo nec damno nec commodo apud hæredem remanente. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse hæres institutus, aut totam hæreditatem, aut pro parte restituere rogatur: an ex parte hæres institutus aut totam eam partem, aut partem partis restituere rogatur. Nam & hoc casu eadem obseruari præcipimus, quæ in totius hæreditatis restitutione diximus.

ARGVM.

Hæreditatem deducta quarta restituere grauatus, pro ea parte hæreditaria onera sustinet: quod si certa re quantumuis maxima, certáve quantitate præcepta, restituere rogetur, nullatenus oneribus implicatur: sed vniuersa ad fideicommissarium conuolant.

Si quis una aliqua re deducta, siue præcepta, quæ quartam continet (ueluti fundo, uel alia re) rogatus sit restituere hæreditatē: simili modo ex Trebelliano senatuscōsulto restitutio fiat, per-

inde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hæreditatem restituere. Sed illud interest, quod altero casu, id est, cùm deducta, siue præcepta aliqua re, restituitur hæreditas: insolidũ ex eo senatusconsulto actiones transferũtur: & res, quæ remanet apud hæredẽ, sine ullo onere hæreditario apud eũ remanet, quasi ex legato ei adquisita. altero uerò casu, id est, cùm quarta parte retenta rogatus est hæres restituere hæreditatẽ, & restituit: scindũtur actiones, & pro dodrãte quidem trãsferuntur ad fideicõmissarium, pro quadrante remanẽt apud hæredem. Quinetiam licet una rẽ aliqua deducta, aut præcepta, restituere aliquis hæreditatem rogatus sit, in qua maxima pars hæreditatis cõtineatur: æquè insolidũ trãsferũtur actiones. Et secũ deliberare debet is, cui restituitur hæreditas, an expediat sibi restitui. Eadẽ scilicet interueniunt, & si duabus pluribúsue deductis præceptísue rebus restituere hæreditatẽ rogatus sit. Sed etsi certa summa deducta præceptáue, quæ quartã uel etiã maximã partẽ hæreditatis cõtinet, rogatus sit aliquis hæreditatẽ restituere: idẽ iuris est. Quæ autẽ diximus de eo, qui ex asse institutus est: eadẽ trãsferimus & ad eũ, qui ex parte hæres scriptus est. Præterea intestatus quoq; moriturus, potest rogare

eum, ad quem bona sua uel legitimo iure, uel honorario pertinere intelligit: ut hæreditatē suam totam, partēmue eius, aut rem aliquam (ueluti fundum, hominem, pecuniam) alicui restituat: cùm alioqui legata, nisi ex testamento, non ualeant. Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursum alij aut totum, aut partem, uel etiam aliquid aliud restituat.

ARGVM.

Quis sit huius literæ sensus, acerrime inter iuris commentatores pugnatum est, ad extremumq; anhelitum vsque laboratum: iuxta tamen receptiorem & communi calculo probatam sententiam, hoc dicat: Si quis legum solennia obseruare nolens, hæredis fide ac legalitate fretus, fideicommissum reliquerit, iusiurandum subire cogitur hæres, num tale quid relictum fuerit: quod si recuset, ad fideicommissi solutionem arctatur: nec audiendus est si minus solennem voluntatem alleget.

Et quia prima fideicōmissorum cunabula à fide hæredū pendēt, & tam nomē, quàm substantiam acceperūt, ideò diuus Augustus ad nēcessitatē iuris retraxit. Nuper & nos eundē principē superare cōtendētes: ex facto, quod Tribonianus uir excellentissimus ēxquæstor sacri palatij suggessit, cōstitutionē fecimus: per quā disposuimus, si testator fidei hæredis sui cōmisit, ut uel hæreditatē, uel speciale fideicōmissum re-

stituat, & neq; ex scriptura, neque ex quinq; testium numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed uel pauciores, quàm quinq;, uel nemo penitus testis interuenerit: tūc siue pater hæredis, siue alius quicūq; sit, qui fidem hæredis elegerit, & ab eo restitui aliquid uoluerit, si hæres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsequutam, si fideicōmissarius iusiurandum ei detulerit, cùm prius ipse de calumnia iurauerit: necesse eum habere uel iusiurādum subire, quòd nihil tale à testatore audiuerit, uel recusantem ad fideicommissi uel uniuersalis uel specialis solutionem coartari, ne depereat ultima uoluntas testatoris fidei hæredis cōmissa. Eadem obseruari censuimus, & si à legatario uel fideicommissario aliquid similiter relictū sit. Quòd si is, à quo relictum dicitur, postquàm negauerit, confiteatur quidem aliquid à se relictū esse, sed ad legis subtilitatem recurrat: omnino soluere cogendus est.

De singulis rebus per fideicommissum relictis, TIT. XXIIII.

POtest tamen quis etiam singulas rès per fideicommissum relinquere; ueluti fundum, ar-

gentum,

gentum, hominem, uestem, & pecuniam numeratam: & uel ipsum hæredem rogare ut alicui restituat, uel legatarium, quamuis à legatario legari non possit.

* Adnota, Eatenus quem fideicommissis grauari posse, quatenus honoratur.

Potest autem non solùm proprias res testator per fideicommissum relinquere: sed & hæredis, aut legatarij, aut fideicommissarij, aut cuiuslibet alterius. Itaq; & legatarius & fideicommissarius non solùm de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit: sed etiam de alia, siue ipsius, siue aliena sit. Hoc solùm obseruandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quàm ipse ex testamento ceperit. nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. Cùm autem aliena res per fideicommissum relinquitur: necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere & præstare, aut æstimationẽ eius soluere. Libertas quoq; seruo per fideicommissum dari potest, ut hæres eum rogetur manumittere, uel legatarius, uel fideicõmissarius. nec interest, utrum de suo proprio seruo testator roget, an de eo, qui ipsius hæredis, aut legatarij, uel etiã extranei sit. Itaq; & alienus seruus redimi & manumitti debet. Quòd si dominus eum non uendat:

si modò nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, perceperit: non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur: quoad poßit tempore procedente, ubicunq; occasio serui redimendi fuerit, præstari libertas.

ARGVM.

Directæ libertati datus, testatoris libertus efficitur: fideicommissariam autem adeptus libertatem, hæredis est libertus.

Qui autem ex fideicommißi causa manumittitur: nõ testatoris fit libertus, etiam si testatoris seruus sit, sed eius, qui manumittit. At is, qui directò ex testamẽto liber esse iubetur, ipsius testatoris libertus fit: qui etiam orcinus appellatur. Nec alius ullus directò ex testamento libertatẽ habere potest, quàm qui utroq; tẽpore testatoris fuerit, & quo faceret testamentum, & quo moreretur. Directò autem libertas tunc dari uidetur, cùm non ab alio seruum manumitti rogat, sed uelut ex suo testamẽto libertatem ei cõpetere uult. Verba autem fideicõmissorum hæc maximè in usu habentur, Peto, rogo, volo, mando, fidei tuæ cõmitto. *quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.*

De codicillis,

TIT. XXV.

ARG

A R G V M.

Codicillos etiam non testatus quiuis facere potest: porrò ante testamentum facti, nulla expressa confirmatione (nouo iure) indigent.

ANte Augusti tempora constat codicillorum ius in usu nō fuisse, sed primus Lucius Lentulus (ex cuius persona etiam fideicōmissa esse cœperunt) codicillos introduxit. Nā cùm decederet in Africa, scripsit codicillos testamento cōfirmatos, quibus ab Augusto petijt per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cùm diuus Augustus uoluntatē eius implesset: deinceps reliqui eius authoritatē sequuti, fideicōmissa præstabāt: & filia Lentuli legata, quæ iure non debebat, soluit. Dicitur autem Augustus conuocasse sapientes uiros, interq́; eos Trebatiū quoq́;, cuius tunc authoritas maxima erat, & quæsisse, an posset recipi hoc, nec absonūs à iuris ratione codicillorum usus esset: & Trebatium suasisse Augusto, quòd diceret utilißimum & necessarium hoc ciuibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quæ apud ueteres fuissent: ubi si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora cùm et Labeo codicillos fecisset: iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed & intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cùm ante testamentum factum codicilli facti erant: Papinianus ait, non aliter uires habere, quàm si speciali postea uoluntate confirmentur. Sed diui Seuerus et Antoninus rescripserunt: ex ijs codicillis, qui testamentũ praecedunt, posse fideicommissum peti: si appareat eum, qui testamentum fecit, á uoluntate, quam in codicillis expresserat, non recessisse.

ARGVM.

Codicillis nec dari nec adimi directò hæreditas potest: nec instituto hæredi conditio adijci, nec directò substitui: fideicommitti autem potest.

Codicillis autem hæreditas, neque dari, neq; adimi potest: ne confundatur ius testamẽtorum & codicillorum: & ideo nec exhæredatio scribi. Directò autem hæreditas codicillis, neq; dari, neq; adimi potest. nam per fideicommissum hæreditas codicillis iure relinquitur. Nec conditionem hæredi instituto codicillis adijcere, neq; substituere directò quis potest. Codicillos autem etiam plures quis facere potest, & nullam solemnitatem ordinationis desiderant.

LIBRI SECVNDI FINIS.

Inſtitutionū, ſeu elementorum D. Iuſtiniani ſacratiſsimi principis,

LIBER III.

De hæreditatibus, quæ ab inteſtato deferuntur.

TITVLVS I.

NTESTATVS decedit, qui aut omnino teſtamētum non fecit: aut non iure fecit: aut id, quod fecerat, ruptū, irritúmue factum eſt: aut ſi ex eo nemo hæres extiterit.

ARGVM.

Inteſtatorum hæreditates ſuis hæredibus in primis deferuntur: in quorum numero ſunt naturales liberi, quàmprimum legitimi (ſecundum præſcriptos in l. modos) ſunt effecti.

Inteſtatorū autem hæreditates ex lege duodecim tabularum, primùm ad ſuos hæredes pertinent. Sui autem hæredes exiſtimantur (ut ſuprà diximus) qui in poteſtate morientis fuerint: ueluti

ueluti filius filiáue, nepos neptisue ex filio, pronepos proneptisue ex nepote, ex filio nato prognatus prognatáue. Nec interest, utrū naturales sint liberi, an adoptiui. Quibus cōnumerari necesse est etiā eos, qui ex legitimis quidē nuptijs, uel matrimonijs nō sunt progeniti, curijs tamen ciuitatū dati secundū diualiū cōstitutionū, quæ super his positæ sunt, tenorem, hæredum suorum iura nanciscūtur. Necnon eos, quos nostræ amplexæ sunt cōstitutiones, per quas iussimus, ut si quis mulierē in suo cōtubernio copulauerit, nō ab initio affectione maritali, eam tamen, cū qua poterat habere coniugiū, & ex ea liberos sustulerit: postea uerò affectione procedentē, etiā nuptialia instrumēta cū ea fecerit, & filios uel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos, & in potestate patris esse: sed etiam anteriores, qui & ijs, qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis præstiterūt. Quod obtinere censuimus, & si non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, uel etiā nati ab hac luce fuerint subtracti.

ARGVM.

Nepotes & infra hos etiam posteriores tum demum suorum nomine digni sunt, si in potestate constituti, primarias etiam parteis in gradu occupent, quod accidit si qui eos præcedebat, viuo adhuc

adhuc parente desierit in potestate esse.

Ita demum tamen nepos, neptisue, pronepos pronepti sue, suorum hæredũ numero sunt, si præcedẽs persona desierit in potestate parentis esse: siue morte id acciderit, siue alia ratione, ueluti emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit: nepos ex eo, suus hæres esse non potest. Idq́; & in cæteris deinceps liberorum personis dictum esse intelligimus. Posthumi quoque, qui si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui hæredes sunt. Sui autem hæredes fiunt etiam ignorantes. & licet furiosi sint, hæredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus nobis adquiritur, ex his causis, & furiosis adquiri potest. Et statim à morte parentis quasi continuatur dominium. & ideo nec tutoris authoritate opus est pupillis, cùm etiam ignorãtibus adquiratur suis hæredibus hæreditas. nec curatoris assensu adquiritur furioso, sed ipso iure.

A R G V M.

Qui ab hostibus captus, suus esse desijt, etiam mortuo parente regressus, beneficio postliminij retro semper suus fuisse fingitur: Item patre etiam post obitum maiestatis damnato, filius iure suitatis priuatur.

Interdum autẽ, licet in potestate parẽtis mortis:

tis tempore suus hæres non fuerit, tamen suus hæres parenti efficitur: ueluti si ab hostibus quis reuersus fuerit. post mortem patris sui. ius enim postliminij hoc facit. Per contrarium autem hoc euenit, ut licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus hæres non fiat: ueluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria eius damnata fuerit. suum enim hæredem habere non potest, cum fiscus ei succedat: sed potest dici ipso quidē iure suum hæredem esse, sed desinere.

ARGVM.

Nepotes ex præmortuo filio, eorū patris locū adsumētes simul cū patruo vel amita aui succesſionē cōsequuntur, in stirpes scilicet non in capita: quòd si ex præmortuis fratribus nepotes tantū supersint, quæq; proles in eā dūtaxat partem succedet, quam pater si superstes esset, adsequuturus fuisset.

Cùm filius filiáue, & ex altero filio nepos neptísue existūt, pariter ad hæreditatē aui uocantur: nec qui gradu proximior est, ulteriorē excludit. Aequū enim esse uidetur, nepotes neptesq; in patris sui locum succedere. Pari ratione, & si nepos neptísue sit ex filio, et ex nepote pronepos proneptísue: simul uocātur. Et quia placuit nepotes neptésue, item pronepotes proneptésue in parētis sui locū succedere: cōueniēs esse uisum est,

est, non in capita, sed in stirpes hæreditatem diuidi: ut filius partem dimidiam hæreditatis habeat, & ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filijs nepotes neptésue existant, ex altero tres aut quatuor: ad unum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres uel ad quatuor altera dimidia.

ARGVM.

Vt quis suus dici queat, etiam destituti testamenti tempus inspicitur: quo fit, vt qui nepos mortis auitæ tempore suus non erat, si tamen destituto testamento priorem locum occupat, sui hęredis iura nanciscatur: modo viuo auo conceptus fuerit: alioqui nullatenus admittetur.

Cûm autem quæritur, an quis suus hæres existere poßit: eo tempore quærendum est, quo certum est, aliquem sine testamento deceßisse. quod accidit, & destituto testamento. Hac ratione, si filius exhæredatus fuerit, et extraneus hæres institutus, & filio mortuo, postea certũ fuerit hæredem institutum ex testamento non fieri hæredem, aut quia noluit esse hæres, aut quia non potuit: nepos auo suus hæres existet: quia quo tempore certum est intestatum deceßisse patremfamiliâs, solus inuenitur nepos. & hoc certum est. Et licet post mortem aui natus sit: tamẽ auo uiuo cõceptus, mortuo patre eius, posteaq́ deserto

aut

aut testamento, suus hæres efficitur. Planè si & conceptus & natus fuerit post mortẽ aui: mortuo patre suo, desertoq́ postea aui testamento, suus hæres auo nõ existet: quia nullo iure cognationis patrem sui patris attigit. Sed nec ille est inter liberos aui, quẽ filius emancipatus adoptauit. Hi autem, cùm nõ sint sui (quantum ad hæreditatem) liberi: neq; bonorum possessionem petere possunt, quasi proximi cognati. Hæc de suis hæredibus. Emancipati autem liberi, iure ciuili nihil iuris habẽt (neq; enim sui hæredes sunt, qui in potestate parentis esse desierũt) neq; ullo alio iure per legem duodecim tabularũ uocantur. sed Prætor naturali æquitate motus, dat eis bonorum possessionem Vnde liberi, *perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent: siue soli sint, siue cum suis hæredibus concurrant. Itaque duobus liberis existentibus, emancipato uno, & eo, qui tẽpore mortis in potestate fuerit: sanè quidem is, qui in potestate fuit, solus iure ciuili hæres est, & solus suus hæres. sed cũ emancipatus beneficio Prætoris in partem admittitur: euenit, ut suus hæres pro parte hæres fiat.*

ARGVM.

Emancipati filij, qui sese adoptandos extraneo dedere, ita demum naturali patri olim succedebant, si eo uiuo finita esset adoptio; quæ si eo mor-

tuo dissolueretur, nec ad eius nec adoptiui patris successionem ullo iure peruenire poterant.

At hi, qui emācipati à parente in adoptionem se dederunt non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi: si modò, cùm is moreretur, in adoptiua familia fuerint. Nam uiuo eo emācipati ab adoptiuo patre, perinde admittūtur ad bona naturalis patris, ac si emācipati ab ipso essent, nec unquā in adoptiua familia fuissent. Et cōuenienter, quod ad adoptiuū patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortē uerò naturalis patris emancipati ab adoptiuo patre: & quantū ad hūc adoptiuū patrem pertinet, æquè extraneorū loco fiunt: & quantū ad naturalis patris bona pertinet, nihilo magis liberorū gradū nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptiui, ad quos bona naturalis patris pertineant, utrum ad liberos eius, an ad adgnatos.

*Ciuile ius ciuilia iura à se inducta tollere potest: naturalia non potest.

Minus ergo iuris habēt adoptiui filij, quàm naturales. Nanq; naturales emancipati, beneficio Prætoris gradū liberorum retinēt, licet iure ciuili perdant. Adoptiui uerò emācipati, & iure ciuili perdūt gradum liberorum, & à Præ-

tore nō admittūtur: & rectè. naturalia enim iura ciuilis ratio perimere nō potest: nec quia desinūt sui hæredes esse, poßūt desinere filij filiæ'ue, aut nepotes neptésue esse. adoptiui uerò emācipati, extraneorū loco incipiunt esse: quia ius nomenq́ filij filiæ'ue, quod per adoptionē cōsequuti sunt, alia ciuili ratione, id est, emancipatione perdūt.

* Qui ad intestati successionem non potest aspirare, ei præterito contra tabulas nō datur.

Eadem hæc obseruantur, & in ea bonorum poßeßione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis præteritis, id est, neque hæredibus institutis, neque, ut oportet, exhæredatis, Prætor pollicetur. Nam eos quidem, qui in potestate mortis tempore fuerint, & emancipatos, uocat Prætor ad eandem bonorum poßeßionē: eos uerò, qui in adoptiua familia fuerint per hoc tempus, quo naturalis parēs moreretur, repellit. Itē adoptiuos liberos emācipatos ab adoptiuo patre, sicut nec ab intestato, ita longè minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit: quia desinunt in numero liberorum eius esse.

ARGVM.

Quanuis olim emācipato filio, extraneo in adoptionem dato, ad patris naturalis successionē consequendam bonorum possessione, Vnde liberi vel

Vnde

Vnde adgnati denegaretur, ei tamen Vnde cognati bonorum possessione omnibus demum liberis, & adgnatis deficientibus deferebatur.

Admonendi tamen sumus, eos, qui in adoptiua familia sunt, quiue post mortem naturalis parentis ab adoptiuo patre emancipati fuerint: intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorū possessionem uocantur, non admittantur: alia tamē parte uocari, scilicet qua cognati defuncti uocātur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui hæredes liberi, neque emancipati obstent, neq; adgnatus quidē ullus interueniat. Antè enim Prætor liberos uocat tam suos hæredes, quàm emācipatos, deinde legitimos hæredes, tertiò proximos cognatos.

ARGVM.

Filius qui ad extraneum patrē adoptione translatus est, omnia sui naturalis patris inuiolata iura retinet, perinde atque si in familiam alienam datus non fuisset: idcirco ei intestato, aut testato succedit: adoptiuo autem patri ex intestato tantum succedit: condito autem testamento præteritus, testatoris nequaquam impugnat iudicium: nisi cuipiam ascendentium in adoptionem datus sit.

Sed ea omnia antiquitati quidem placuerūt: aliquam autem emendationē à nostra constitutione acceperunt, quā super ijs personis exposuimus, quæ à patribus suis naturalibus ī adoptio-

nem alijs dātur. Inuenimus etenim nōnullos casus, in quibus filij, & naturaliū parentum successionem propter adoptionē amittebāt: & adoptione facilè per emācipationem soluta, ad neutrius patris successionem uocabātur. Hoc solito more corrigētes, constitutionem scripsimus, per quā definimus, quādo parēs naturalis filiū suum adoptandum alij dederit, integra omnia iura ita seruari, atque si in patris naturalis potestate permāsisset, nec penitus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tātūmodo casu, ut poßit ab intestato ad patris adoptiui uenire succeßionē. Testamēto aūt ab eo facto: neque iure ciuili, neque prætorio, ex hæreditate eius aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorū poßeßione agnita, neque inofficiosi querela instituta: cùm nec neceßitas patri adoptiuo imponatur, uel hærēdē eū instituere, uel exhæredē facerē, utpote nullo uinculo naturali copulatū, neque si ex Sabiniano Senatusconsulto ēx tribus maribus fuerit adoptatus. Nā & in eiusmodi casu, neque quarta ei seruatur, neque ulla actio ad eius persequutionē ei cōpetit. Nostra aūt cōstitutionē exceptus est is, quem parēs naturalis adoptandū susceperit. Vtroque enim iure tam naturali, quàm legitimo in hanc personā cōcurrēte: pristina iura tali adoptiōi seruamus,

quem

quemadmodū si paterfamiliâs sese dederit adrogandū. quæ specialiater, & singulatim ex præfatæ constitutionis tenore possunt colligi.

ARGVM.

Explosa veteri iniquitate Diualibus constitutionibus statuitur, vt ex filia nepotes, pronepotésve cum reliquis filijs, & ex eis descendentibus, ad materni aui succesionem æquo iure vocentur, sed cum trientis deminutione: quæ etiam locū obtinent cum nepotes vnà cum filijs aut filiabus superstitibus auiæ succedunt.

Item uetustas ex masculis progenitos plus diligēs, solos nepotes uel neptes, qui quǽue ex uirili sexu descēdūt, ad suorū uocabat successionē, & iure adgnatorū eos anteponebat: nepotes aūt, qui ex filiabus nati sunt, & pronepotes ex neptibus, cognatorum loco connumerans, post adgnatorū lineā eos uocabat: tam in aui uel proaui materni, quàm in auiæ uel proauiæ, siue paternæ siue maternæ succeßionē. Diui autē principes non paßi sunt talē cōtra naturā iniuriā sine competēti emendatione relinquere: sed cùm nepotis, & pronepotis nomē cōmune sit utrisque, tam qui ex masculis, quàm qui ex fœminis descēdūt: ideo eundē gradum, & ordinem succeßionis eis donauerūt. Sed ut amplius aliquid sit eis, qui nō solùm naturæ, sed etiā ueteris iuris suffragijs muniuntur: portionem nepotū, uel neptum, uel dein-

cepi (de quibus suprà diximus) paulò minuendã esse existimauerunt: ut minus tertiâ parte acciperẽt, quàm mater eorũ uel auia fuerat acceptura, uel pater eorũ, uel auus paternus, siue maternus, quãdo fœmina mortua sit, cuius de hæreditate agitur: iisq́; (licet soli sint) adeũtibus, adgnatos minimè uocabãt. Et quemadmodũ lex duodecim tabularũ filio mortuo nepotes uel neptes, pronepotes uel proneptes in locum patris sui ad successionem aui sui uocat: ita & principalis dispositio in locum matris suæ, uel auiæ, eos cum iam designata partis tertiæ deminutione uocat.

A R G V M.

Quanuis olim extantibus etiam ex filia nepotibus, quadrans hæreditatis adgnatis trãsuersalibus defuncti deberetur, hodie tamen non debetur: item nepotes ex filia ex persona matris cum aui filio succedentes, in stirpes succedunt.

Sed nos, cùm adhuc dubitatio maneret inter adgnatos, & memoratos nepotes, quartam partẽ substãtiæ defuncti adgnatis sibi uindicãtibus ex cuiusdam cõstitutionis authoritate: memoratam quidem constitutionẽ à nostro Codice segregauimus, neq; inseri eã ex Theodosiano Codice in eo cõcessimus. Nostra autem cõstitutione promulgata, toti iuri eius derogatum est: & sanximus, talibus nepotibus ex filia, uel pronepotibus

bus

bus ex nepte, & deinceps, superstitibus, adgnatos nullā partē mortui successionis sibi uindicare: ne hi, qui ex trāsuersa linea ueniunt, potiores ijs habeātur qui recto iure descēdūt. Quā constitutionem nostram obtinere, secundū sui uigorē & tempora & nunc sancimus: ita tamen, ut quēadmodū inter filios, & nepotes ex filio antiquitas statuit nō in capita, sed in stirpes diuidi hæreditatem: similiter nos inter filios & nepotes ex filia, distributionem fieri iubeamus, uel inter omnes nepotes, & neptes, & inter pronepotes & proneptes, & alias deinceps personas: ut utraq; progenies, matris uel patris, auiæ uel aui, portionē sine ulla deminutione consequatur: ut si fortè unus uel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor extent: unus aut duo dimidiā, alteri tres aut quatuor alterā dimidiā hæreditatis habeāt.

De legitima adgnatorum succeſsione,

TIT. II.

ARGVM.

Post suos hæredes eosq́ue qui eorum loco habentur, adgnatis proximis (id est, per uirilis sexus cognationem iunctis) succeſsio defertur: in quorū etiam albo sunt, qui ciuiliter (hoc est, per adoptionem) fiunt adgnati.

cepi (de quibus supra diximus) paulò minuendã esse existimauerunt: ut minus tertia parte acciperēt, quàm mater eorũ uel auia fuerat acceptura, uel pater eorũ, uel auus paternus, siue maternus, quãdo fœmina mortua sit, cuius de hæreditate agitur: ijsq; (licèt soli sint) adeũtibus, adgnatos minimè uocabãt. Et quemadmodũ lex duodecim tabularũ filio mortuo nepotes uel neptes, pronepotes uel pronepotes in locum patris sui ad successionem aui sui uocat: ita & principalis dispositio in locum matris suæ, uel auiæ, eos cum iam designata partis tertiæ deminutione uocat.

ARGVM.

Quamuis olim extantibus etiam ex filia nepotibus, quadrans hæreditatis adgnatis trãsuersalibus defuncti deberetur, hodie tamen non debetur: item nepotes ex filia ex persona matris cum aui filio succedentes, in stirpes succedunt.

Sed nos, cùm adhuc dubitatio maneret inter adgnatos, & memoratos nepotes, quartam partẽ substãtiæ defuncti adgnatis sibi uindicãtibus ex cuiusdam cõstitutionis authoritate: memoratam quidem constitutionẽ à nostro Codice segregauimus, neq; inseri eã ex Theodosiano Codice in eo cõcessimus. Nostra autem cõstitutione promulgata, toti iuri eius derogatum est: & sanximus, talibus nepotibus ex filia, uel pronepotibus

bus

bus ex nepte, & deinceps, superstitibus, adgnatos nullā partē mortui successionis sibi uindicare: ne hi, qui ex trāsuersa linea ueniunt, potiores ijs habeātur qui recto iure descēdūt. Quā constitutionem nostram obtinere, secundū sui uigorē & tempora & nunc sancimus: ita tamen, ut quēadmodū inter filios, & nepotes ex filio antiquitas statuit nō in capita, sed in stirpes diuidi hæreditatem: similiter nos inter filios & nepotes ex filia, distributionem fieri iubeamus, uel inter omnes nepotes, & neptes, & inter pronepotes & proneptes, & alias deinceps personas: ut utraq; progenies, matris uel patris, auiæ uel aui, portionē sine ulla deminutione consequatur: ut si fortè unus uel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor extent: unus aut duo dimidiā, alteri tres aut quatuor alterā dimidiā hæreditatis habeāt.

De legitima adgnatorum succeſsione,

TIT. II.

ARGVM.

Post suos hæredes eosq́ue qui eorum loco habentur, adgnatis proximis (id est, per virilis sexus cognationem iunctis) succeſsio defertur: in quorū etiam albo sunt, qui ciuiliter (hoc est, per adoptio

SI nemo suus hæres, uel eorum, quos inter suos hæredes Prætor uel constitutiones uocant, existat, qui successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad adgnatum proximum pertinet hæreditas. Sunt autem adgnati (ut primo quoq; libro tradidimus) cognati per uirilis sexus personas cognatione coniuncti, quasi à patre connati. Itaque ex eodē patre nati fratres adgnati sibi sunt, qui & consanguinei uocantur: nec requiritur, an etiā eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, & inuicem is illi adgnatus est. Eodem numero sunt fratres patrueles, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt: qui etiam consobrini uocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis peruenirē poterimus. Ii etiam, qui post mortem patris nascuntur, iura consanguinitatis nanciscuntur. Non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hæreditatēm: sed ijs, qui tunc proximiore gradu sunt, cùm certum esse cœperit aliquem intestatum decessisse. Per adoptionem quoque adgnationis ius consistit: ueluti inter filios naturales, & eos, quos pater eorum adoptauit. Nec dubium est, quin ij impropriè cōsanguinei appellētur. Item si quis ex cæteris adgnatis tuis: ueluti frater, aut patruus, aut denique is,

qui

qui longiore gradu est, adoptauerit aliquem: adgnatus inter suos hæredes esse non dubitatur.

ARGVM.

Ex adgnatis mulieribus nulli penitus (nisi sorori) ad agnatorum successionem per mediam iuris prudentiam dabatur aditus: quamuis prætoris beneficio post omnes demum adgnatos cognatosq; per vnde cognati ad bonorum possessionem admittebantur. Hodie autem constitutum est omnes adgnatos siue masculos siue fœminas pari ratione ad iura successionis ab intestato vocari.

Cæterùm inter masculos quidē adgnationis iure hæreditas, etiā si longissimo gradu sint, ultro citroq; capitur. Quod ad fœminas uerò attinet, ita placebat, ut ipsæ cōsanguinitatis iure tātùm capiāt hæreditatem: si sorores sint, ulterius non capiāt. masculi autem ad earum hæreditates (etiam si longissimo gradu sint) admittantur. Qua de causa fratris tui aut patrui tui filiæ, uel amitæ tuæ hæreditas ad te pertinebat: tua uerò ad illas nō pertinebat. Quod ideo ita cōstitutū erat, quia cōmodius uidebatur ita iura cōstitui, ut plerunq; hæreditates ad masculos cōfluerent. Sed qa sanè iniquū erat, in uniuersum eas quasi extraneas repelli: Prætor eas ad bonorū possessionē admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionē pollicetur, ex qua parte ita scilicet admittūtur, si neque adgnatus ullus,

neque proximior cognatus interueniat. Et hæc quidẽ lex duodecim tabularũ nullo modo introduxit: sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes adgnatos, siue masculos, siue fœminas, cuiuscũq; gradus, ad similitudinẽ suorũ inuicem ad successionem uocabat. Media autem iuris prudẽtia, quæ erat quidem lege duodecim tabularũ iunior, imperiali autem dispositiõe anterior: subtilitate quadã excogitata præfatam differẽtiã inducebat, & penitus eas á successione adgnatorũ repellebat: omni alia successione incognita, donec prætores paulatim asperitatem iuris ciuilis corrigentes, siue quod deerat, implẽtes, humano proposito aliũ ordinẽ suis edictis addiderũt: & cognatiõis lineã proximitatis nomine introducta, per honorum possessionẽ eas adiuuabant, & pollicebantur his honorũ possessionem, quæ Vnde cognati *appellatur. Nos uerò legem duodecim Tabularum sequentes, & eius uestigia in hac parte conseruãtes: laudamus quidem Prætores suæ humanitatis, non tamẽ eos in plenum huic causæ mederi inuenimus. Quare etenim uno eodẽq; gradu naturali cõcurrente, & adgnationis titulis, tam in masculis, quàm in fœminis æqua lance constitutis: masculis quidẽ dabatur ad successionẽ uenire omniũ adgnatorum:*

ex

ex adgnatis autem mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori, ad adgnatorum successionem patebat aditus. Ideo nos in plenum omnia reducentes, & ad ius duodecim Tabularum eandem dispositionem exaequantes: nostra constitutione sancimus, omnes legitimas personas, id est, per uirilem sexum descendentes (siue masculini generis, siue foeminini sint) simili modo ad iura successionis legitimae ab intestato uocari secundum sui gradus praerogatiuam: nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura, sicut germanae, non habent.

ARGVM.

Vterinæ vel consanguineæ sororis filij filiæve ad auunculi successionem vnà cum filijs fratrum defuncti (nō etiam cum ipsis fratribus) hoc iure admittuntur, in capita scilicet, non in stirpes.

Hoc etiam addendum nostrae constitutioni existimauimus, ut transferatur unus tantummodo gradus à iure cognationis in legitimam successionem: ut non solum fratris filius & filia (secundum quod iam definiuimus) ad successionem patrui sui uocentur: sed etiam germanae consanguineae uel sororis uterinae filius & filia soli, & non deinceps personae unà cum his ad iura auunculi sui perueniant: & mortuo eo, qui patruus quidem est sui fratris filijs, auunculus autem sororis

ris

ris suæ soboli: simili modo ab utroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure ueniant, scilicet ubi frater & soror superstites non sunt. His etenim personis præcedentibus, & successionem admittentibus: cæteri gradus remanent penitus semoti, uidelicet hæreditate non in stirpes, sed in capita diuidenda. Si plures sint gradus adgnatorum: apertè lex duodecim Tabularum proximum uocat. Itaque si (uerbi gratia) sint defuncti frater, & alterius fratris filius, aut patruus: frater potior habetur. Et quanuis singulari numero usa lex duodecim Tabularum proximum uocet: tamen dubium non est, quin si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur. Nam & propriè proximus & pluribus gradibus intelligitur: & tamē non dubium est, quin licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hæreditas.

* Eum proximiorem adgnatum etiam dicimus, qui destituti testamenti tempore proximior est.

Proximus autem, si quidem nullo testamēto facto quisquam decesserit, per hoc tēpus requiritur, quo mortuus est is, cuius de hæreditate quæritur. Quòd si facto testamento quisquā decesserit: per hoc tēpus requiritur, quo certū esse cœperit,

perit, nullum ex testamento hæredem exiturum. tunc enim propriè quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sæpe accidit, ut proximiore mortuo, proximus esse incipiat, qui moriẽte testatore nõ erat proximus.

ARGVM.

Lege duodecim tabularum cessabat edictum successorium de gradu in gradum (nisi quo ad tutelæ onera) vnius enim capitis persona defecta, sequentes in gradu personæ nequaquam admittebãtur, sed protinus alteri capiti deferebatur successio: quod hac constitutione emendatur.

Placebat autem in eo genere percipiendarũ hæreditatum successionẽ non esse: id est, ut quamuis proximus, qui secundũ ea, quæ diximus, uocatur ad hæreditatem, aut spreuerit hæreditatẽ, aut antequam adeat, decesserit: nihilo magis legitimo iure sequentes admittantur. Quod iterum Prætores imperfecto iure corrigentes, nõ in totum sine adminiculo relinquebant: sed ex cognatorum ordine eos uocabãt, utpote adgnationis iure eis recluso. Sed nos nihil perfectißimo iuri deesse cupientes, nostra constitutione, quam de iure patronatus, humanitate suggerẽte protulimus, sancimus successionem, in adgnatorũ hæreditatibus non esse eis denegandam: cùm satis absurdũ

erat,

erat, quod cognatis à Prætore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum: maximè cùm in onere quidem tutelarũ & primo gradu deficiente, sequens succedit, & quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum. Ad legitimam successionẽ nihilominus uocatur etiã parens, qui cõtracta fiducia filiũ uel filiã, nepotẽ uel neptem, ac deinceps emançipat. quod ex nostra cõstitutione omnino inducitur, ut emãcipationes liberorũ semper uideantur quasi contracta fiducia fieri: cùm apud ueteres non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.*

õ cõ ·acta

De senatusconsulto Tertylliano,

TIT. III.

* Adnota, Filiam etiam nuptui datam in paterna semper residere potestate.

Lex duodecim Tabularum ita stricto iure utebatur, & præponebat masculorum progeniẽ: & eos qui per fœminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeò expellebat, ut ne quidẽ inter matrẽ & filium filiámue ultro citroq́ hæreditatis capiẽdæ ius daret: nisi quod Prætores ex proximitate cognatorũ eas personas ad successionem, bonorum possessione Vnde cognati,

adcom-

adcommodata, uocabant. Sed hæ iuris angustiæ postea emendatæ sunt. Et primus quidē diuus Claudius matri ad solatiū liberorum amissorū, legitimā eorum detulit hæreditatem. Postea autē senatusconsulto Tertylliano, quod diui Hadriani temporibus factū est, plenissimè de tristi successione matri, non etiam auiæ deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad bona filiorū filiárumue admittatur intestatò mortuorum, licet in potestate parentis sit: ut scilicet cùm alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat hæreditatem, cuius iuri subiecta est. Præferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, qui'ue suorū loco sunt, siue primi gradus, siue ulterioris. Sed & filiæ suæ mortuæ filius uel filia præponitur ex cōstitutionibus matri defunctæ, id est, auiæ suæ. Pater uerò utriusq;, non etiam auus & proauus matri anteponitur, scilicet cùm inter eos solos de hæreditate agitur. Frater autem consanguineus tam filij, quàm filiæ excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur. Sed si fuerant frater & soror consanguinei, & mater liberis onerata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hæreditas ex æquis partibus fratribus & sororibus.

ARGVM.

Adiecta antiqui iuris impietate, hoc iure vtimur: vt quæcunque matres (etiam si ter enixæ non fuerint) intestatorum filiorum successionem exclusis adgnatis consequantur: exceptis tamē defuncti filij fratribus ex vtroque vel altero parente natis, qui vnà cum matribus forma hic tradita succedūt.

Sed nos cōstitutione, quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subueniēdum esse existimauimus: respicientes ad naturam, & puerperium, & periculum, & sæpe mortem ex hoc casu matribus illatā. Ideoq; impiū esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimētum. si enim ingenua ter, uel libertina quater non peperit: immeritò defraudabatur successiōe suorum liberorū. quid enim peccauit, si non plures sed paucos peperit? Et dedimus ius legitimum plenū matribus (siue ingenuis siue libertinis) & si non ter enixæ fuerint uel quater, sed eū tantū uel eam, qui quæue morte intercepti sunt, ut sic uocentur in liberorum suorum legitimam successionem. Sed cum antea cōstitutiones iura legitimæ successionis perscrutantes, partim matrem adiuuabāt, partim eam prægrauabant, nec in solidum eam uocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in alijs autem contrariū faciebant:

faciebant: nobis uisum est recta & simplici uia matrem omnibus personis legitimis anteponi, et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris & sororis persona, siue consanguinei sint, siue sola cognationis iura habentes: ut quemadmodū eam toti alij ordini legitimo præposuimus, ita omnes fratres & sorores, siue legitimi sint, siue non, ad capiendas hæreditates simul uocemus: ita tamen, ut si quidem solæ sorores adgnatæ uel cognatæ, & mater defuncti uel defunctæ supersint: dimidiam quidem mater, alteram uero dimidiam partem omnes sorores habeant. Si uero matre superstite & fratre uel fratribus solis, uel etiam cum sororibus, siue legitima, siue sola cognationis iura habentibus, intestatus quis, uel intestata moriatur: in capita distribuatur eius hæreditas.

ARGVM.

Quæ filio suo impuberi intra anni spatium tutorem petere neglexerit, ab eius successione (si intra pubertatem decesserit) prorsus sit aliena.

Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli cōsulere: scituris eis, quod si tutores liberis nō petierint, uel in locum remoti uel excusati intra annū petere neglexerint: ab eorum impuberū morientiū successione merito repellentur. Licet autē uulgo quæsi-

tus sit filius filiáue: potest tamen ad bona eius mater ex Tertylliano senatusconsulto admitti.

De senatuscõsulto Orficiano, *TIT. IIII.*

ARGVM.

Intestatæ matri vel auiæ succedunt liberi, siue legitimi sint, siue vulgo concepti, exclusis quibuscunque adgnatis: quæ succesʃio minima capitis deminutione non perimitur.

PEr contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur ex senatusconsulto Orficiano, quod Orficio & Rufo consulibus effectum est diui Marci temporibus: & data est tam filio, quàm filiæ legitima hereditas, etiã si alieno iuri subiecti sint: & præferuntur consanguineis & adgnatis defunctæ matris. Sed cùm ex hoc senatusconsulto nepotes, & neptes ad auiæ succeßionẽ legitimo iure non uocarẽtur: postea hoc cõstitutionibus principalibus emendatũ est, ut ad similitudinem filiorũ filiarumq; & nepotes & neptes uocentur. Sciendum autẽ est huiusmodi succeßiones, quæ ex Tertylliano & Orficiano senatusconsultis deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam, qua nouæ hereditates legitimæ capitis deminutione nõ pereunt, sed illæ solæ, quæ ex le-

gē duodecim Tabularum deferuntur. Nouißime sciendum est etiam illos liberos, qui uulgo quæsiti sunt, ad matris hæreditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

ARGVM.

Quoties pluribus legitimis hæredibus delata est hæreditas, non adeuntium portio adeuntibus adcrescit: quod adcrescendi ius ad hæredes quoque transfertur.

Si ex pluribus legitimis hæredibus quidam omiserint hæreditatem, uel morte, uel alia causa impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio: & licet antè decesserint, ad hæredes tamen eorum pertinet.

De succeßione cognatorum, TIT. V.

ARGVM.

Vbi defuncto neq; suus hæres neque adgnatus superest, tunc proximiores cognatos (id est, per fœminas oriundos) ad successionem vocat prætor: in quorum numero sunt emancipati adgnati, solis tamen fratre & sorore demptis.

Post suos hæredes, eosq́;, quos inter suos hæredes Prætor & constitutiones uocant, & post legitimos (quo numero sunt adgnati, & hi, quos in locum adgnatorū tam supradicta senatusconsulta, quàm nostra erexit constitutio)

proximos cognatos Prætor uocat, qua parte naturalis cognatio spectatur. nã adgnati capite deminuti, quiq; ex his progeniti sunt ex lege duodecim Tabularum inter legitimos non habẽtur, sed à Prætore tertio ordine uocantur: exceptis solis tantummodo fratre & sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constitutis, uocat quidem ad legitimam fratris hæreditatem, siue sororis: non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis uerbis colligere. Alijs uerò adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen anteponit eos, & proculdubio cognatis. Eos etiam, qui per fœminini sexus personas ex transuerso cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine Prætor ad successionem uocat. Liberi quoq;, qui in adoptiua familia sunt, ad naturaliũ parentum hæreditatem hoc eodem gradu uocantur.

ARGVM.

Vulgo quoque quæsiti (id est, incerto patre vagoq; concubitu nati) cognati, non etiam adgnati dicendi sunt: quo fit vt eis bonorum possessione vnde cognati à prætore concessa sit.

Vulgò quæsitos, nullos habere adgnatos, manifestũ est: quum adgnatio à patre sit, cognatio à ma.

à matre, hi autem nullũ patrẽ habere intelligantur. Eadem ratione ne inter se quidẽ possunt uideri consanguinei esse: quia cõsanguinitatis ius, species est adgnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut & matri cognati sunt. Itaque omnibus istis ex ea parte cõpetit bonorũ possessio, qua proximitatis nomine cognati uocantur.

ARGVM.

Adgnati ad decimum vsque gradum, cognati verò in sextum, ad hæreditates ex inteſtato admittuntur.

Hoc loco & illud necessariò admonẽdi sumus, adgnationis quidem iure admitti aliquẽ ad hæreditatem, & si decimo gradu sit: siue de lege duodecim tabularum quæramus, siue de edicto, quo Prætor legitimis hæredibus daturũ se bonorum possessionem pollicetur. Proximitatis uerò nomine ijs solis Prætor promittit bonorũ possessionẽ, qui usq; ad sextũ gradũ cognationis sunt, & ex septimo à sobrino sobrinaq; nato natæue.

De gradibus cognationum, TIT. VI.

ARGVM.

Quo huiusce tituli perfectam notitiam, veramq; graduũ cognitionem intus & in cute oculari quadam inspectione adsequaris, ad cuiusdam arboris figuram, quæ non ab re hic inseritur, adcurrito. Ad

hæc si quid sit cognatio, quid gradus, quid lineæ, quid adfinitas, ac plurium denique vocum significationes scire concupiscas, amplissimus de gradibus adfinitatis tractatus, ex Pandectarum trigesimo-octauo libro decerptus, omnia egregiè tibi suppeditabit.

HOc loco necessariũ est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, cognationem aliã suprà numerari, aliam infrà, aliam ex transuerso, quæ etiam à latere dicitur. Superior cognatio est parentum: inferior liberorum: ex trãsuerso fratrũ sororúmue, & eorum, qui quæue ex his generantur: & cõuenienter patrui, amitæ, auunculi, materteræ. Et superior quidẽ & inferior cognatio à primo gradu incipit: at ea, quæ ex transuerso numeratur, à secũdo. Primo gradu est suprà pater, mater: infrà filius, filia. Secũdo gradu suprà auus, auia: infrà nepos, neptis: ex trãsuerso frater, soror. Tertio gradu suprà proauus, proauia: infrà pronepos, proneptis: ex trãsuerso fratris sororisque filius, filia, & cõuenienter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus est frater patris, qui Græcè πατράδελφος appellatur. Auũculus est frater matris, qui Græcè μητράδελφος dicitur. & uterque promiscue θεῖος appellatur. Amita est patris soror, quæ

Græce

Græcè πατραδέλφη appellatur. Matertera uerò matris soror, quæ Græcè μητραδέλφη dicitur, & utraq; promiscuè θεία appellatur. Quarto gradu suprà abauus, abauia: infrà abnepos, abneptis: ex transuerso fratris sororisq́; nepos neptisue: & conuenienter patruus magnus, amita magna, id est, aui frater & soror. item auunculus magnus, & matertera magna, id est, auiæ frater & soror. consobrinus, consobrina, id est, qui quæúe ex sororibus, aut fratribus procreantur. Sed quidam rectè consobrinos eos propriè dici putãt, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos. eos uerò, qui ex duobus fratribus progenerãtur, propriè fratres patrueles uocari. Si autẽ ex duobus fratribus filiæ nascuntur, sorores patrueles appellari. At eos, qui ex fratre & sorore progenerãtur, amitinos propriè dici putant. Amitæ tuæ filij consobrinum te appellant, tu illos amitinos. Quinto gradu suprà atauus, atauia: infrà atnepos, atneptis: ex transuerso fratris sororisq́; pronepos, proneptis, & cõueniẽter propatruus, proamita, id est, proaui frater & soror: & proauunculus & promatertera, id est, proauiæ frater & soror. Item fratris patruelis, uel sororis patruelis, cõsobrini & cõsobrinæ, amitini & amitinæ filius filia. pro-

pius sobrino, propius sobrina, hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, auunculi magni, materteræ magnæ filius filia. Sexto gradu suprà tritauus, tritauia: infrà trinepos, trineptis: ex trãuerso fratris sororisq; abnepos, abneptis: & conuenienter abpatruus, abamita, id est, abaui frater & soror: abauunculus, abmatertera, id est, abauiæ frater & soror. item propatrui, proamitæ, proauunculi, promaterteræ filius filia. item propius sobrino sobrináue filius, filia: item sobrini, sobrinæ, id est, qui quæue ex fratribus uel sororibus patruelibus uel consobrinis uel amitinis progenerãtur.

Hactenus ostendisse sufficiat, quẽadmodum gradus cognationis numerentur. Nãq; ex his palàm est intelligere, quẽadmodũ ulteriores quoq; gradus numerare debẽamus: quippe semper generata persona gradũ adijcit, ut lõgè facilius sit respondere, quoto quisq; gradu sit, quàm propria cognationis appellatione quenquam denotare. Adgnationis quoq; gradus eodem modo numerãtur. Sed cùm magis ueritas oculata fide, quàm per aures animis hominũ infigatur: ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præsenti libro inscribi, quatenus poßint & auribus, & oculorũ inspectione adolescentes perfectißimam graduum doctrinam adipisci.

Dẽ

De seruili cognatione, TIT. VII.

ARGVM.

Cognationem seruilem (id est, sanguinis necessitudinem quam seruorum filij cum parentibus habent) antiqua iura non adiuuabant: hodie autem serui nati & deinde manumissi non modo parentibus etiam libertati donatis ex intestato succedũt, & parentes eis, sed etiam sibi inuicem, & cum reliquis fratribus ex legitimis nuptijs atque in libertate procreatis ad successionem vocantur.

Illud certũ est, ad seruiles cognationes illam partẽ edicti, qua proximitatis nomine bonorũ possessio permittitur, nõ pertinere. nã nec ulla antiqua lege talis cognatio cõputabatur. Sed nostra cõstitutione, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius usq; ad nostra tempora satis obscurum. atq; nube plenum & undiq; confusum fuerat) et hoc humanitate suggerẽte cõcessimus, ut si quis in seruili cõstitutus cõsortio, liberum uel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex seruilis cõditionis muliere: uel cõtrá serua mulier ex libero uel seruo habuerit liberos cuiuscũq; sexus: et ad libertatẽ his peruenietibus, ij, qui ex seruili uẽtre nati sunt, libertatẽ meruerint, uel dũ mulieres liberæ erãt, ipsi in seruitute eos habuerint, & postea ad libertatẽ peruenerint: ut hi omnes

ad successionem patris uel matris ueniant, patronatus iure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solùm in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius successionem mutuam uocauimus, ex illa lege specialiter eos uocantes: siue soli inueniantur, qui in seruitute nati & postea manumissi sunt: siue unà cũ alijs, qui post libertatem parentum concepti sunt: siue ex eodem patre, siue ex eadem matre, siue ex alijs nuptijs. similitudinem eorum, qui ex iustis nuptijs procreati sunt.

ARGVM.

Cum de intestatorum successione agitur, liberorum prima habetur ratio: qui etiamsi gradus sint remotioris, quoscunque ascendentes & adgnatos quantumuis proximiores excludunt.

Repetitis itaq; omnibus, quæ iã tradidimus, apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter uocari. eoq; amplius, ne eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiorẽ esse. Cùm enim prima causa sit suorum hæredum, & eorum, quos inter suos hæredes enumerauimus: apparet pronepotẽ uel abnepotẽ defuncti potiorem esse, quàm fratrẽ aut patrem matremq; defuncti: cum alioqui pater quidem & mater (ut suprà quoq; tradidimus) primum gradum cognationis obtineãt, frater uerò secũdum,

pronepos autem tertiò gradu ſit cognationis, & abnepos quarto. Nec intereſt, in poteſtate morientis fuerit, an nõ, quòd uel emãcipatus, uel ex emãcipato, aut ex fœmineo ſexu propagatus eſt.

ARGVM.

Nouiſsimo tamen iure, adgnationis, & cognationis ſublato diſcrimine, omnes ſimul æquo iure ſuccedunt: ita tamen vt eorum prior habenda ſit ratio, qui ſunt gradu proximiores.

Amotis quoq; ſuis hæredibus, & quos inter ſuos hæredes uocari diximus: adgnatus, qui integrum ius habet adgnationis, etiam ſi longiſsimo gradu ſit, plerunq; potior habetur, quàm proximior cognatus. Nã patrui nepos, uel pronepos auunculo uel materteræ præfertur. Toties igitur dicimus aut potiorem haberi eũ, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter uocari eos, qui cognati ſunt: quoties neq; ſuorum hæredum, quiq; inter ſuos hæredes ſunt, neq; adgnationis iure aliquis præferri debeat, ſecũdum ea, quæ tradidimus: exceptis fratre et ſorore emãcipatis, qui ad ſucceſsionem fratrũ, uel ſororũ uocantur: qui et ſi capite diminuti ſunt, tamẽ præferuntur cæteris ulterioris gradus adgnatis.

De ſucceſsione libertorum, TIT. VIII.

Nunc

NVnc de libertorum bonis uideamus. Olim itaq; licebat liberto patronum suum impune testamento præterire: nam ita demũ lex duodecim tabularũ ad hæreditatem liberti uocabat patronũ, si intestatus mortuus esset libertus, hærede suo nullo relicto. Itaq; intestato mortuo liberto, si is suum hæredẽ reliquisset, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et si quidẽ ex naturalibus liberis aliquẽ suũ hæredẽ reliquisset: nulla uidebatur querela, si uero adoptiuus filius fuisset: aperte iniquũ erat, nihil iuris patrono superesse.

Qua de causa postea Prætoris edicto hæc iuris iniquitas emendata est. siue enim faciebat testamentum libertus: iubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiã bonorũ suorũ relinqueret: et si aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat: dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorũ possessio. Siue intestatus moriebatur, suo hærede relicto filio adoptiuo: dabatur æque patrono contra hunc suũ hæredem, partis dimidiæ bonorũ possessio. Prodesse autẽ liberto solebant ad excludendũ patronum naturales liberi, nõ solũ quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiã emãcipati, & in adoptionẽ dati: si modo ex aliqua parte scripti hæredes erant, aut præteriti contra tabulas bonorũ pos-

ſeſsionem ex edicto prætorio petierant. nam exhæredati, nullo modo repellebant patronum.

Poſtea uerò lege Papia adaucta ſunt iura patronorũ, qui locupletiores libertos habebãt. Cautũ eſt enim, ut ex bonis eius, qui ſeſtertiûm centum millium patrimoniũ reliquerat, & pauciores, quàm tres liberos habebat: ſiue is teſtamento facto, ſiue inteſtatus mortuus erat: uirilis pars patrono deberetur. Itaq; cùm unũ quidem filium filiámue hæredẽ reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac ſi is ſine ullo filio filiáue inteſtatus deceſsiſſet: cũ uerò duos duasue hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: ſi tres reliquerat, repellebatur patronus.

ARGVM.

Abiecto antiquo iure, hoc vtimur: vt liberto minori centenario, id eſt, cuius facultates minores ſunt aureis centum etiam præterito patrono, liberum teſtandi ius ſit: ei tamen inteſtato nulla ſobole relicta, patronus ſuccedit: quod ſi maior ſit centenario, & teſtatus fuerit, patronumq; præterierit; tunc ſi careat liberis, vel eos exhæredes fecerit, patronis per contratabulas bonorũ poſſeſsione quadrantem oneribus liberum aut illius ſupplemẽtum (ſi quid forſan ei relictum fuerit) conſequetur.

Sed noſtra cõſtitutio (quàm pro omni natione, Græca lingua compendioſo tractatu habito cõpoſuimus) ita huiuſmodi cauſam definiuit, ut

ſi qui-

si quidem libertus uel liberta minores cẽtenarijs sint, id est, minus centũ aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiæ summã interpretati sumus, ut pro mille sestertijs unus aureus cõputetur) nullum locũ habeat patronus in corũ successione: si tamen testamentũ fecerint. Sin autem intestati decesserint, nullo liberorũ relicto: tunc patronatus ius (quod erat ex lege duodecim tabularum) integrũ reseruauit. Cùm uerò maiores centenarijs sint, si hæredes uel bonorũ possessores liberos habeant, siue unum, siue plures, cuiuscunque sexus uel gradus: ad eos successiones parẽtum deduximus, patronis omnibus modis unà cum sua progenie semotis. Sin autem sine liberis decesserint: si quidem intestati, ad omnem hæreditatẽ patronos, patronasq; uocauimus. si uerò testamentũ quidem fecerint, patronos autem aut patronas prætererint, cùm nullos liberos haberent, uel habentes eos exhæredauerint, uel mater siue auus maternus eos prætericrint, ita quòd non possint argui inofficiosa corũ testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorũ possessionem contra tabulas, non dimidiam (ut antea) sed tertiã partem bonorũ liberi cõsequantur: uel quod deest eis, ex cõstitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorũ libertus

bertus, uel liberta eis reliquerit: ita sine onere, ut nec liberis, liberti, libertæue ex ea parte legata, uel fideicommissa præstentur, sed ad cohæredes eorum hoc onus redundet: multis alijs casibus à nobis in præfata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi dispositionē iuris perspeximus: ut tam patroni, patronæq;, quàm liberi eorum, necnon qui ex transuerso latere ueniunt, usque ad quintum gradum ad successionem libertorum, libertarúmue uocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est: etsi eiusdem patroni, uel patronæ, uel duorum, duarúmque, pluriúmue liberi sint: qui proximior est, ad liberti, uel libertæ uocetur successionem, & in capita, non in stirpes diuidatur successio: eodem modo, & in ijs, qui ex transuerso latere ueniunt, seruando. Penè enim consonantia iura ingenuitatis, et libertinitatis in successionibus fecimus. Sed hæc de ijs libertinis hodie dicenda sunt, qui in ciuitatem Romanam peruenerunt: cùm nec sint alij liberti, simul & Dedititijs, & Latinis sublatis, cum Latinorum legitimæ successiones nullæ penitus erant: quia licet ut liberi uitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam, atq; libertatēm amittebant, & quasi seruorum, ita bona eorum iu-

re quodammodo peculij ex lege Iunia Norbana manumissores detinebāt. Postea uerò senatuscōsulto Largiano cautū fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exhæredati facti, extraneis hæredibus eorū in bonis Latinorū præponerentur. Quibus etiam superuenit diui Traiani edictū, quod eūdē hominē, si inuito uel ignorāte patrono ad ciuitatē Romanā uenire ex beneficio principis festinarat, faciebat quidē uiuū ciuem Romanū, Latinū uerò morientem. Sed nostra constitutione propter huiusmodi conditionū uices, & alias difficultates, cū ipsis Latinis etiā legem Iuniam, & senatusconsultū Largianum, & edictū diui Traiani, in perpetuū deleri censuimus: ut omnes liberti ciuitate Romana fruantur: & mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas uias, quæ in Latinitatem ducebāt, ad ciuitatem Romanam capiendam transposuimus.

De adsignatione libertorum, TIT. IX.

ARGVM.

Patrono duos pluresve liberos in potestate habenti concessum est libertum vni liberorum assignare: per quam asignationem is cui asignatur, solus efficitur patronus, & successor in bonis liberti, alijs liberis prorsus exclusis: quod si is cui asignatio

gnatio facta fuit sine sobole decedat, ad cæteros ius patronatus transfertur. Item emancipatione eius cui fuit assignatus libertus, assignatio prius facta euanescit.

IN summa (quod ad bona libertorum attinet) admonendi sumus, censuisse senatum, ut quãuis ad omnes patroni liberos, qui eiusdẽ gradus sunt, æqualiter bona libertorum pertineãt: tamẽ licere parenti, uni ex liberis adsignare libertũ, ut post mortẽ eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est: & cæteri liberi, q ipsi quoq; ad eadem bona, nulla adsignatione interueniẽte pariter admitterẽtur, nihil iuris ĩ his bonis habeãt: sed ita demũ pristinũ ius recipiant, si is, cui adsignatus est, decesserit nullis liberis relictis. Nec tantum libertum, sed etiam libertam: & non tantũm filio, nepotíue, sed etiam filiæ neptíue adsignare permittitur. Datur autem hæc adsignãdi facultas ei, qui duos plurésue liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, adsignare libertũ libertámue liceat. Vnde quærebatur, si eum, cui adsignauit, postea emãcipauerit: num euanescat adsignatio? Sed placuit euanescere: quod & Iuliano, et alijs plerisq; uisum est. Nec ĩterest, an testamẽto qs adsignet, an sine testamẽto: sed etiã quibuscũq; uerbis patronis hoc permittitur facere, ex ipso Senatuscõsulto, quod

lau- *Claudianis temporibus factum est, Sabellio,
i. Rufo, & *Asterio Scapula consulibus.

losto

De bonorum possessionibus, TIT. X.

ARGVM.

Bonorum possessiones introduxit prætor, iuris ciuilis emendandi, impugnandi, & c adiuuandi seu confirmandi gratia: quæ tam ex testamento, quàm ab intestato competunt: ex testamento quidem duæ, ab intestato verò octo: quarum quatuor vtpote superuacuas resecauit Iustinia. & ad sex ordinarias omnes redegit: septimamque extraordinariam adiecit: cui locus est, quoties noua l. bonorum possessio ex testamento, vel ab intestato alicui defertur.

IVs bonorũ possessionis introductũ est à Prætore emendãdi ueteris iuris gratia. Nec solùm intestatorum hæreditatibus uetus ius eo modò Prætor emẽdauit, sicut suprà dictum est: sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nã si alienus posthumus hæres fuerit institutus: quãuis hæreditatem iure ciuili adire nõ poterat, cùm institutio non ualebat: honorario tamen iure bonorũ possessor efficiebatur, uidelicet cum à Prætore adiuuabatur. sed & is à nostra cõstitutione hodie rectè hæres instituitur, quasi & iure ciuili nõ incognitus. Aliquãdo tamen, neque emendandi, neque impugnandi ueteris iuris,

sed

sed magis confirmãdi gratia Prætor pollicetur bonorum possessionem. Nã illis quoq;, qui rectè testamẽto facto hæredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem. Itẽ ab intestato suos hæredes, & adgnatos ad bonorum possessionem uocat. Sed & remota quoq; bonorum possessione, ad eos pertinet hæreditas iure ciuili. Quos autẽ solus uocat Prætor ad hæreditatem, hæredes quidem ipso iure nõ fiunt: nam Prætor hæredẽ facere non potest, per legẽ enim tantùm, uel similem iuris cõstitutionem hæredes fiunt, ue luti per senatusconsulta, & cõstitutiones principales: sed cùm eis Prætor dat bonorũ possessionem: loco hæredum cõstituuntur, & uocãtur bonorum possessores. Adhuc autẽ, & alios cõplures gradus Prætor fecit in bonorũ possessiõibus dandis; dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nã angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiẽdarum hæreditatũ, Prætor ex bono, & æquo dilatauit. Sunt autẽ bonorum possessiones ex testamento quidem hæ: Prima, quæ præteritis liberis datur, uocaturq;, Contra tabulas. *Secunda, quam omnibus iure scriptis hæredibus Prætor pollicetur, ideoq; uocatur* Secundum tabulas. *Et cùm de testatis prius loquutus est, ad inte-*

statos transitũ fecit. Et primo loco suis hæredibus, & ijs, qui ex edicto Prætoris inter suos hæredes connumerantur, dat bonorum possessionẽ, quæ uocatur Vnde liberi. *Secundò, legitimis hæredibus. Tertiò, decem personis, quas extraneo manumissori præferebat. sunt autem decem personæ hæ: Pater, mater, auus, auia, tã paterni, quàm materni: item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio, quàm ex filia: frater, sorórue, cõsanguinei, uel uterini. Quartò, cognatis proximis. Quintò,* Tanquam ex familia. *Sextò, patrono, patronæq́; liberisq́; eorum, & parentibus. Septimò, uiro & uxori. Octauò, cognatis manumissoris. Sed eas quidẽ Prætoria introduxit iurisdictio. à nobis tamẽ nihil incuriosum prætermissum est, sed nostris cõstitutiõibus omnia corrigẽtes, cõtra tabulas quidẽ, & secundũ tabulas bonorũ possessiones admisimus, utpote necessarias cõstitutas: necnon ab intestato* Vnde liberi, & Vnde legitimi, *bonorũ possessiones. Quæ autẽ in Prætoris edicto quinto loco posita fuerat, id est,* Vnde decem personæ: *eam pio proposito, & cõpendioso sermone superuacuã ostendimus. Cùm enim præfata bonorũ possessio decẽ personas præponebat extraneo manumissori: nostra constitutio, quam de emãcipatione libe-*

rorum

rorum fecimus, omnibus parentibus, eisdémq; manumissoribus contracta fiducia manumißionem facere dedit: ut ipsa manumißio corũ hoc in se habeat priuilegiũ, & superuacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur prædicta quinta bonorum possessione, in gradũ eius sextam antea bonorum possessionem induximus: & quintã fecimus, quam Prætor proximis cognatis pollicetur. Cumq; antea fuerat septimo loco bonorum possessio Tanquam ex familia, & *octauo* Vnde* patroni, patronæ'que, & parentes eorum: *utranq; per cõstitutionẽ nostrã, quam de iure patronatus fecimus, penitus euacuauimus. Cùm enim ad similitudinẽ succeßionis ingenuorum, libertinorũ succeßiones posuerimus, quas usq; ad quintum gradum tantummodo coartauimus, ut sit aliqua inter ingenuos, & libertinos differentia: sufficit eis tam contra tabulas bonorũ possessio, quàm* Vnde legitimi, & Vnde cognati, *ex quibus possunt sua iura uindicare, omni scrupulositate, & inextricabili errore istarũ duarũ bonorũ possessionũ resoluta. Aliã uerò bonorũ possessionẽ, quæ* Vnde vir, & vxor *appellatur, & nono loco inter ueteres bonorũ possessiones imposita fuerat, & in suo uigore seruauimus, & altiore loco, id est, sexto eã*

lib. patro.

*teri posuimus: decima quoq; * bonorũ possessiõe, quæ rum. erat* Vnde cognati manumissoris, *propter causas enumeratas merito sublata: ut sex tantũ modo bonorũ possessiones ordinariæ permanẽat, suo uigore pollentes. Septima eas sequuta, quã optima ratione Prætores introduxerũt. Nouissime enim permittitur edicto ijs etiã bonorũ possessio, quibus ut detur, lege, uel senatusconsulto, uel constitutione cõprehensum est, quã neq; bonorum possessionibus, quæ ab intestato ueniũt, neque ijs, quæ ex testamẽto sunt, Prætor stabili iure connumerauit: sed quasi ultimũ & extraordinarium auxiliũ (prout res exegit) adcõmodauit, scilicet ijs, qui ex legibus, senatusconsultis, constitutionibusue principum, ex nouo iure, uel ex testamento, uel ab intestato ueniunt.*

ARGVM.

Ne diutius creditores suis actionibus experiri remorentur, ac percunctando eludantur, liberis & parentibus anni spatium: adgnatis verò & cognatis dierum centum, ad petendam bonorum possessionem præfinitur: portio autem non petentis pari in gradu adcrescit: vel si nullus extiterit, per edictum successorium qui in sequenti sunt gradu admittuntur.

Cum igitur plures species successionũ Prætor introduxisset, easq; per ordinẽ disposuisset: & in unaquaque specie successionis sæpe plures extent

extent dispari gradu personæ: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent quos conuenirent, & ne facilè in possessionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modò sibi cõsulerent: ideo petendæ bonorum possessioni certũ tempus præfiniuit. Liberis itaq; ex parentibus tam naturalibus, quàm adoptiuis in petenda bonorum possessione anni spatium, cæteris autẽ adgnatis, uel cognatis, centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionẽ non petierit: eiusdẽ gradus personis adcrescit: uel si nullus sit, deinceps cæteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui præcedebat, ex eo numero nõ esset. Si quis itaq; delatam sibi bonorum possessionem repudiauerit: non quousque tempus bonorum possessioni præfinitum excesserit, expectatur: sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur.

ARGVM.

Dies ad bonorum possessionem agnoscendam præfixi vtiles sunt non continui: & bonorum possessionem citra solennitàtem coram iudice agnoscere sufficit.

In petẽda autẽ bonorũ possessione dies utiles singuli cõsiderantur. Sed bene anteriores Principes & huic causæ prouiderũt, ne quis pro petẽda bonorũ possessione curet: sed quocunq; modo

admittentis eam iudiciũ (intra statuta tamẽ tempora) ostenderit, plenum habeat earũ beneficiũ.

De adquisitione per adrogationem,

TIT. XI.

ARGVM.

Quãuis omnia adrogati bona (his demptis quæ capitis deminutiõe pereunt) adrogatori patri olim pleno iure adquirerentur, hodie tamen solus aduentitiorum vsusfructus (instar naturalium liberorũ) illi quæritur.

EST & alterius generis per uniuersitatẽ successio, quæ neq; lege duodecim tabularũ, neque Prætoris edicto, sed eo iure, quod cõsensu receptũ est, introducta est. Ecce enim cùm paterfamiliás sese ĩ adrogationẽ dat, omnes res eius corporales & incorporales, quæque ei debitæ sunt, adrogatori antea quidẽ pleno iure adqrebantur: exceptis ijs, quæ per capitis deminutionem pereũt. quales sunt operarũ obligatiões, & ius adgnatiõis. usus etenim & ususfructus, licet his antea cõnumerabãtur, attamẽ capitis deminutione minima eos tolli prohibuit nostra constitutio. nũc aũt nos eandẽ adquisitionẽ, quæ per adrogationem fiebat, coartauimus ad similitudinẽ naturalium parẽtum. Nihil enim aliud, nisi tantummodo

modo usus fructus, tam naturalibus parentibus, quàm adoptiuis per filiosfamiliarum adquiritur in ijs rebus, quæ extrinsecus filijs obueniunt, dominio eis integro seruato.

ARGVM.

Adrogati filij in adrogatione vita functi successio ad adrogatorem pertinet: nisi superfint qui ei præferantur: Item pro debitis ante adrogationem contractis non tenetur adrogator.

Mortuo autē filio adrogato in adoptiua familia, etiam dominium rerum eius ad adrogatorem pertransit: nisi supersint aliæ personæ, quæ ex constitutione nostra patrem in ijs, quæ adquiri nō possunt, antecedāt. Sed ex diuerso, pro eo, quod is debuit, qui se in adoptionē dedit, ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filij cōuenitur: & si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona, quæ eius cum usufructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecisset, possidere, & legitimo modo ea disponere.

De eo, cui libertatis causa bona addicuntur,

TIT. XII.

ACcessit nouus casus successionis ex constitutione diui Marci. Nā si ij, qui liberta-

tem acceperūt à domino in testamēto, ex quo nō aditur hæreditas, uelint bona sibi addici liberta tum cōseruandarū causa, audiuntur. Et ita diui Marci rescripto ad Pompiliū Rufum cōtinetur. uerba rescripti ita se habent: Si Verginio Valenti, qui testamēto suo libertatē quibusdam adscripsit, neminē successore ab intestato existē te, in ea causa bona eius esse cœperunt, ut uenire debeāt, is, cuius de ea re notio est, aditus, rationē desiderij tui habebit, ut libertatū tam earū, quæ directò, quàm earū, quæ per speciē fideicōmissi relictæ sunt, tuendarum gratia addicātur tibi: si idoneè creditoribus caueris de solido, quod cuiq; debetur, soluendo. Et ij quidē, quibus directa libertas data est, perinde liberi erūt, ac si hæredi tas adita esset. Ii autē, quos hæres manumittere rogatus est, à te libertatē consequentur: ita, ut si non alia conditione uelis tibi bona addici, quàm ut ij etiā, qui directò libertatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiā uoluntati tuæ, si ij, quorum de statu agitur, consentiant, authoritatē nostram adcōmodamus. Et ne huius rescriptio nis nostræ emolumētum alia ratione irritū fiat: si fiscus bona agnoscere uoluerit, & ij, qui rebus nostris attendunt, sciāt cōmodo pecuniario præ ferendam esse libertatis causam, & ita bona cogenda

genda, ut libertas ijs salua sit, qui eā adipisci potuerūt, ac si hæreditas ex testamēto adita esset. Hoc rescripto subuentū est & libertatibus, & defunctis, ne bona eorū à creditoribus possideantur & uæneant. Certè si fuerint hac de causa bona addicta, cessat bonorum uēditio. existit enim defuncti defensor, & quidē idoneus, qui de solido creditoribus cauet. In primis hoc rescriptū toties locū habet, quoties testamento libertates datæ sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens, codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hæreditas: an fauor cōstitutionis debebit locum habere? Certè si intestatus decesserit, & codicillis dederit libertatem, competere eam, nemini dubium est: tunc enim constitutioni locū esse uerba ostēdunt, cùm nemo successor ab intestato existat. Ergo quandiu incertū erit, utrum existat, an non: cessabit cōstitutio. Si uerò certum esse cœperit, neminē existere, tunc erit constitutioni locus. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit hæreditate: an quāuis potest in integrū restitui, possit admitti cōstitutio, & bonorum addictio fieri? Quid ergo si post addictionem libertatū conseruādarum causa factam, in integrum sit restitutus? Utique nō erit dicendum reuocari libertates: quia semel cōpetierunt.

Hæc

Hæc constitutio libertatum tuẽdarum causa introducta est. Ergo si libertates nullæ sunt datæ: cessat hæc constitutio. Quid ergo si uiuus dederit libertates, uel mortis causa: & ne de hoc quæratur, utrum in fraudem creditorum, an nõ factum sit, idcirco uelint sibi addici bona: an audiendi sint? Et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant uerba constitutionis. Sed cùm multas diuisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus: lata est à nobis plenißima constitutio, in qua multæ species collatæ sunt, quibus ius huiusmodi succeßionis plenißimum est effectum, quas ex ipsius lectione constitutionis potest quis cognoscere.

De successionibus sublatis, quæ fiebant per bonorum venditiones, & ex senatusconsulto Claudiano,

TIT. XIII.

ERant ante prædictã succeßionem olim & aliæ per uniuersitatem succeßiones: qualis fuerat bonorum emptio, quæ de bonis debitoris uendendis per multas ambages fuerat introducta, & tunc locum habebat, quãdo iudicia ordinariæ

naria in usu fuerant. sed cùm extraordinarijs iudicijs posteritas usa est: ideo cum ipsis ordinarijs iudicijs etiam bonorum uenditiones expirauerunt, & tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona poßidere, & prout utile eis uisum est, ea disponere, quod ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit. Erat & ex Senatusconsulto Claudiano miserabilis per uniuersitatem adquisitio: cum libera mulier seruili amore bacchata, ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat, & cum libertate substantiam. quod indignum nostris temporibus esse existimantes, & à nostra ciuitate deleri, & non inseri nostris Digestis conceßimus.

De obligationibus,
TIT. XIIII.

*Tertiam iuris ciuilis partem expositurus, de obligationibus vnde actiones ceu ex matre oriuntur, titulum generalem, atque deinceps earum species præponit: quo prælibatis obligationibus, naturas actionũ maturius adsequamur.

NVnc transeamus ad obligationes. Obligatio est iuris uinculum, quo neceßitate adstringimur alicuius rei soluendæ secundum nostræ ciuitatis iura. Omnium autem obligationũ

summa

summa diuisio in duo genera diducitur: nãq; aut ciuiles sunt, aut prætoriæ. Ciuiles sunt, quæ aut legibus constitutæ, aut certo iure ciuili comprobatæ sunt. Prætoriæ sunt, quas Prætor ex sua iurisdictione constituit, quæ etiã honorariæ uocantur. Sequens diuisio in quatuor species diuiditur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, ut de ijs, quæ ex contractu sunt, dispiciamus. Harum æquè quatuor sunt species. Aut enim re cõtrahuntur, aut uerbis, aut literis, aut consensu de quibus singulis dispiciamus.

Quibus modis re contrahitur obligatio, TIT. XV.

ARGVM.

Mutuum ex eo dictum quod de meo tuum fiat, in ijs rebus tãtum consistit quas numero, pondere, vel mensura constantes, in hoc damus, vt eorum fiant à quibus recipiuntur: & ad nos non illæ ipsæ, sed eiusdem qualitatis aliæ reuertantur.

RE cõtrahitur obligatio, ueluti mutui datione. Mutui autẽ datio in ijs rebus consistit, quæ pondere, numero mensuráue constãt, ueluti uino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento,

argento, auro: quas res aut numerãdo, aut metiẽdo, aut adpẽdendo in hoc damus, ut accipiẽtium fiant. Et quoniam nobis non eædem res, sed aliæ eiusdem naturæ & qualitatis redduntur: inde etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur, ut ex meo tuum fiat: & ex eo cõtractu nascitur actio. quæ uocatur certi condictio.

A R G. V M.

Indebito errore soluto perinde re obligatur recipiens, atque si ei mutuum factum fuisset: idcirco in eum condictitia actio datur: impuberes autem sine tutore indebitum recipientes, nihilo magis re obligantur quàm ex mutuo.

Is quoq;, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur: daturq; agenti contra cũ propter repetitionẽ condictitia actio, Nam perinde ei condici potest, si apparet eum dare oportere, ac si mutuũ accepisset. Vnde pupillus, si ei sine tutoris authoritate indebitũ per errorẽ datum est, non tenebitur indebiti condictione: non magis, quàm mutui datione. Sed hæc species obligationis nõ uidetur ex contractu consistere: cùm is, qui soluendi animo dat, magis uoluerit negotium distrahere, quàm contrahere.

A R G V M.

Non minus re obligatur qui commodatum accepit, quàm qui mutuum: in hoc tamen differunt, quod mutuũ accipiẽs, rei dominiũ assequitur:

& ob

& ob id aduerso casu non liberatur: is autem cui commodatur, dominus non fit: qui quanuis rei custodiendæ exactissimam curam præstare debeat, de casu tamen fortuito (nisi culpa præcesserit) minime tenetur.

Item is, cui res aliqua utenda datur, id est, commodatur, re obligatur, & tenetur cõmodati actione. Sed is, ab eo, qui mutuum accepit, longè distat. nanq; non ita res datur, ut eius fiat: & ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidẽ, qui mutuũ accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit: ueluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiúmue incursu: nihilo minus obligatus remanet. At is, qui utendũ accepit, sanè quidem exactam diligentiam custodiẽdæ rei præstare iubetur: nec sufficit ei tantã diligẽtiam adhibuisse, quantã suis rebus adhibere solitus est: si modò alius diligentior poterat eã rẽ custodire. sed propter maiorẽ uim maiorésue casus non tenetur: si modò non ipsius culpa is casus interuenerit. alioqui si id, quod tibi commodatum est domi, peregre tecum ferre malueris, & uel incursu hostium prædonúmue, uel naufragio amiseris: dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc propriè intelligitur, si nulla mercede accepta uel constituta, res tibi utẽda data est. alioqui mercede interue

teruẽniente, locatus tibi usus rei uidetur. Gratuitum enim debet esse commodatum.

* Adnota, Malam electionem eligenti imputandam.

Praeterea & is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, teneturq; actione depositi: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit. culpae autem nomine, id est, desidiae ac negligentiae, non tenetur. Itaq; securus est, qui parum diligẽter custoditã rem furto amiserit: quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, non ei, sed suae facilitati id imputare debet.

ARGVM.

Pignoris quoque obligatio re contrahitur: quae quia vtriusque contrahentis gratia celebratur, creditorem de dolo & leui culpa tantum, obnoxium reddit.

Creditor quoq;, qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipse de ea re, quã accepit, restituenda tenetur actiõe pignoratitia. Sed quia pignus utriusq; gratia datur, & debitoris, quo magis pecunia ei credatur: & creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eã rem custodiendã exactam diligentiã adhibeat: quam si praestiterit, & aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

De verborũ obligationibus, TIT. XVI.

ARGVM.

Quæ ex stipulatione, id est, vltro citroq; facta interrogatione & responsione obligatio oritur, verborum obligatio dicitur: ex qua si certum in ea deductum sit, certi condictio: si incertum, ex stipulatu actio proficiscitur. & quamuis solenni quadam verborum formula olim concipi deberet, hodie tamen quibuscunque verbis (modò vterque contrahentium quid alter velit intelligat) fieri potest.

VErbis obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione, cùm quid dari fieriue nobis stipulamur, ex qua duæ proficiscuntur actiones, tam condictio certi, si certa sit stipulatio: quàm ex stipulatu, si incerta sit. quæ hoc nomine inde utitur, quòd stipulum apud ueteres firmum appellabatur, fortè à stipite descendens. In hac re olim talia uerba tradita fuerunt, Spondes? Spondeo. Promittis? Promitto. Fidepromittis? Fidepromitto. Fideiubes? Fideiubeo. Dabis? Dabo. Facies? Faciam. *Vtrum autem Latina, an Græca, uel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si uterque stipulantium intellectum eius linguæ habeat; nec necesse est eadem lingua*

utrumq;

utrunq; uti, sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quinetiam duo Græci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc solennia uerba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leonina constitutio lata est, quæ solennitate uerborum sublata, sensum & consonantem intellectum ab utraq; parte solùm desiderat, quibuscunq; tandem uerbis expressum est.

ARGVM.

Stipulationis puræ statim cedit dies, & petendi ius competit: stipulationis verò in diem quanuis statim dies cesserit, non tamen antea promissum peti potest, quàm etiam tota dies in quam stipulatio facta fuit præterierit.

Omnis stipulatio, aut purè, aut in diem, aut sub conditione fit. Purè: ueluti, Quinque aureos dare spondes? *Idq; confestim peti potest. In diem: cum adiecto die, quo pecunia soluatur, stipulatio fit: ueluti.* Decem aureos primis Calendis Martijs dare spondes? *Id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur: sed peti prius, quàm dies uenerit, non potest. at ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest: quia totus is dies arbitrio soluentis tribui debet. Neq; enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, prius quàm is prætererit.*

* Adnota, Tempus ipso iure non posse tollere obligationem, sed exceptionis ope.

At si ita stipuleris, Decem aureos annuos, quoad viuã dare spondes? *& purè facta obligatio intelligitur, & perpetuatur: quia ad tẽpus non potest deberi, sed hæres petẽdo, pacti exceptione submouebitur. Sub cõditione stipulatio fit, cũ in aliquẽ casum differtur obligatio: ut si aliquid factum fuerit, uel non fuerit, cõmittatur stipulatio: ueluti,* Si Titius Consul fuerit factus, quinque aureos dare spondes?

ARGVM.

Stipulatio sub negatiua conditione concepta, cum viuo stipulatore impleri nequeat, eo mortuo effectum sortitur.

Si quis ita stipuletur, Si in Capitolium non ascendero, dare spondes? *perinde erit, ac si stipulatus esset, cum moreretur, sibi dari.*

ARGVM.

Conditionalis stipulationis spes transmittitur ad hæredes.

Ex cõditionali stipulatione tãtùm spes est debitũ iri: eãq; ipsam spẽ in hæredẽ trãsmittimus, si prius quã cõditio extet, mors nobis cõtigerit.

ARGVM.

Si certo loco solutio fienda destinetur, etiam pura stipulatio tacitam habet diem, qua scilicet ad locum verosimiliter perueniri posit.

Loca

Loca etiam inferi stipulationi solent: ueluti, Carthagini dare spondes? *Quæ stipulatio licet purè fieri uideatur: tamen re ipsa habet tempus adiectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagini dandam. Et ideo si quis Romæ ita stipuletur,* Hodie Carthagini dare spondes? *inutilis erit stipulatio: cùm impossibilis sit repromißio.*

ARGVM.

Eam propriè conditionem dicimus, quæ futurum respicit: idcirco conditio quæ ad præsens aut præteritum refertur, stipulationem conditionalem non reddit: sed aut puram, aut nullam.

Conditiones, quæ ad præsens uel præteritum tēpus referūtur: aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt. ueluti, Si Titius Consul fuit. *uel,* Si Mæuius uiuit, dare spondes? *Nam si ea ita non sunt: nihil ualet stipulatio. sin autem ita se habent: statim ualet. Quæ enim per rerum naturam sunt certa: non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.*

ARGVM.

Factum in stipulationibus deduci posse explorati iuris est: quibus (cum interesse præstando à facti obligatione eximatur promissor) vtile est pœnam adijci: propter eius quod interest difficilem probationem.

Non solùm res in stipulatum deduci possunt

sed etiam facta: ut si stipulemur aliquid fieri, uel non fieri, & in huiusmodi stipulationibus optimum erit pœnam subijcere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit actori probare, quòd eius intersit. Itaque si quis, ut fiat aliquid, stipuletur: ita adijci pœna debet, Si ita factum non erit, tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes? *Sed si quædam fieri, quædam non fieri, una eademque conceptione stipuletur quis: clausula huiusmodi erit adijcienda,* Si aduersus ea factum erit, siue quid ita factum non fuerit: tunc pœnæ nomine decem aureos dare spondes?

De duobus reis stipulandi & promittendi,

TIT. XVII.

ARGVM.

Ne credito hic reos à reatu siue delicto dici: sed eos reos stipulandi dicimus, qui duo, pluresve ab aliquo sibi quid dari aut fieri stipulantur, quibus simul respondetur: promittendi verò reos, qui separatim interrogati, cuipiam idem dare aut facere singuli promittunt: proinde quod duobus reis stipulandi debetur, singulis in solidum debetur: & è regione quod plures promittendi rei spoponderunt singuli solidum dare tenentur: vnius tamen solutione aut receptione, vtriusque perimitur obligatio,

Et

ET *ſtipulandi & promittendi duo pluréſue rei fieri poſſunt. Stipulandi ita, ſi poſt omnium interrogationem promiſſor reſpōdeat,* Spondeo: *utputa cùm duobus ſeparatim ſtipulantibus ita promiſſor reſpondeat,* Vtrique veſtrum dare ſpondeo. *Nam ſi prius Titio ſpoponderit, deinde alio interroganti ſpondeat: alia atq; alia erit obligatio, nec creduntur duo rei ſtipulandi eſſe. Duo pluréſue rei promittendi ita fiunt,* Mæui, decem aureos dare ſpondes? & Sei, eoſdem decem aureos dare ſpondes? *ſi reſpondeant ſinguli ſeparatim,* Spondeo: *ex huiuſmodi obligationibus, & ſtipulationibus ſolidum ſingulis debetur, & promittentes ſinguli inſolidum tenentur. In utraque tamen obligatione una res uertitur: & uel alter debitum accipiendo, uel alter ſoluendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat. Ex duobus reis promittendi, alius purè, alius in diem, uel ſub conditione obligari poteſt: nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui purè obligatus eſt, petatur.*

De ſtipulatione ſeruorum, *TIT. XVIII.*

ARGVM.

Si quid hæreditarius ſeruus iacente adhuc hæ-

reditate ſtipuletur, futuro hæredi adquiritur. Item vtcunque concepta fuerit ſerui aut filij ſtipulatio, domino aut patri protinus quæritur.

SEruus ex perſonâ domini ius ſtipulandi habet. Sed & hæreditas in pleriſque perſonæ defuncti uicem ſuſtinet: ideoq́ quod ſeruus hæreditarius ante aditam hæreditatem ſtipulatur: adquirit hæreditati, ac per hoc etiam hæredi poſtea facto adquiritur. Siue autem domino, ſiue ſibi, ſiue conſeruo ſuo, ſiue imperſonaliter ſeruus ſtipuletur: domino adquirit. Idem iuris eſt & in liberis, qui in poteſtate patris ſunt, ex quibus cauſis adquirere poſſunt.

ARGVM.

Seruus factum ſuam ipſius perſonam reſpiciens ſtipulando, ſibi, non domino quærit.

Sed cùm factum in ſtipulatione continebitur: omnimodo perſonæ ſtipulantis continetur: ueluti ſi ſeruus ſtipuletur, ut ſibi ire agere liceat. ipſe enim tantùm prohiberi non debet, nō etiam dominus eius.

ARGVM.

Ex communis ſerui ſtipulatione vnicuique dominorum pro portione ſcilicet dominica, adquiritur: niſi vnius domini iuſſu aut nomine ſtipulatus ſit: quod autem vni dominorum quæri non poteſt, alteri adcreſcit.

Seruus communis ſtipulando, unicuiq́ dominorum

norum pro portione dominij adquirit: nisi iussu unius eorum, aut nominatim alicui eorũ stipulatus est. tũc enim soli ei adquiritur. Quod seruus cõmunis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri non potest: solidum alteri adquiritur. ueluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

De diuisione stipulationum, TIT. XIX.

STipulationũ aliæ sunt iudiciales, aliæ prætoriæ, aliæ cõuentionales, aliæ cõmunes, tam prætoriæ, quàm iudiciales. Iudiciales sunt duntaxat, quæ à mero iudicis officio proficiscũtur: ueluti de dolo cautio, uel de persequendo seruo, qui in fuga est, restituendóue pretio. Prætoriæ sunt, quæ à mero Prætoris officio proficiscũtur: ueluti dãni infecti, uel legatorũ. Prætorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his ẽtiã contineantur ædilitiæ. nam & hæ à iurisdictione Prætoris ueniunt. Conuentionales sunt, quæ ex conuentione utriusq; partis cõcipiũtur, hoc est, neq; iussu iudicis, neque iussu Prætoris, sed ex cõuentione contrahentiũ, quarũ totidẽ genera sunt quot (penè dixerim) rerũ cõtrahẽdarũ.

Communes sunt, ueluti rem saluã fore pupillo (nã & Prætor iubet rem saluã fore pupillo,

caueri: & interdum iudex, si aliter hæc res expẽdiri non potest) uel de rato stipulatio.

De inutilibus stipulationibus, TIT. XX.

Omnis res, quæ domino nostro subijcitur, in stipulationem deduci potest: siue illa mobilis sit, siue soli. At si quis rem, quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: ueluti Stichum, qui mortuus sit, quem uiuere credebat: aut hippocentaurum, qui esse non poßit: inutilis erit stipulatio. Idem iuris est, si rem sacrã, aut religiosam, quam humani iuris esse credebat: uel rem publicam, quæ usibus populi perpetuò exposita sit, ut forum, uel theatrum: uel liberũ hominem, quem seruum esse crẽdebat: uel cuius cõmercium non habuerit: uel rem suam dari quis stipuletur.

* Adnota, Euentum rei ad quem præsens status non tendit, nequaquã considerandũ.

Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quòd publica res in priuatam deduci, & ex libero seruus fieri potest, & commercium adipisci stipulator potest, & rẽs sua stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est.

Adnota,

* Adnota, Etiam quod à principio valuit, si ad eum perueniat casum à quo initium sumere nequit, vitiari.

Item contrà, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit: si tamen postea in aliquam eorum causam, de quibus suprà dictum est, sine facto promissoris deuenerit: extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio ualebit, Lucium Titium, cum seruus erit, dare spondes? *& similia. quæ enim natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt.*

ARGVM.

Alieni facti promissio inutilis est: facti autem proprij, vtilis.

Si quis alium daturum facturúmue quid promiserit, non obligabitur: ueluti si spondeat Titium quinq; aureos daturum. Quòd si effecturum se, ut Titius daret, spoponderit: obligatur.

ARGVM.

Stipulari nemo potest vt alteri (quàm ei cuius iuri subiectus sit) aliquid detur aut fiat.

Si quis alij, quàm ei, cuius iuri subiectus sit, stipuletur: nihil agit.

ARGVM.

Adiectio solutioni obligatio non quæritur, ei tamen rectè soluitur: talisq; solutio obligationem perimit: tenetur tamen adiectus mandati actione

propo

proposita, stipulanti quod accepit restituere.

Planè solutio etiã in extraneã personã cõferri potest: ueluti si quis ita stipuletur, Mihi aut Seio dare spondes? *ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solui tamẽ Seio, etiam inuito eo, rectè possit, ut liberatio ipso iure contingat: sed ille aduersus Seiũ habeat mãdati actionem.*

* Adnota, Ea est ratio: nam extranei adiectio inutilis, vtilem pro parte stipulatoris vitiare non debet stipulationem: vtile enim per inutile nequaquam vitiatur.

Quòd si quis sibi, & alij, cuius iuri subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: ualet quidem stipulatio. sed utrum totum debeatur stipulatori, quod in stipulationem deductum est, an uerò pars dimidia: dubitatũ est. sed placuit, non plus quàm dimidiam partem ei adquiri. Ei uerò, qui iuri tuo subiectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris: quia uox tua, tanquam filij sit, sicuti & filij uox, tanquam tua intelligitur in ijs rebus, quæ tibi adquiri possunt.

ARGVM.

Responsio interrogationi non conueniens, stipulationem nullam efficit: & qui interrogatis simpliciter respondet, cum omnibus interrogationi connexis qualitatibus respondisse censetur: quando quidem ad omnia in interrogatione deducta, refertur simplex responsio.

Prætérea inutilis est stipulatio, si quis ad ea, quæ interrogatus fuerit, non respondeat: ueluti si quis decem aureos á te dari sibi stipuletur, tu quinq; promittas, uel cōtrá: aut si ille puré stipuletur, tu sub conditione promittas, uel contrá: si modó scilicet id exprimas, id est, si cui sub conditione, uel in diē stipulanti, tu respōdeas, Præsenti die spōdeo. *Nā si hoc solúm respondeas.* Promitto: *breuiter uideris in eandem diem, uel conditionem spopondisse. Neq; enim necesse est in respōdendo eadē omnia repeti, quæ stipulator expresserit. Item inutilis est stipulatio, si uel ab eo stipuleris, qui tuo iuri subiectus est, uel si is á te stipuletur. Sed seruus quidē non solū domino suo obligari nō potest, sed ne quidē ulli alij. filij ueró familiarū alijs obligari possunt. Mutū neq; stipulari, neq; promittere posse, palám est. quod & in surdo receptum est: quia & is, qui stipulatur, uerba promittentis: & is, qui promittit, uerba stipulantis audire debet. unde apparet, non de eo nos loqui, qui tardius exaudit: sed de eo, qui omnino non audit. Furiosus nullum negotium gerere potest: quia non intelligit, quod agit.*

ARGVM.

'Qui infantiam excesit, alium sibi obnoxium (etiam sine tutoris authoritate) reddere potest: ipse autem alteri obligari non potest.

Pupillus,

Pupillus omne negotiũ rectè gerit: ita tamen, ut ubi tutoris authoritas necessaria sit, adhibeatur tutor: ueluti si ipse obligetur. nam alium sibi obligare etiam sine tutoris authoritatẽ potest. Sed quod diximus de pupillis, utiq; de ijs uerum est, qui iam habent aliquẽ intellectũ. nam infans, & qui infantiæ proximus est, non multum à furioso distant: quia huiusmodi ætatis pupilli nullum habent intellectũ. Sed in proximis infantiæ, propter utilitatem eorum, benignior iuris interpretatio facta est: ut idem iuris habeãt, quod pubertati proximi. Sed qui in potestatẽ parentis est impubes, ne authorẽ quidẽ patre obligatur.

* Adnota, Conditionem impossibilem negatiuè conceptam (cùm potius necessaria, quàm impossibilis dicatur) stipulationem non vitiare, nec suspendere, sed puram reddere.

Si impossibilis conditio obligationibus adijciatur: nihil ualet stipulatio. Impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat: ueluti si quis ita dixerit, Si digito cœlum attigero, dare spondes? *At si ita stipulẽtur,* Si digito cœlum non attigero, dare spondes? *purè facta obligatio intelligitur, ideoq; statim peti potest.*

ARGVM.

Stipulationis contractus partium præsentiam expostulat:publicæ tamen scripturæ partes præsentes fuisse enarranti,vsqueadeò fides adhibetur, vt nisi absentiam allegans eam legitimè probarit, perpetuò illi stetur.

Item uerborum obligatio inter absentès concepta,inutilis est. Sed cum hoc materiã litium contentiosis hominibus præstabat, fortè post tempus tales allegationes opponentibus, & non præsentes fuisse,uel se,uel aduersarios suos contèndentibus:ideo nostra constitutio propter cèleritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Cæsarienses aduocatos scripsimus:per quam disposuimus,tales scripturas,quæ præsto esse partes indicant,omnino esse credendas: nisi is, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestißimis probationibus uel per scripturam,uel per testes idoneos adprobauerit,toto codic, quo conficiebatur instrumentum, sese uel aduersarium suum in alijs locis fuisse.

ARGVM.

Actiones hodie ab hæredibus,& contra hæredes initium capere possunt.

Post mortem suam dari sibi nèmo stipulari poterat:non magis,quàm post eius mortẽ,à quo stipulabatur. Ac nec is,qui in alicuius potestate est,post mortẽ eius stipulari poterat:quia patris

patris uel domini uoce loqui uideretur. Sed & si quis ita stipuletur, Pridie quàm moriar: *uel,* Pridie quàm morieris, dare spondes? *inutilis erat stipulatio. Sed cùm (ut iam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes ualeant: placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem: ut siue post mortem, siue pridie quàm moriatur stipulator, siue promissor, stipulatio concepta sit: stipulatio ualeat.*

ARGVM.

Præpostera stipulationis conceptio, inutilem minimè reddit stipulationem.

Item si quis ita stipulatus erat, Si nauis cras ex Asia venerit, hodie dare spondes? *inutilis erat stipulatio, quia præposterè concepta est. Sed quum Leo inclytæ recordationis in dotibus eãdem stipulationem, quæ præpostera nuncupatur, non esse reijciendam existimauerit: nobis placuit, & huic perfectum robur adcõmodare, ut non solùm in dotibus, sed etiam in omnibus ualeat huiusmodi conceptio stipulationis. Ita autem stipulatio concepta, ueluti si Titius dicat,* Cum moriar, dare spondes? *uel,* Cum morieris: *& apud ueteres utilis erat, & nũc ualet. Item post mortem alterius rectè stipulamur.*

*Anno,

*Adnota, Ea eſt ratio, nam omnia ſolenniter acta præſumuntur.

Si ſcriptum in inſtrumēto fuerit, promiſiſſe aliquem: perinde habetur, atq; ſi interrogatione præcedente reſponſum ſit.

*Adnota, Tot ineſſe ſtipulationes, quot res in ſtipulationem deductæ.

Quoties plures res una ſtipulatione comprehenduntur, ſi quidem promiſſor ſimpliciter reſpondeat, Dare ſpondeo: *propter omnes tenetur. Si uerò unam ex his, uel quaſdam daturū ſe ſpoponderit: obligatio in ijs, pro quibus ſpoponderit, contrahitur. Ex pluribus enim ſtipulationibus una, uel quædam uidentur eſſe perfectæ: ſingulas enim res ſtipulari, & ad ſingulas reſpondere debemus.*

ARGVM.

Vt alteri detur vel fiat, ſtipulari non poſſumus, quandoquidem alteri adquiri, noſtra minimè intereſt: pœnam tamen, ſi promiſſa nō præſtentur, ſtipulari nobis non prohibemur.

Alteri ſtipulari (ut ſuprà dictum eſt) nemo pōt. Inuentæ enim ſunt huiuſmodi ſtipulationes uel obligationes ad hoc, ut unuſquiſq; adquirat ſibi, quod ſua intereſt. cæterū ſi alij detur: nihil intereſt ſtipulatoris. Planè ſi quis uelit hoc facere, pœnā ſtipulari conueniet: ut niſi ita factū ſit,

ut est cõprehensum, committatur pœnæ stipulatio etiam ei, cuius nihil interest. Pœnã enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quod intersit eius, sed quæ sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis ita stipuletur, Titio dari? *nihil agit, sed si adiecerit pœnam.* Nisi dederis, tot aureos dare spondes? *tunc committitur stipulatio.*

ARGVM.

Quoties nostra interest extraneo dari, toties ei stipulari possumus.

Sed & si quis stipuletur alij, cùm eius interesset, placuit stipulationẽ ualere. Nam si is, qui pupilli tutelam administrare cœperat, cesserit administrationẽ cõtutori suo, & stipuletur rem pupilli saluam fore: quoniã interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est (cùm obligatus futurus sit pupillo, si male res gesserit) tenet obligatio. Ergo & si quis procuratori suo dari stipulatus sit: habebit uires stipulatio. Et si creditori suo quis stipulatus sit: quod sua interest, ne fortè uel pœna committatur, ut prædia distrahãtur, quæ pignori data erant: ualet stipulatio. Versa uice, qui alium facturum promisit, uidetur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi pœnam ipse promiserit. Item nemo rem suam futuram, in eum casum, quo sua sit, utiliter stipulatur.

A R G V M.

Inutilis est stipulatio si in re quæ in stipulationem deducitur, dissensus versetur.

Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset: ueluti si hominem Stichum à te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum uocari credideris. Quod turpi ex causa permissum est: ueluti si quis homicidium, uel sacrilegium se facturum promittat: non ualet. Cùm quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit: licet ante conditionem decesserit: postea existente conditione hæres eius agere potest. Idem est, & ex promissoris parte. Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est: nisi omnibus partibus anni uel mensis præteritis, non rectè petet.

A R G V M:

Etiam si pura fuerit stipulatio, eius tamen executioni tacitè id tempus adiectum videtur, quo commodè promissa à debitore impleri queant.

Si fundum dari stipuleris, uel hominem: non poteris continuò agere, nisi tantum spatium præterierit, quo traditio fieri possit.

De fideiussoribus,

TIT. XXI.

ARGVM.

Quandoquidem nō semper ei qui promittit tutum est credere, cautius erit alium adsumere, qui obligationem illam in se recipiat, promissore quoque remanente obligato: quem' fideiussorem à fide promissa appellamus, qui quidem cuius obligationi vtcunque contractæ (etiam si naturalis tantum sit) accedere potest.

PRo eo qui promittit, solēt alij obligari, qui fideiussores appellantur: quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit. In omnibus autē obligationibus adsumi possunt: id est, siue re, siue uerbis, siue literis, siue consensu contractæ fuerint. At nec illud quidem interest, utrū ciuilis, an naturalis sit obligatio, cui adijcitur fideiussor: adeò quidem, ut pro seruo quoq; obligetur, siue extraneus sit, qui fideiussorem à seruo accipiat, siue ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur. Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam hæredem relinquit obligatum. Fideiussor & præcedere obligationem & sequi potest.

ARGVM.

Si plures sint fideiussores pro eodē interuenietes, in solidū tenentur singuli: diui tamen Hadriani beneficio (si omnes litis contestatæ tēpore soluendo existant) in viriles scinditur debitum: quod si vnus fideiussorū neglecto diui Hadriani beneficio, solidum debitū exoluerit, frustrà à confideiussoribus

viriles

viriles repetere nitetur, sed ei cum principali debitore experiendum est.

Si plures sint fideiussores: quotquot erunt numero, singuli in solidū tenentur. Itaq; liberū est creditori, à quo uelit solidū petere. Sed ex epistola diui Hadriani cōpellitur creditur à singulis, qui modò soluendo sint litis contestatæ tēpore, partes petere. Ideoq; si quis ex fideiussoribus eo tempore soluendo non sit: hoc cæteros onerat. Sed si ab uno fideiussore creditor totū consequutus fuerit: huius solius detrimentū erit, si is, pro quo fideiußit, soluēdo nō sit: & sibi imputare debet, cū potuerit iuuari ex epistola diui Hadriani, & desiderare, ut pro parte in se detur actio.

ARGVM.

Fideiussoria obligatio accessoria est principali: quo fit vt maior principali esse nequeat: minor autem queat.

*Ad no. illud vulgatū: Qui citò dat: bis dat.

Fideiussores ita obligari non poßunt, ut plus debeant, quàm debet is, pro quo obligātur. Nam eorum obligatio, acceßio est principalis obligationis: nec plus in acceßione potest esse, quàm in principali re. At ex diuerso, ut minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decē aureos promiserit: fideiussor ī quinq; rectè obligatur: cōtra uerò obligari non potest. Itē si ille purè promi-

serit, fideiussor sub cōditione promittere potest: contrá uerò nō potest. Non solū autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare: minus est post tempus dare. Si quid autē fideiussor pro reo soluerit: eius recuperādi causa habet cum eo mandati iudicium. Græcè etiā fideiussor ita accipitur, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω ἐγώ. sed & si dixerit θέλω, siue, βούλομαι, sed & φημί: pro eo erit, ac si dixerit λέγω.

ARGVM.

Solennitas intrinseca interueniſſe præſumitur, quando ſcripturæ verba apta ſunt illam comprehendere.

In stipulationibus fideiussorum sciendū est hoc generaliter accipi: ut quodcunq; scriptum sit quasi actum, uideatur etiā actum. Ideoq; constat, si quis scripserit se fideiussisse: uideri omnia solenniter acta.

De literarum obligationibus,

TIT. XXII.

 ARGVM.

Qui ſe mutuum accepiſſe (numerationis futuræ ſpe) in ſcriptis confeſſus fuerit, ni intra biennij ſpatium non numeratæ pecuniæ exceptionem obiecerit, poſtea literis effectualiter obligatur.

Olim

OLim ſcriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur, quæ nomina hodie nõ ſunt in uſu. Planè ſi quis debere ſe ſcripſerit, quod ſibi numeratũ non eſt, de pecunia minimè numerata, poſt multũ tẽporis exceptionẽ opponere nõ poteſt, hoc enim ſæpiſsimè cõſtitutum eſt: ſic fit, ut & hodie, dum queri nõ poteſt, ſcriptura obligetur: & ex ea naſcatur cõditio, ceſſante ſcilicet uerborũ obligatione. Multum autem tẽpus in hac exceptione antea quidem ex principalibus conſtitutionibus uſq; ad quinquennium procedebat: ſed ne creditores diutius poſsint ſuis pecunijs forſitan defraudari: per cõſtitutionem noſtrã tempus coartatum eſt, ut ultra biennij metas huiuſmodi exceptio minimè extendatur.

De obligationibus ex conſenſu,

TIT. XXIII.

* Adnota, In contractibus, quæ conſenſu perficiuntur, ea omnia venire, quæ ex bono & æquo præſtari oportet: in ſtipulationibus verò ea ſola, que ex conuentione partium, expreſsim ſtipulationi adiecta ſunt.

COnſenſu fiũt obligationes in emptionibus, uẽditionibus, locationibus, cõductionibus,

societatibus, mandatis. Ideo autem istis modis obligatio dicitur cōsensu cōtrahi: quia neq; scriptura, neq; præsentia omnimodo opus est. at nec dari quidquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio: sed sufficit eos, qui negotia gerūt, consentire. unde inter absentes quoq; talia negotia cōtrahuntur, ueluti per epistolā, uel per nuntiū. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono & æquo præstare oportet: cùm alioquin in uerborum obligationibus alius stipuletur, alius permittat.

De emptione & venditione, *TIT. XXIIII.*

ARGVM.

Emptio & venditio sine scriptis contracta, solo consensu perficitur, quamprimum de pretio conuenit, etiam si nil sit numeratum, aut arrhæ nomine datum: quæ verò in scriptis conficitur, non aliter perfecta est, nisi instrumenta emptionis completa, atque in mundum recepta, & partibus prælecta fuerint: quibus nondum absolutis, impune contrahentibus ab emptione recedere licet: ni harræ interuenerint: quas perdit emptor, venditor autem duplicatas restituit.

Emptio & uenditio contrahitur simulatq; de pretio conuenerit: quāuis nōdum pretium numeratum sit, ac ne arrha quidem data fuerit, Nam quod arrhæ nomine datur, argumētum est emptionis

ēmptionis & uenditionis cōtractæ. Sed hoc quidem de emptionibus & uenditionibus, quæ sine scriptura consistunt, obtinere oportet, nā nihil à nobis in huiusmodi emptiōibus & uēditionibus innouatum est. in ijs autem, quæ scriptura conficiuntur: non aliter perfectam esse ueditionem & emptionem cōstituimus, nisi & instrumēta emptionis fuerint cōscripta, uel manu propria cōtrahentium, uel ab alio quidē scripta, à contrahentibus autem subscripta: & si per tabellionē fiunt, nisi & completiones acceperint, & fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his, & pœnitētiæ locus est, & potest emptor uel uenditor sine pœna recedere ab emptione & uenditione. Ita tamem impunè eis recedere cōcedimus, nisi iam arrharum nomine aliquid fuerit datum: hoc enim subsequuto: siue in scriptis, siue sine scriptis, uenditio celebrata est: is, qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor, perdit quod dedit. si uerò uenditor: duplum restituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum sit.

ARGVM.

Contractui emptionis certum debet interuenire pretium: pretio autem in arbitrium tertij collato, suspenditur effectus emptionis, vt si tertius arbitretur valeat, eo non arbitrante non valeat.

Pretium autem constitui oportet: nam nulli emptio sine pretio esse potest. Sed & certũ esse pretium debet. alioqui si inter aliquos ita conuenerit, ut quãti Titius rem æstimauerit, tãti sit empta: inter ueteres satis abundeq́; hoc dubitabatur constarétne uenditio, an non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut quoties sic composita sit uenditio, Quanti ille æstimauerit, *sub hac cõditione staret contractus: ut si quidem ille, qui nominatus est, pretiũ definierit: tũc omnimodo secundũ eius æstimationẽ & pretium persoluatur, & res tradatur, & uẽditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex empto actione, uenditore ex uendito agente. Sin autẽ ille, qui nominatus est, uel noluerit, uel non potuerit pretium definire: tunc pro nihilo esse uenditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod ius cũ in uenditionibus nobis placuerit: nõ est absurdum & in locationibus & in conductionibus trahere.*

ARGVM.

Venditæ rei pretium in numerata pecunia consistere debet: non etiam in alijs rebus: alioqui facile discerni non posset vter emptor & venditor sit: nec quæ res vendita, quòd ve pretium: ideo tunc potius permutatio dicetur, quæ separatim ab emptione speciem parit.

Item pretium in numerata pecunia cõsistere debet.

debet. Nā in cæteris rebus, an pretiū esse posset, ualde quærebatur: ueluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei pretium esse posset. Et Sabinus & Caßius etiam in alia re putabant pretium posse consistere. unde illud est, quod uulgo dicebatur: permutatione rerum emptionē & uenditionem contrahi, eamq́; speciem emptionis & uenditionis uetustißimam esse: argumentoq́; utebantur Græco poëta Homero, qui aliquā partem exercitus Achiuorum uinū sibi cōparasse ait, permutatis quibusdam rebus, his uerbis:

Νῆες δ' ἐκ λήμνοιο παρέσαν, οἶνον ἄγουσαι.
Ενθεν ἄρ οἰνίζοντο καρηκομόωντες ἀχαίοι,
Αλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Αλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσιν,
Αλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

Diuersæ scholæ authores contrà sentiebant: aliudq́; esse existimabant permutationē rerum, aliud emptionem & uenditionē: alioqui nō posse rem expediri, permutatis rebus, quæ uideatur res uenisse, & quæ pretij nomine data esse. nam utrāq; uideri & uenisse, & pretij nomine datam esse, rationem nō pati. Sed Proculi sententia, dicentis permutationem propriā esse speciem contractus à uēditione separatā, merito præualuit: cum & ipse alijs Homericis uersibus adiuuabatur,

tur,

tur, & ualidioribus rationibus argumētabatur: quod & anteriores diui principes admiserunt, & in nostris Digestis latius significatur.

ARGVM.

Absoluta venditione, rei venditæ commodum, & periculum (licet res nondum tradita sit) ad emptorem pertinet: modo neque dolus, neque culpa venditoris interuenerit: aut periculum custodiæ vsque ad traditionem venditor susceperit.

Quum autem emptio & uenditio contracta sit (quod effici diximus, simulatque de pretio conuenerit) cùm sine scriptura res agitur: periculum rei uenditæ statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaq; si homo mortuus sit, uel aliqua parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ uel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint, aut fundus ui fluminis totus uel aliqua ex parte ablatus sit, siue etiam inundatione aquæ, aut arboribus turbine deiectis longè minor aut deterior esse cœperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium soluere. Quidquid enim sine dolo & culpa uēditoris accidit, in eo uenditor securus est. Sed & si post emptionem fundo aliquid per alluuionem accesserit: ad emptoris commodum pertinet: Nam & commodum eius esse debet, cuius pericu-

lum

lum est. Quód si fugerit homo, qui uenijt, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus, neque culpa uenditoris interuenerit: animaduertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionẽ uenditor susceperit. Sanè enim si susceperit: ad ipsius periculum is casus pertinet. si non susceperit: securus est. Idem & in cæteris animalibus, cæterisq; rebus intelligimus.

*Adnota, Quoties quis ideo tenetur quia actionem habet, eam cedendo liberatur: alioqui secus.

Vtique tamen uindicationẽ rei & condictionem exhibere debebit emptori: quia sanè qui nõdum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti & de damni iniuriæ actione. Emptio tam sub conditione, quàm purè contrahi potest. Sub conditione: ueluti, Si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot. *Loca sacra uel religiosa, item publica (ueluti forum, basilicam) frustrà quis sciens emit: quæ tamen si pro profanis uel priuatis deceptus à uenditore quis emerit: habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut cõsequatur, quod sua interest eum deceptum non esse. Idem iuris est, si hominem liberum pro seruo emerit.*

De

De locatione & conductione,
TIT. XXV.

ARGVM.

Sicut emptio, & venditio solo consensu simul atq; de pretio conuenit, perficitur, ita locatio, & conductio quamprimum merces cõstituta est: quæ vsq; adeò emptioni similis est, vt eisdem regulis constet: idcirco si locationi incerta merces interuenerit, à contrahentibus tamen postea certificanda, non propriè est locatio, sed innominatus contractus.

Locatio & cõductio proxima est emptioni & uenditioni, iisdemq́ iuris regulis consistit. Nam ut emptio & uẽditio ita contrahitur, si de pretio conuenerit: sic & locatio & conductio ita cõtrahi intelligitur, si merces constituta sit, & competit locatori quidẽ locati actio, conductori uerò cõducti. Et quæ suprà diximus, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit: eadem & de locatione & conductione dicta esse intelligimus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. Qua de causa si fulloni polienda curandáue, aut sarcinatori sarciẽda uestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantũ inter eos conuenerit, nõ propriè locatio & conductio cõtrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis uerbis datur.

ARGVM.

Locatæ rei merces in numerata pecunia consi- stere debet, alioqui si in specie consistat, non loca- tio quidem, sed innominatus contractus est, ex quo præscriptis verbis actio oritur.

Præterea sicut uulgò quærebatur, an permutatis rebus emptio & uenditio cõtraheretur: ita quæri solebat de locatione & cõductione, si fortè rem aliquam utendam siue fruendam tibi aliquis dederit, & inuicem à te utendam siue fruendam aliam rem acceperit. Et placuit non esse locationem & conductionem, sed proprium genus contractus. ueluti si cùm unum bouem quis haberet, & uicinus eius unum, placuerit inter eos, ut per denos dies inuicem boues commodarent, ut opus facerent, & apud alterum alterius bos perierit: neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio: quia non fuit commodatum gratuitum, uerùm præscriptis uerbis agendum est.

ARGVM.

Emphyteuseos cõstitutio (id est, cum prædium perpetuò fruendum annua pensione constituta cuipiam cõceditur) neque venditio, neque locatio est: sed propriam contractus speciem parit: in qua si de rei periculo nihil inter contrahentes actum sit, totius rei interitus ad dominum, particularis verò ad emphyteutam spectat.

Adeò

Adeò autem aliquam familiaritatẽ inter se uidentur habere emptio & uenditio, itẽ locatio, & cõductio, ut in quibusdã causis quæri soleat, utrum emptio & uẽditio cõtrahatur, an locatio & conductio. ut ecce de prædijs, quæ perpetuò quibusdam fruenda traduntur, id est, ut quandiu pensio siue redditus pro his domino præstetur, neq; ipsi cõductori, neq; hæredi eius, cuiúe conductor hæres ue eius id prædiũ uẽdiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit, alióue quocũq; modo alienauerit, auferre liceat. Sed talis cõtractus, quia inter ueteres dubitabatur, & à quibusdam locatio, à quibusdã uẽditio existimabatur: lex Zenoniana lata est, quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neq; ad locationem, neq; ad uẽditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam: & si quidẽ aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si naturalis esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum: tunc si quidẽ totius rei interitus accesserit: ad dominum super hoc redundare periculum. sin autem particularis, ad emphyteuticariũ huiusmodi damnum uenire. quo iure utimur.

ARGVM.

Conuentio vt ex artificis materia opus fiat mercede certa constituta, venditio est: quod si ex conductoris materia, locatio est.

Item

Item quæritur, si cum aurifice Titius conuenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certæq; formæ annulos ei faceret, et acciperet (uerbi gratia) decem aureos: utrum emptio & uenditio, an locatio & conductio contrahi uideatur? Cassius ait, materiæ quidem emptionem & uenditionem contrahi, operæ autem locationem & conductionem. Sed placuit tantùm emptionem & uenditionem contrahi. Quòd si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta: dubium non est, quin locatio & conductio sit.

ARGVM.

Quæ partium expressa conuentione promissa fuerunt, necnon & quæ ex bono & æquo præstari debent (licet de ijs conuentum non sit) hæc in contractu seruanda sunt.

Conductor autem omnia secundũ legem conductionis facere debet: & si quid in lege prætermissum fuerit, id ex bono & æquo præstare.

Qui pro usu aut uestimentorum, aut argenti, aut iumenti mercedem aut dedit, aut promisit: ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamiliâs suis rebus adhibet. quam si præstiterit, & aliquo casu fortuito eam rem amiserit: de restituenda ea non tenebitur. Mortuo conductore intra tempora conductionis: hæres eius eodem iure in conductione succedit.

De societate, TIT. XXVI.

ARGVM.

Et omnium bonorum, & certæ negotiationis coiri potest societas: in qua quæ circa lucrum aut damnum pacta sunt, seruari oportet: quod si nihil conuentum sit, æquas parteis & in lucro, & in dāno, inuicem referre decet: in hac tamen socij pacisci queunt, vt alteri plus lucri, alteri plus damni obueniat: quinimo & quod vnus lucri partem ferat, de damno verò non teneatur.

* Annota, Id lucrum dici quod omni damno deducto superest.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Græci specialiter κοινωνίαν appellant: aut unius alicuius negotiationis, ueluti mancipiorū uendendorū emendorumq́;, aut olei, aut uini, aut frumenti emendi uendēdiq́;. Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim conuenerit: æquales scilicet partes & in lucro & in damno spectantur. Quòd si expressæ fuerint: partes hæ seruari debent. Nec enim unquam dubiū fuit, quin ualeat cōuentio, si duo inter se pacti sint, ut ad unum quidem duæ partes & lucri & damni pertineāt, ad alium tertia. De illa sanè conuentione quæsitum est, si Titius et Seius inter se pacti sint, ut ad Titiū lucri duæ partes

partes pertineant, damni tertia: ad Seium duæ partes damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conuentio? Quintus Mutius contra naturam societatis talem pactionem esse existimauit, & ob id non esse ratam habendam. Seruius Sulpitius (cuius sententia præualuit) contrà sensit: quia sæpe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos iustum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam & ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune sit: quia sæpe opera alicuius pro pecunia ualet. Et adeò contrà Quinti Mutij sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit posse conuenire, ut quis lucri partem ferat, de damno non teneatur. quod & ipsum Seruius conuenienter sibi fieri existimauit. Quod tamen ita intelligi oportet, ut si in alia re lucrum, in alia damnũ illatum sit: compensatione facta, solum, quod superest, intelligatur lucro esse.

ARGVM.

Pars in lucro adiecta, in damno quoque adiecta videtur: & è diuerso.

Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, ueluti in solo lucro, uel in solo dãno, in altera uerò omissa: in eo quoq;, quod præter-

missum est, eandem partem seruari.

ARGVM.

Renuntiatione soluitur societas: quo fit, vt quæ post renuntiationem obuenere, cõmunicanda non sint: nisi callide quis societati ideo renuntiarit, vt solum expectatum lucrum consequeretur.

Manet autem societas eò usq; donec in eodem cõsensu perseuerauerint. At cùm aliquis renuntiauerit societati, soluitur societas. Sed planè si quis callidè in hoc renũtiauerit societati, ut obueniens aliquod lucrum solus habeat: ueluti si totorum bonorum socius, cùm ab aliquo hæres esset relictus, in hoc renuntiauerit societati, ut hæreditatẽ solus lucrifaceret: cogitur hoc lucrũ cõmunicarè. Si quid uerò aliud lucrifaciat, quod non captauerit: ad ipsum solũ pertinet. Ei uerò, cui renuntiatum est, quicquid omnino post renuntiatã societatẽ adquiritur, sòli conceditur.

ARGVM.

Adijciuntur quatuor modi quibus finitur societas: scilicet, morte socij, negotio finito, publicatione, & bonorum cessione.

Soluitur adhuc societas etiam morte socij: quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. sed & si consensu plurium societas contracta sit: morte unius socij soluitur, etsi plures supersint: nisi in coëunda societate aliter conuenerit.

uenerit. Item ſi alicuius rei contracta ſocietas ſit, & finis negotio impoſitus eſt: finitur ſocietas. Publicatione quoque diſtrahi ſocietatem, manifeſtum eſt: ſcilicet ſi uniuerſa bona ſocij publicentur. non cùm in eius locum alius ſuccedat, pro mortuo habetur. Item ſi quis ex ſocijs mole debiti prægrauatus, bonis ſuis ceſſerit, & ideo propter publica aut priuata debita ſubſtantia eius ueneat: ſoluitur ſocietas. ſed hoc caſu, ſi adhuc conſentiant in ſocietatem, noua uidetur incipere ſocietas.

ARGVM.

Socium in communi re tantam adhibere diligentiam quantam in re propria ſufficit: ideo eo nomine tantum tenetur, ſi quid in communibus rebus ſegnius egerit, quàm in ſuis.

Socius ſocio utrum eo nomine tantum teneatur pro ſocio actione, ſi quid dolo commiſerit, ſicut is, qui deponi apud ſe paſſus eſt: an etiam culpæ, id eſt, deſidiæ atque negligentiæ nomine, quæſitum eſt: præualuit tamen etiam culpæ nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactiſſimam diligentiam dirigenda eſt. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere ſocium, qualem ſuis rebus adhibere ſolet. Nam qui parum diligentem ſocium ſibi adſumit: de ſe queri, ſibiq́ hoc imputare debet.

De mandato,

TIT. XXVII.

MAndatum contrahitur quinque modis: siue sua tantùm gratia aliquis tibi mandat, siue sua & tua, siue aliena tantum: siue sua & aliena, siue tua & aliena. At si tua tantùm gratia tibi mandatum sit: superuacuum est mandatum, & ob id nulla ex eo obligatio, nec mandati inter uos actio nascitur.

ARGVM.

Eius gratia fieri mandatum dicitur, cuius emolumentum respicit.

Mandantis tantùm gratia interuenit mandatum: ueluti si quis tibi mandet, ut negotia eius gereres, uel ut fundū ei emeres, uel ut pro eo sponderes. Tua gratia & mandantis: ueluti si mandet tibi, ut pecuniā sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur: aut si uolente te agerē cū eo ex fideiussoria causa, mādet tibi, ut cū reo ageres, periculo mādantis: uel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id, quod tibi debuerat. Aliena autem tantū causa interuenit mandatum: ueluti si tibi aliquis mādet, ut Titij negotia gereres, uel ut Titio fundum emeres, uel ut pro Titio sponderes. Sua & aliena: ueluti si de communibus suis & Titij negotijs gerēdis tibi mandet,

mandet, uel ut sibi & Titio fundum emeres, uel ut pro eo & Titio sponderes. Tua & aliena: ueluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes: quia si sine usuris pecuniam crederes, aliena tantùm gratia intercedit mandatum.

ARGVM.

Mandatū gratia mādatarij tantū factum, potius consiliū quàm mandatū est: quā ob rem mādantem nō ligat: cùm ex cōsilio etiā pernicioso nemo obligetur: nisi vt certæ psonæ mutuetur mādatū fuerit.

Tua tantùm gratia interuenit mandatū: ueluti si tibi mādet, ut pecunias tuas in emptiones potius prædiorū colloces, quàm fœneres: uel ex diuerso, ut pecunias tuas fœneres potius, quàm in emptiones prædiorū colloces. Cuius generis mandatū, magis consilium, quàm mandatum est, & ob id non est obligatoriū: quia nemo ex cōsilio mādati obligatur, etiā si non expediat ei, cui mandabatur: cùm liberum cuique sit apud se explorare, an sibi expediat cōsilium. Itaq; si otiosam pecuniā domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres, uel eam crederes: quamuis non expediat eam tibi emisse, uel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeò hæc ita sunt, ut quæsitū sit, an mādati teneatur, qui mandauit tibi, ut pecuniā Titio fœnerares. sed obtinuit Sabini sentētia, obligatoriū esse in

hoc casu mãdatũ: quia nõ aliter Titio credidisses, quàm si tibi mandatũ esset. Illud quoq; mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: ueluti si Titius de furto, aut de dãno faciendo, aut de iniuria faciẽda mandet tibi. licet enim pœnã istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes aduersus Titium actionem.

ARGVM.

Mandati fines excedere nequaquam licet: alioqui excedenti (quatenus excesserit) mandati actio denegatur.

Is, qui exequitur mandatum, non debet excedere fines mandati. ut ecce, si quis usque ad centum aureos mandauerit tibi ut fundum emeres, uel ut pro Titio spõderes: neq; pluris emere debes, neq; in ampliorem pecuniã fideiubere, alioqui non habebis cum eo mandati actionem: adeò quidem, ut Sabino & Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere uolueris: inutiliter te acturum. Sed diuersæ scholæ authores rectè usque ad centum aureos te acturum existimant, quæ sententia sanè benignior est. Quòd si minoris emeris, habebis scilicet cum eo mandati actionem: quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorũ fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur, ut minoris (si possit) emeretur.

ARG

ARGVM.

Mandatum re integra reuocatum extinguitur: rem autem integram appellamus, si quando nihil quod ad mandati consummationem attinet, vel factum vel inchoatum sit: morte quoque mandantis re integra contingente, euanescit mandatum: mandatario tamen mortem aut reuocationem ignoranti subuenitur.

Rectè quoq; mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit, reuocatū fuerit, euanescit. Item si adhuc integro mādato, mors alterutrius interueniat, id est, uel eius, qui mādauerit, uel illius, qui mandatū susceperit: soluitur mādatum. Sed utilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandauerat, tu ignorans eum decessisse, executus fueris mādatum: posse te agere mandati actione. alioqui iusta & probabilis ignorātia tibi damnum adferet. Et hic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titij, per ignorātiā liberto soluerint, liberari eos: cum alioqui stricta iuris ratione nō possent liberari, quia alij soluissent, quàm cui soluere debuerint.

ARGVM.

Mandatum suscipere, voluntatis est: susceptum verò adimplere, necessitatis: nisi congruo tempore illi renuntietur: quod si aut non renuntietur: aut intempestiue renuntiatum sit, mandati actio aduersus mandatarium competit: nisi iusta ratione excusetur.

Mandatum non suscipere, cuilibet liberum est: susceptum autem consummandum est, aut quàm primum renuntiãdum, ut per semetipsum, aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renuntietur, ut integra causa mandatori reseruetur eandem rem explicandi: nihilominus mandati actio locum habet: nisi iusta causa intercesserit, aut non renuntiandi, aut intempestiuè renuntiandi. Mandatum & in diem differri, & sub conditione fieri potest.

ARGVM.

Gratuitum debet esse mandatum: quandoquidem si certa merces aut constituta, aut promissa sit, in aliam contractus speciem transmutatur.

In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formã negotij cadere. Nam mercede constituta, incipit locatio & conductio esse. Et (ut generaliter dicamus) quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati siue depositi contrahitur negotium: ijs casibus interueniente mercede locatio & conductio intelligitur contrahi. Et ideo si fulloni polienda curandáue quis dederit uestimenta, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta, neq; promissa: mandati competit actio.

De obligationibus, quæ quasi ex contractu nascuntur,

TIT. XXVIII.

POst genera contractuum enumerata, dispiciamus etiã de ijs obligationibus, quæ quidem non propriè nasci ex contractu intelliguntur: sed tamen quia non ex maleficio substãtiam capiunt, quasi ex contractu nasci uidentur.

ARGVM.

Cum quis absentis negotia sine mandato curauit, hincinde ex quasi contractu nascitur obligatio: ex qua duæ proficiscuntur actiones: altera negotiorum gestori aduersus dominum (si quid eius nomine vtiliter impenderit) competit: altera verò domino cõtra gestorem, vt administrationis rationem reddat: qui quidem si minus, quàm oportebat gesserit, tunc etiam de leuissima culpa tenetur, cum alius commodius negotia erat administraturus.

Igitur cùm quis negotia absentis gesserit: ultrò citroq; inter eos nascũtur actiones, quæ appellãtur negotiorum gestorũ. sed domino quidem rei gestæ aduersus eum, qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori, contraria. quas ex nullo contractu propriè nasci, manifestũ est: quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisq; alienis negotijs gerẽdis se obtulerit,

ex qua causa ij, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idq; utilitatis causa receptum est: ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorũ suorum administratione, peregrè profecti essent, desererentur negotia: quæ sanè nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui utiliter gessit negotia, dominum habet obligatum negotiorum gestorum: ita & contrà, iste quoq; tenetur, ut administrationis reddat rationem. quo casu ad exactißimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modò alius diligentior eo commodius administraturus esset negotia.

ARGVM.

Et quæ inter tutorem, & pupillum, ex gestione tutelæ oritur obligatio, ex quasi contractu nasci dicitur: ex qua tutelæ actio directa, & contraria resultat: prima pupillo datur vt tutelæ rationem consequatur: reliqua tutori, vt quod ei pupilli nomine abest, recuperet.

Tutores quoq;, qui tutelæ iudicio tenentur, non propriè ex cõtractu obligati esse intelliguntur (nullum enim negotium inter tutorem, & pupillum cõtrahitur) sed quia sanè non ex malefi-

cio tenentur, quasi ex contractu teneri uidentur. Hoc autem casu mutuæ sunt actiones. Non tantùm enim pupillus cum tutore habet tutelæ actionem, sed & contrà tutor cum pupillo habet contrariam tutelæ, si uel impenderit aliquid in rem pupilli, uel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus eius obligauerit.

ARGVM.

Habentes rem aliter, quàm ex contractu societatis, communem, vltro citroq; ex quasi contractu obligantur: quæ obligatio actionem familiæ erciscundæ, & communi diuidundo producit.

Item si inter aliquos communis res sit sine societate: ueluti quòd pariter eis legata, donatáue esset: & alter eorum alteri ideo teneatur communi diuidundo iudicio, quòd solus fructus ex ea re perceperit, aut quòd socius eius solus in eam rem necessarias impensas fecerit, non intelligitur ex contractu propriè obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt, sed quia ex maleficio non tenetur: quasi ex contractu teneri uidetur. Idem iuris est de eo, qui cohæredi familiæ erciscundæ iudicio ex his causis obligatus est.

ARGVM.

Aditione hæreditatis quasi contrahere hæres cum legatarijs dicitur.

Hæres quoq; legatorum nomine non propriè

ex contractu obligatus intelligitur (neque enim cum hærede, neq; cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse propriè dici potest) & tamen, quia ex maleficio non est obligatus: quasi ex contractu debere intelligitur.

* Adnota, Videto paragraphum, is quoque. suprà, Quibus modis re contrahitur obligatio.

Item is, cui quis per errorem non debitum soluit, quasi ex contractu debere uidetur. Adeò enim non intelligitur propriè ex cõtractu obligatus esse, ut si certiorem rationẽ sequamur: magis (ut suprà diximus) ex distractu, quàm ex contractu poßit dici obligatus esse. Nã qui soluendi animo pecuniã dat: in hoc dare uidetur, ut distrahat potius negotium, quàm cõtrahat. Sed tamen perinde is, qui accepit, obligatur, ac si mutuum ei daretur, & ideo condictione tenetur.

ARGVM.

Si in eo caussarum genere, quæ inficiando duplantur, indebitum solutum fuerit, repetitio cessat: ideo quod ex l. Aquilia, vel legato religionis, & pietatis intuitu venerabilibus rebus facto, solutum est, non repetitur.

Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitũ solutum sit. sic nanq; definierunt ueteres, ex quibus causis inficiando

tiando lis crescit, ex ijs causis non debitum solutum, repeti non posse: ueluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod ueteres quidem in ijs legatis locum habere uoluerunt, quæ certa constituta, per damnationem cuiq; legata fuerant. nostra autem constitutio, cùm unam naturam omnibus legatis, & fideicommißis indulsit, huiusmodi augmẽtum in omnibus legatis, & fideicommißis extẽdi uoluit: sed non omnibus legatarijs hoc præbuit. sed tantummodo in ijs legatis, & fideicommißis, quæ sacrosanctis ecclesijs, & cæteris uenerabilibus locis, quæ religionis, uel pietatis intuitu honorantur, relicta sunt: quæ si indebita soluantur, non repetuntur.

Per quas personas nobis obligatio adquiritur,

TIT. XXIX.

* Adnota, Patrem legitimum bonorum aduentitiorum filij administratorem esse: eiq; soli actiones intentandi ius cõpetere.

EXpositis generibus obligationum, quæ ex contractu, uel quasi ex cõtractu nascuntur: admonendi sumus adquiri nobis non solùm per nosmetipsos, sed per eas quoq; personas, quæ in nostra

nostra potestate sunt, ueluti per seruos, & filios nostros: ut tamen, quod per seruos nostros nobis adquiritur, totum nostrum fiat: quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc diuidatur secundum imaginem rerum proprietatis, & usus fructus, quam nostra decreuit constitutio: ut quod ab actione commodum perueniat, huius usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio seruetur, scilicet patre actionem mouēte secundum nouellæ nostræ constitutionis diuisionem. Item per liberos homines, & alienos seruos, quos bona fide poßidemus, adquiritur nobis: sed tantùm ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis, uel ex rē nostra adquirant. Per eum quoq; seruum, in quo usumfructum, uel usum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur. Cōmunem seruum pro dominica parte dominis adquirere certum est: excepto eo, quod nominatim uni stipulando, aut per traditionem accipiendo, illi soli adquirit: ueluti cùm ita stipulatur, Titio domino meo dare spondes? *Sed si domini unius iussu seruus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur: tamen post nostrā decisionem res expedita est, ut illi tantùm adquirat, qui hoc ei facere iußit, ut suprà dictum est.*

Quibus

Quibus modis tollitur obligatio,

TIT. XXX.

ARGUM.

Eius quod debetur solutio, à debitore vel à quouis ipsius nomine facta, omnem obligationem perimit: quo fit vt solutione principalis, euanescat fideiussoria obligatio: & versa vice idem dicito.

Tollitur autem omnis obligatio solutionē eius, quod debetur: uel si quis, consentiente creditore, aliud pro alio soluerit. Nec interest, quis soluat: utrū ipse, qui debet, an alius pro eo. liberatur enim & alio soluente: siue sciente, siue ignorante debitore, uel inuito eo solutio fiat. Item si reus soluerit: etiam ij, qui pro eo interuenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, si fideiussor soluerit. non enim ipse solus liberatur, sed etiam reus.

ARGUM.

Acceptilatione (id est, imaginaria quadam & ficta solutione, mutua interrogatione & responsione concepta) verborum obligatio tantum tollitur: reliquæ vero obligationes ex re consensu, & alio quouis modo contractę, nō anteà soluuntur quàm in Aquilianam stipulationem, id est, verborū obligationem deducantur: vt sic demum acceptilatione sopiri queant.

Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est aũt acceptilatio, imaginaria solutio. Quod enim ex uerborũ obligatione Titio debetur, id si uelit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur hæc uerba debitorẽ dicere: Quod ego tibi promisi, habes'ne acceptum? *& Titius respondeat,* Habeo. *Sed & Græcè potest acceptilatio fieri: dummodo sic fiat, ut Latinis uerbis solet exigi,* ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα, ἔχω λαβών. *Quo genere (ut diximus) tantùm eæ soluuntur obligationes, quæ ex uerbis consistũt, nõ etiam cæteræ. Consentaneũ enim uisum est, uerbis factam obligationẽ, alijs posse uerbis dissolui. Sed & id, quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, & per acceptilationẽ dissolui. Sicut autẽ quod debetur, pro parte rectè soluitur, ita in parte debiti acceptilatio fieri potest. Est autẽ prodita stipulatio, quæ uulgo Aquiliana appellatur, per quã contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, & ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renouat omnes obligationes, & à Gallo Aquilio ita cõposita est. Quidquid te mihi ex quacunq; causa dare facere oportet, oportebitue, præsens in diémue, aut sub conditione: quarumcunq; rerũ mihi tecum actio est,*

quæq;

quæq; aduersus te petitio, uel aduersus te persequutio est eritue: quódue tu meum habes, tenes, possides, dolóue malo fecisti, quo minus possideas: quanti quæq; earum rerum res erit, tantam pecuniā dari stipulatus est Aulus Agerius, spopōdit Numerius Nigidius. quod Numerius Nigidius Aulo Agerio spopondit, id haberétne à se acceptum Numerius Nigidius Aulum Agerium rogauit. Aulus Agerius Numerio Nigidio accceptum fecit.

ARGVM.

Nouatio est prioris debiti in aliam obligationem transfusio: quo fit vt anteriori obligatione sublata, noua constituatur: quæ olim nouæ personæ interuentu (etiam quæ naturaliter tantum obligari posset) inducebatur: eadem vero interueniente persona, ita demum nouatio facta erat, si quid priori obligationi posterior adijceret, vel detraheret: hodie autem nunquam inducta censetur nouatio, nisi expresim à contrahentibus hoc agatur: alias anterior firma manet, & posterior loco incrementi accedit.

Præterea nouatione tollitur obligatio: ueluti si id, quod tibi Seius debebat, à Titio dari stipulatus sis. Nā interuētu nouæ psonæ, noua nascitur obligatio, et prima tollitur, trāslata in posteriorē: adeò, ut interdū, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamē prima nouationis iure tollatur: ueluti si id, quod tu Titio debes, à pupillo sine

tutoris authoritate stipulatus fuerit. quo casu res amittitur. nam & prior debitor liberatur, & posterior obligatio nulla est. Non idem iuris est, si à seruo quis fuerit stipulatus. nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, à qua postea stipuleris: ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit: fortè si conditio, aut dies, aut fideiussor adijciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adijciatur, nouationem fieri: sic intelligi oportet, ut ita dicamus factam nouationem, si conditio extiterit: alioqui si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter ueteres constabat, tunc fieri nouationem, cùm nouandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando nouandi animo uideretur hoc fieri, & quasdam de hoc præsumptiones alij in alijs casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio, quæ apertißimè definiuit, tunc solùm nouationem prioris obligationis fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quòd propter nouationẽ prioris obligationis conuenerunt. alioqui & manere pristinam obligationem, & secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum

dum nostræ constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. Hoc amplus, eæ obligationes, quæ consensu contrahuntur, contraria uoluntate dissoluuntur. Nam si Titius, & Seius inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptū Seius haberet centum aureis: deinde re nondum sequuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab ea emptione, & uenditione: inuicem liberantur. Idem est in conductione, & locatione, & in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

TERTII LIBRI FINIS.

*

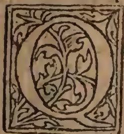
Inſtitutionũ, ſeu elementorum D. Iuſtiniani ſacratiſsimi principis,

LIBER IIII.

De obligationibus, quæ ex delicto naſcuntur, TITVLVS I.

ARGVM.

Furtum latius, clariuſquè ſic definitur: furtum eſt contrectatio rei alienæ, inuito domino, fraudulofa, lucri faciendi gratia, vel ipſius rei, vel etiam vſus eius, vel poſſeſsionis.

*Q*VVM *ſit expoſitum ſuperiore libro de obligationibus ex cõtractu, & quaſi ex contractu: ſequitur, ut de obligationibus ex maleficio, & quaſi ex maleficio diſpiciamus. Sed illæ quidẽ (ut ſuo loco tradidimus) in quatuor genera diuidũtur. hæ uerò unius generis ſunt. nam omnes ex re naſcũtur, id eſt, ex ipſo maleficio, ueluti ex furto, rapina, dãno, iniuria. Furtum eſt cõtrectatio fraudulofa, lucri faciẽdi gratia,*

gratia, uel ipsius rei, uel etiã usus eius, possessionisue, quod lege naturali prohibitũ est admittere. Furtum autem uel á furuo, id est, nigro dictũ est, quòd clàm & obscurè fiat, & plerunque nocte: uel á fraude, uel á ferendo, id est, auferendo: uel á Græco sermone, quod φῶρας appellant fures. Imò & Græci á ferendo φῶρας dixerunt.

ARGVM.

Qui cum re furtiua ántequã eo peruenerit, quo furtum perferre destinarat, vbiuis locorum deprehensus fuit, fur est manifestus: qui si locum destinatum iam aduentarit, etiam si demum cum re deprehendatur, non manifestus dicitur.

Furtorum autem duo sunt genera: manifestũ, & nec manifestum. Nam conceptum & oblatũ, species potius actionis sunt furto cohærẽtes, quàm genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus fur est, quem Græci ἐπ᾽ αὐτοφώρῳ appellant: nec solũ is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etiã is, qui in eo loco deprehẽditur, quo furtũ fit: ueluti qui in domo furtũ fecit, & nondum egressus ianuam deprehensus fuerit: & qui in oliueto, oliuarum: aut in uineto, uuarum furtũ fecit, quãdiu in eo oliueto aut uineto deprehẽsus fuerit. Imò ulterius furtum manifestũ est extendendum, quãdiu eam rem fur tenens uisus uel deprehensus fuerit: siue in publico, siue in priuato,

uel à domino, uel ab alio, antequàm eò peruenerit, quò deferre uel deponere destinasset. Sed si pertulit, quò destinauit, tametsi deprehendatur cum re furtiua, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex ijs, quæ diximus, intelligitur. nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est.

ARGVM.

Varia furtorum genera, ex quibus quoque variæ actionum species prodibant, hodie in desuetudinem abierunt: Qui sciens prudensque rei furtiuæ & receptator & occultator est, furti non manifesti obnoxius fit.

Conceptum furtũ dicitur, cùm apud aliquem testibus præsentibus furtiua res quæsita & inuenta sit. nam in eũ propria actio cõstituta est, quãuis fur non sit, quæ appellatur cõcepti. Oblatum furtum dicitur, cùm res furtiua ab aliquo tibi oblata sit, eaq́ apud te concepta sit: utiq́ si ea mẽte tibi data fuerit, ut apud te potius, quàm apud eum, qui dedit, cõciperetur. nam tibi, apud quẽ concepta sit, propria aduersus eũ, qui obtulit, quanuis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblati. Est etiam prohibiti furti actio aduersus eum, qui furtum quærere testibus præsentibus uolẽtẽ prohibuerit. Præterea pœna cõstituitur edicto prætoris per actionẽ furti non

ti non exhibiti, aduersus eum, qui furtiuam rem apud se quæsitam & inuentam nõ exhibuit. Sed hæ actiones, scilicet concepti & oblati, & furti prohibiti, necnon furti nõ exhibiti, in desuetudinẽ abierũt. Quũ enim requisitio rei furtiuæ hodie secundum ueterem obseruationem non fiat: meritò ex consequentia etiam præfatæ actiones ab usu cõmuni recesserũt: quum manifestum sit, quòd omnes, qui scienter rem furtiuam susceperint & celauerint, furti nec manifesti obnoxij sunt. Pœna manifesti furti, quadrupli est, tã ex serui, quàm ex liberi psona. nec manifesti, dupli.

ARGVM.

Quæuis indebita alienæ rei contrectatio, inuito domino facta, furti alligat contrectãtem: quapropter, qui re aliena abutitur, furtum committit.

Furtum autem fit, nõ solùm cùm quis intercipiendi causa rem alienã amouet: sed generaliter cùm quis alienam rem inuito domino cõtrectat. Itaq; siue creditor pignore, siue is, apud quẽ res deposita est, ea re utatur: siue is, qui rem utendã accipit, in alium usum eam transferat, quàm cuius gratia ei data est, furtum cõmittit: ueluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad cœnam inuitaturus, & id peregrè secum tulerit: aut si quis equum gestandi causa commoda-

tum sibi, longius aliquò duxerit: quod ueteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset. Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter uterentur, quàm utendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligant, id inuito domino facere: cumq́;, si intellexisset, non permissurum. at si permissurum credāt: extra crimen uideri, optima sanè distinctione: quia furtum sine affectu furandi non committatur.

ARGVM.

Qui etiam inuito domino contrectare falso credit, si id volente domino faciat, furti reus non est: excipe alieni serui improbum solicitatorem: quippe qui etiam si domini applausu, eius rem assequutus fuerit, furti obnoxius est: nihilominus serui corrupti iudicium subiturus.

Sed & si credat aliquis inuito domino se rem commodatam sibi cōntrectare, domino autē uolēte id fiat: dicitur furtum non fieri. Vnde illud quæsitum est, cùm Titius seruum Mæuij solicitauerit, ut quasdam res domino subriperet, & ad eum perferret, & seruus id ad Mæuium pertulerit: Mæuius autē, dum uult Titium in ipso delicto deprehēdere, permiserit seruo quasdā res ad eum perferre: utrum furti, an serui corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? Et cùm nobis super hac dubitatione suggestū est, & antiquorum

rum

rum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, neque serui corrupti actionem præstantibus, quibusdā furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obuiam eūtes, per nostram decisionem sancimus, nō solùm furti actionem, sed & serui corrupti contra eum dari. licet enim is seruus deterior à solicitatore minimè factus est, & ideo non concurrant regulæ, quæ serui corrupti actionem introducunt: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis serui introductū est, ut sit ei pœnalis actio imposita, tanquam si re ipsa fuisset seruus corruptus: ne ex huiusmodi impunitate & in alium seruum, qui facilè posset corrumpi, tale facinus à quibusdam perpetretur. Interdum etiam liberorum hominum furtum fit: ueluti si quis liberorū nostrorum, qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit. Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis committit: ueluti si debitor rem, quā creditori pignoris causa dedit, subtraxerit.

ARGVM.

Furti quoque actione tenetur non modo qui furatur, verum etiam qui opem & consilium ad id patrandum præstat: eademque pœna qua fur condemnandus est: qui si consilium tantum dederit, nō tenetur.

Interdum quoquè furti tenetur, qui ipse furtū non

non fecit: qualis est is, cuius ope & consilio furtum factum est. In quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet: aut tibi obstiterit, ut alius rem tuam exciperet: aut oues tuas uel boues fugauerit, ut alius eas acciperet. Et hoc ueteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugauit armentum. Sed si quid eorum per lasciuiam, & nõ data opera, ut furtum admitteretur, factum est: in factum actio dari debet. At ubi ope Mæuij Titius furtum fecerit: ambo furti tenentur. Ope & consilio eius quoque furtum admitti uidetur, qui scalas fortè fenestris supponit: aut ipsas fenestras uel ostium effringit, ut alius furtum faceret: quiue ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodauerit, sciens cui rei gratia commodauerit. Certè qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, nõ tenetur furti.

ARGVM.

Si quid filius patri furto subripiat, furtum facit, idque furtiuum efficitur: & eapropter inusu capibile: filius tamen furti conueniri minime potest: opem autem & consilium illi præstans potest.

Hi, qui in parentũ uel dominorũ potestatè sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidẽ faciũt,

& res

& res in furtiuam causam cadit (nec ob id ab ullo usucapi potest, antequàm in domini potestatem reuertatur) sed furti actio non nascitur: quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci. Si uerò ope & consilio alterius furtum factum fuerit: quia utique furtum committitur, conuenienter ille furti tenetur: quia uerum est, ope & consilio eius furtum factum esse. Furti autem actio ei competit, cuius interest rem saluam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quàm si eius intersit rem non perire. Vnde constat creditorem de pignore subrepto furti actione agere posse, etiã si idoneũ debitorem habeat: quia expedit ei pignori potius incumbere, quàm in personam agere: adeò quidẽ, ut quamuis ipse debitor eã rem subripuerit, nihilominus creditori competat actio furti.

ARGVM.

Qui alienæ rei custodiẽdæ exactam curam præstare tenetur (vtputa fullo & sarcinator) re furto sublata, contra furem experiri possunt: modo integre soluendo existant.

Item si fullo polienda curandáue, aut sarcinator sarciẽnda uestimẽta mercede certa constituta accẽperit, eáque furto amiserit: ipse furti habet actionẽ, nõ dominus: q̃a domini nihil interest eam rem non perire, quũ iudicio locati à fullone

lone aut sarcinatore rem suam persequi poßit. Sed & bonæ fidei emptori subrepta re, quam emerit, quamuis dominus non sit, omnino competit furti actio, quemadmodum & creditori. Fulloni uerò & sarcinatori non aliter furti actionẽ competere placuit, quàm si soluẽdo fuerint: hoc est, si domino rei æstimationem soluere poßint.

Nam si soluendo non sint: tunc quia ab eis suum dominus consequi non poßit, ipsi domino furti competit actio: quia hoc casu ipsius interest rem saluam esse. Idem est, & si in parte soluendo fuerit fullo aut sarcinator.

ARGVM.

Qui è duabus experiundi vijs alterutram elegerit, ita demum alteri renuntiasse videtur, si sciens prudensque plures sibi competere, alteram intentarit: quod si aut nescius, aut dubitans egerit, nil prohibet, quin iam instituta actione omissa, sibi competentem proponat.

Quæ de fullone & sarcinatore diximus, eadẽ & ad eum, cui commodata res est, transferenda ueteres existimabant. Nam ut ille fullo mercedem accipiendo, custodiã præstat: ita is quoque, qui commodatum utendi causa accepit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra prouidẽtia etiã hoc in nostris decisionibus emẽdauit, ut in domini uolũtate sit: siue commodati

actionem aduersus eum, qui rem commodatã accepit mouere desiderat: siue furti aduersus eum, qui rem subripuit: & alterutra earum electa, dominum non posse ex pœnitentia ad alterã uenire actionem. sed si quidem furem elegerit: illum, qui rem utendam accepit, penitus liberari. sin autẽ commodator ueniat aduersus eum, qui rem utẽdam accepit: ipsi quidem nullo modo competere posse aduersus furem furti actionem. eum autẽ, qui pro re commodata cõuenitur, posse aduersus furem furti habere actionem: ita tamen si dominus sciens rem esse subreptã, aduersus eum, cui res cõmodata fuerit, peruenit. sin autem nescius & dubitans rem esse subreptam, apud eum commodati actionẽ instituerit: postea autẽ re comperta uoluerit remittere quidẽ cõmodati actionem, ad furti autem actionem peruenire: tunc licentia ei conceditur & aduersum furem uenire, obstaculo nullo ei opponẽdo, quoniam incertus constitutus mouit aduersus eum, qui rem utendam accepit, commodati actionem: nisi domino ab eo satisfactũ fuerit. tunc etenim omnino furẽ à domino quidẽ furti actione liberari: suppositũ autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit: quum manifestißimum sit, etiam si ab initio dominus actionem cõmodati instituerit,

ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito, aduersus furem transierit: omnino liberari eum, qui rem commodatam acceperit, quencunque causæ exitum dominus aduersus furem habuerit: eadē definitione obtinente siue in parte, siue in solidum soluendo sit is, qui rem commodatam acceperit. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non præstat: sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit. qua de causa si res ei subrepta fuerit: quia restituendæ eius rei nomine depositi non tenetur, nec ob id eius interest rem saluam esse: furti agere non potest, sed furti actio domino competit.

ARGVM.

Quum ex furandi doloso animo furtum consistat, is tantum furti tenetur, qui doli capax est.

In summa, sciēdum est, quæsitum esse, an impubes rem alienā amouēdo, furtū faciat? Et placuit, quia furtum ex affectu furādi consistit: ita demū obligari eo crimine impuberē, si proximus pubertati sit, & ob id intelligat se delinquere.

ARGVM.

Duplum aut quadruplum quod in furti actione venit, ad pœnæ persecutionem tantum pertinet, cū præterea res ipsa furto subtracta, aut à quocunque possessore per rei vindicationem, aut ab ipso fure eiusque hærede per condictionem furtiuam extorqueri queat.

Furti actio, siue dupli, siue quadrupli, tãtùm ad pœnæ persecutionem pertinet. Nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut uindicando, aut condicendo potest auferre. Sed rei uindicatio quidem aduersus possessorẽ est: siue fur ipse poßidet, siue alius quilibet. condictio autem aduersus furem ipsum hæredémue eius, licet non poßideat, competit.

De vi bonorum raptorum, TIT. II.

ARGVM.

Quisquis res alienas rapit, non tantum furti obnoxius est, sed etiam vi bonorum raptorum actione conueniri potest: quæ intra annum à commissa rapina in quadruplum, post verò in simplum datur: ita quòd in quadruplo etiam rei persecutio contineatur: eius enim triplum in pœnam, simplum verò in rem computatur.

QVi ui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienã rem inuito domino contrectat, quàm qui ui rapit? ideoq; rectè dictum est, eum improbum furem esse) sed tamen propriam actionem eius delicti nomine Prætor introducit, quæ appellatur ui bonorũ raptorũ: & est intra annum quadrupli: post annum, simpli: quæ actio utilis est, etiam si quis unam rem, licet minimã, rapuerit. Quadru-

plum autem non totum pœna est, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest & rei persecutio: ut pœna tripli sit, siue cõprehendatur raptor in ipso delicto, siue non. Ridiculum enim esset, leuioris conditionis esse eum, qui ui rapit, quàm qui clàm amouet.

ARGVM.

Si quis rem suam, aut quam suam opinabatur penes alium constitutam, violenter aut rapuerit, aut inuaserit, is si dominus sit à dominio cadet: sin non sit, post rei restitutionem, eiusdem quoq; æstimationem vim passo præstare cogitur.

Ita tamen competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem suam esse existimans, & imprudens iuris, eo animo rapuerit: quasi domino liceat etiã per uim rem suam auferre à possessoribus, absolui debet. Cui scilicet cõueniens est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitãtur, inueniatur uia, per quam raptores impunè suam exerceant auaritiã: melius diualibus constitutionibus pro hac parte prospectum est: ut nemini liceat ui rapere uel rem mobilẽ, uel se mouentẽ, licet suam eandem rem existimet. sed si quis contra statuta principum fecerit: rei quidem suæ dominio cadere. sin autem aliena res sit: post restitutionẽ eius, etiam æstimationẽ eiusdem

dem ei præstare. Quod non solùm in mobilibus rebus, quæ rapi possunt, constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam in inuasionibus, quæ circa res soli fiūt, ut ex hac causa ab omni rapina homines abstineant.

ARGVM.

Is cuius intereſt rapinam factam non fuiſſe, quā-quam dominus non ſit, vi bonorum raptorū actionem mouere poteſt: vt id ſcilicet cōſequatur, quod ſibi abeſſe docuerit.

Sanè in hac actione nō utiq; expectatur, rem in bonis actoris esse. nā siue in bonis sit, siue non: si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare siue locata, siue commodata, siue etiam pignorata, siue deposita sit res apud Titium, sic ut intersit eius eam rem per uim nō auferri (ueluti si in deposita re culpam quoq; promisit) siue bona fide poßideat, siue usumfructum quis habeat in ea, uel quid aliud iuris, ut intersit eius nō rapi: dicendum est ei competere hanc actionem, non ut dominium accipiat: sed illud solum, quod ex bonis eius, qui rapinā passus est, id est, quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clàm facta, ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

De lege Aquilia,

TIT. III.

A R G V M.

Primo legis Aquiliæ capite cautum est, vt qui alienum seruum aut quadrupedem (quæ eorum numero est, quæ gregatim pasci consueuerunt) iniuria occiderit, quanti ea res eo anno retrorsum plurimi fuerit, tantum domino præstare cogitur.

Damni iniuriæ actio constituitur per legem Aquiliam: cuius primo capite cautum est, ut si quis alienum hominem, alienámue quadrupedem, quæ pecudum numero sit, iniuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. Quod autem non præcise de quadrupede, sed de ea tãtùm, quæ pecudũ numero est, cauẽtur: eò pertinet, ut neq; de feris bestijs, neq; de canibus cautum esse intelligamus: sed de ijs tãtum, quæ gregatim propriè pasci dicuntur: quales sunt equi, muli, asini, oues, boues, capræ. De suibus quoque idem placuit. Nam & sues pecudum appellatione continentur: quia & hi gregatim pascuntur. Sic deniq; & Homerus in Odyssea ait (sicut Aelius Martianus in suis Institutionibus refert.)

Δήεις τόνγε σύεσι παρήμενον, οἱ δὲ νέμονται
πὰρ κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

A R G.

ARGVM.

Qui casu occidit l. Aquilia non obligatur: qui autem aut dolo, aut culpa, obligatur.

Iniuria autem occidere intelligitur, qui nullo iure occidit. Itaq; qui latronē insidiatorem occiderit: non tenetur, utiq; si aliter periculum effugere non potest. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit: si modò culpa eius nulla inueniatur. nam alioqui non minus ex dolo quàm ex culpa quisque hac lege tenetur. Itaque si quis dum iaculis ludit, uel exercitatur, transeuntem seruum tuum traiecerit: distinguitur. Nam si id à milite in eo campo, ubi solitum est exercitari, admissum est: nulla culpa eius intelligitur. si alius tale quid admiserit: culpæ reus est. Idem iuris est de milite, si in alio loco, quàm qui ad exercitandum militibus destinatus est, id admiserit. Item si putator ex arbore deiecto ramo seruum tuum transeuntem occiderit: si prope uiam publicam, aut uicinalem id factum est, neq; proclamauit, ut casus euitari posset: culpæ reus est. sed si proclamauit, nec ille curauit præcauere: extra culpā est putator. Aequè extra culpam esse intelligitur, si seorsum à uia fortè, uel in medio fundo cædebat, licet non proclamauit: quia in eo loco nulli extraneo ius fuerat uersandi.

ARGVM.

Imperitia culpæ adscribenda est: quo fit, vt qui onus peritiæ & viribus impar subierit, si ob eius imperitiam vel imbecillitatem quid damni datum sit, culpæ reus dicatur.

Præterea si medicus, qui seruũ tuum secuit, dereliquerit curationem eius, & ob id mortuus fuerit seruus, culpæ reus erit. Imperitia quoque culpæ adnumeratur: ueluti si medicus ideo seruũ tuum occiderit, quia male eum secuerit, aut perperàm ei medicamentum dederit. Impetu quoq; mularum, quas mulio propter imperitiã retinere nõ potuit, si seruus tuus oppressus fuerit: culpæ reus est mulio. Sed & si propter infirmitatẽ eas retinere non potuerit, cùm alius firmior eas retinere potuisset: æquè culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoq;, qui cùm equo ueheretur, impetum eius aut propter infirmitatẽ, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit.

ARGVM.

Pœnales actiones in delinquentis hæredes non dantur.

His autem uerbis legis, Quanti id eo in anno plurimi fuerit, *illa sentẽtia exprimitur: ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer, aut pretiosus fuerit; non tanti teneatur,*

quanti

quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. qua ratione creditum est pœnalem esse huius legis actionem: quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquãdo longè pluris. Ideoq; constat in hæredem eam actionem non transire: quæ transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis æstimaretur.

ARGVM.

In lege Aquilia non modo illud damnum perempti corporis æstimatur: sed eo amplius quidquid perempto eo corpore damni patimur siue in amittendo, siue in non adquirendo consistat.

Illud nõ ex uerbis legis, sed ex interpretatione placuit: nõ solum perempti corporis æstimationem habendam esse, secundũ ea, quæ diximus: sed eo amplius, quidquid præterea perempto eo corpore damni nobis illatum fuerit: ueluti si seruum tuum hæredem ab aliquo institutum, antè quis occiderit, quàm is iussu tuo hæreditatẽ adierit. nam hæreditatis quoq; amissæ rationem esse habendã constat. Item si ex pari mularũ unam, uel ex quadrigis equorũ unum quis occiderit, uel ex comœdis unus seruus occisus fuerit, non solùm occisi fit æstimatio, sed eò amplius id quoq; cõputatur, quanti depretiati sunt qui supersunt. Liberum autem est ei, cuius seruus occisus fuerit, & ex iudicio priuato legis Aquiliæ dãnum

persequi, & capitalis criminis eum reum facere. Caput secundum legis Aquiliæ in usu non est.

ARGVM.

Reliqua quæ (præter mortem serui aut quadrupedis, quæ pecudum numero est) rebus nostris animatis vel anima carentibus damna illata sunt, capite l. Aquiliæ tertio vindicantur: quapropter quisquis alteri vrendo, frangendo, depascendo, secando, rumpendo, & id genus modis damnum fecerit, quanti ea res in diebus triginta retro proximis plurimi fuerit, domino dare damnabitur.

Capite tertio de omni cætero dãno cauetur. Itaq; si quis seruum uel eam quadrupedem, quæ pecudum numero est, uulnerauerit: siue eã quadrupedem, quæ pecudum numero non est, ueluti canẽ, aut ferã bestiã uulnerauerit, aut occiderit: hoc capite actio constituitur. In cæteris quoque omnibus animalibus, itẽ in omnibus rebus, quæ anima carent, dammum per iniuriam datum, hac parte uindicatur. Si quid enim ustũ, aut ruptũ, aut fractum fuerit: actio ex hoc capite cõstituitur: quanquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere. Ruptũ enim intelligitur, quod quoquomodo corruptum est. Vnde non solum fracta, aut usta, sed etiã scissa, & collisa. & effusa, & quoquo modo perempta atque deteriora facta, hoc uerbo cõtinentur. Deniq; responsum

sponsum est, si quis in alienum uinum aut oleum id miscuerit, quo naturalis bonitas uini aut olei corrũperetur: ex hac parte legis Aquiliæ eum teneri. Illud palàm est, sicut ex primo capite ita demum quisq; tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisáue fuerit: ita ex hoc capite, de dolo aut culpa, & de cætero dãno quenq; teneri. ex hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit. At nec Plurimi *quidem uerbum adijcitur. Sed Sabino rectè placuit, perinde habendam æstimationẽ, ac si etiã hac parte* Plurimi *uerbum adiectum fuisset. nam plebem Romanã, quæ Aquilio tribuno interrogante hanc legẽ tulit, contentam fuisse, quòd prima parte eo uerbo usa esset.*

ARGVM.

Directa l. Aquiliæ actio competit, si corpori à corpore damnum illatum sit: quod si à non corpore corpori, vtilis dabitur: sin autem neque à corpore datum sit, neque corpus læsum, in factum actioni locus est.

Cæterùm placuit, ita demum directam ex hac lege actionẽ esse, si quis precipuè corpore [redacted]*mnum dederit. Ideoq; in eũ, qui alio modo dãnũ dederit, utiles actiones dari solent. ueluti si quis hominẽ alienũ, aut pecus ita incluserit, ut fame*

necaretur: aut iumentum ita uehementer egerit, ut rumperetur: aut pecus in tantum exagitauerit, ut præcipitaretur. aut si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet, uel in puteũ descenderet, & is ascendendo, uel descendendo, aut mortuus, aut aliqua parte corporis læsus fuerit: utilis actio in eum datur. Sed si quis alienum seruum, aut de ponte, aut de ripa in flumen deiecerit, & is suffocatus fuerit: eo, quòd proiecit, corpore suo damnum dedisse, non difficulter intelligi potest: ideoq́; ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum, neq; corpus læsum fuerit, sed alio modo alicui damnum contigerit, quum non sufficiat, neq; directa, neq; utilis legis Aquiliæ actio: placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factũ actione teneri: ueluti si quis misericordia ductus, alienum seruum compeditum soluerit, ut fugeret.

De iniurijs,
TIT. IIII.

Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit. specialiter, aliàs contumelia, quæ à contẽnendo dicta est, quam Græci ὕβριν appellant: aliàs culpa, quam Græci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnũ iniuria datum accipitur:

cipitur: aliâs iniquitas, & iniustitia, quã Græci ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν uocant. cùm enim Prætor uel Iudex non iure contra quem pronuntiat: iniuriam accepisse dicitur.

ARGVM.

Iniuria non solum committitur in corpus, vt verberibus, & pulsatione: sed etiam extra corpus, vt conuitijs, famosis libellis, pudicitia attentata, alijsq; modis innumeris.

Iniuria autem committitur non solùm cùm quis pugno pulsatus, aut fustibus cæsus, uel etiã uerberatus erit: sed & si cui conuitium factum fuerit, siue cuius bona quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eũ sibi debere: uel si quis ad infamiã alicuius libellũ, aut carmen, aut historiam scripserit, cõposuerit, ediderit, dolóue malo fecerit. quoquid eorũ fieret: siue quis matrẽfamiliâs, aut prætextatũ, prætextatámue adsectatus fuerit: siue cuius pudicitia attentata esse dicetur: & denique alijs plurimis modis admitti iniuriã, manifestum est.

ARGVM.

Quæ liberis, vxori, aut nurui irrogatur iniuria: parenti, marito, aut socero illata videtur: qu[illegible] quandoq; pro eadem iniuria pluribus personis iniuriarum actio competat: viro tamen illatam iniuriam, vxori vindicare non licet.

Patitur autem quis iniuriã non solum per semet

metipsum, sed etiam per liberos suos, quos in potestate habet: item per uxorem suã, id enim magis praeualuit. Itaq; si filiae alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam fecerit: non solùm filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque, & mariti nominè. Contrà, autem si uiro iniuria facta sit: uxor iniuriarum agere non potest. Defendi enim uxores à uiris, non uiros ab uxoribus, aequum est. Sed & socer nurus nomine, cuius uir in eius potestate est, iniuriarũ agere potest. Seruis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri uidetur. non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos, & uxores: sed ita, cùm quid atrocius cõmissum fuerit, & quod apertè ad contumeliã domini respicit: ueluti si quis alienum seruum atrociter uerberauerit: & in hunc casum actio proponitur. At si quis seruo conuicium fecerit, uel pugno eum percusserit: nulla in eum actio domino competit. Si communi seruo iniuria facta sit: aequum est, non prò ea parte, qua dominus quisq; est, aestimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. Quòd si usus fructus in seruo Titij est, proprietas Maeuij, magis Maeuio iniuria fieri intelligitur. Sed si libero homini, qui tibi bona fide seruit, iniuria

facta

facta sit: nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuã pulsatus sit. tunc enim competit & tibi iniuriarum actio. Idẽ ergo est, et in seruo alieno bona fide tibi seruiẽte: ut toties admittatur iniuriarũ actio, quoties in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

A R G V M.

Reiecta talionis pœna, quæ olim iniuriosis irrogabatur, hodie pecuniaria imponitur: vt scilicet tanti reus condẽnetur, quanti iniuriam passus æstimandam duxerit, aut iudici taxanti æquum visum fuerit: quippe qui pro dignitate illius cui infertur, pluris, minorisve iniuriam æstimabit.

Pœna autem iniuriarum ex lege duodecim Tabularũ propter membrũ quidem ruptũ talio erat: propter os uero fractum, nummariæ pœnæ erant constitutæ, quasi in magna ueterum paupertate. Sed postea Prætores permittebãt ipsis, qui iniuriam passi sunt, eam æstimare: ut iudex uel tanti reũ condẽnet, quãti iniuriã passus æstimauerit, uel minoris, prout ei uisum fuerit. Sed pœna quidem iniuriæ, quæ ex lege duodecim tabularũ introducta est, in desuetudinẽ abijt. quam autem Prætores introduxerunt (quæ etiã honoraria appellatur) in iudicijs frequentatur. Nam secũdum gradum dignitatis, uitæq; honestatem, crescit aut minuitur æstimatio iniuriæ, qui gradus

dus condẽnationis, & in seruili persona non immeritò seruatur: ut aliud in seruo actore, aliud in medij actus homine, aliud in uilißimo uel cõpedito ius æstimationis constituatur. Sed & lex Cornelia de iniurijs loquitur, & iniuriarum actionem introduxit, quæ competit ob eam rem, quòd se pulsatum quis, uerberatúmue, uel domum suam ui introitam esse dicat. Domũ autem accipimus, siue in propria domo quis habitet, siue in conducta: siue gratis, siue hospitio receptus sit.

ARGVM.

Atrox iniuria grauius punitur: atrocem autem iniuriam ex facto, loco, persona, & corporis parte, quæ læsa fuit, reputamus.

Atrox iniuria æstimatur uel ex facto: ueluti si quis ab alio uulneratus sit, uel fustibus cæsus. uel ex loco: ueluti si cui in theatro, uel in foro, uel in cõspectu Prætoris iniuria facta sit. uel ex persona: ueluti si magistratus iniuriã passus fuerit, uel si senatori ab humili persona iniuria facta sit, aut parẽti, patronóue fiat à liberis uel libertis. Aliter enim senatoris, & parẽtis patroniq́, aliter extranei, & humilis personæ iniuria æstimatur. Nonnunquam & locus uulneris atrocem iniuriam facit, ueluti si in oculo quis percussus fuerit. Parui autẽ refert, utrũ patrifamiliâs, an

filiofamiliás talis iniuria facta sit. nam & hæc atrox iniuria æstimabitur.

ARGVM.

Illata iniuria aut ciuiliter, aut criminaliter vlciscitur: ciuiliter, quando mulcta iniuriato adiudicatur: criminaliter, si quando reus iudicis arbitrio extra ordinem puniendus committitur: quo casu procurator interuenire nequaquam potest: nisi qui iniuriam persequitur, vel se defendit, aut illustris, aut superillustris sit.

In summa sciendum est, de omni iniuria, eum qui passus est, posse uel criminaliter agere, uel ciuiliter. Et si quidē ciuiliter agatur: æstimatione facta secundum quod dictum est, pœna reo imponitur. Sin autem criminaliter: officio iudicis extraordinaria pœna reo irrogatur: hoc uidelicet obseruādo, quod Zenoniana constitutio introduxit, ut uiri illustres, quiq; super eos sunt, & per procuratores poßint actionē iniuriarum criminaliter, uel persequi, uel suscipere secūdum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet.

ARGVM.

Etiam qui curauit, vt cuipiam per alium iniuria fieret, iniuriarum tenetur.

Non solum autem is iniuriarū tenetur, qui fecit iniuriam, id est, qui percußit: uerū ille quoq; tenetur, qui dolo fecit iniuriā, uel qui ꝓcurauit, ut cui mala pugno ꝑcuteretur. Hæc actio dißimula

mula

mulatione aboletur. & ideò si quis iniuriam dereliquerit, hoc est, statim passus ad animũ suum non reuocauerit: postea ex pœnitẽtia remissam iniuriam non poterit recolere.

De obligationibus, quæ quasi ex delicto nascuntur,

TIT. V.

ARGVM.

Obligatio ex quasi delicto oriri dicitur, quando non ex dolo malo, sed magis imperitia quadam, & minus prouidè delinquitur: quo pacto & iudex si per imprudentiam perperàm pronunciauit, facit litem suam, id est, damnum eius litis vt æquitati iudicantis videbitur læso restaurare compellitur.

SI iudex litem suam fecerit: non propriè ex maleficio obligatus uidetur. sed quia neq; ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, & utiq; peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo uidetur quasi ex maleficio teneri, & in quantum de ea re æquum religioni iudicantis uidebitur, pœnam sustinebit.

ARGVM.

Si ex ædibus quas quis inhabitat, quippiam deiectum, effusúmve fuerit, quod transeunti damnum intulerit, aut ea parte qua vulgo iter fit, aliquid suspensum habeat, cuius casus periculosus sit, ex quasi

quasi delicto obligatus, pœnas hic descriptas incurrit.

Itē is, ex cuius cœnaculo, uel proprio ipsius, uel conducto, uel in quo gratis habitat, deiectum effusum'ue aliquid est, ita ut alicui noceret: quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autē nō propriè ex maleficio obligatus intellgitur, quia plerunq; ob alterius culpā tenetur, aut serui, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua uulgò iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest (si ceciderit) alicui nocere: quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo uerò, quod deiectum effusum'ue est, dupli, quantū damni datū sit cōstituta est actio. Ob hominem uerò liberū occisum, quinquaginta aureorū pœna cōstituitur. Si uerò uiuat, nocitumq; ei esse dicatur: quantū ob eam rem æquum iudici uidetur, actio datur. Iudex enim computare debet mercedes medicis præstitas, cæteraq; impēdia, quæ in curatione facta sunt: præterea operas, quibus caruit, aut cariturus est ob id, quòd inutilis est factus. Si filiusfamiliâs seorsum à patre habitauerit, & quid ex cœnaculo eius deiectū effusum'ue fuerit, siue quid positū suspensum'ue habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano placuit in patrē nullā esse actionem, sed cū ipso filio agen-

dum esse. Quod & in filiosfamiliás iudice obseruandum est, qui litem suam fecerit.

ARGVM.

Nauis, cauponæ, & stabuli exercitio præfectus, si ij quorum opera vtitur, furtum aut dolum, in naui, caupona, & stabulo commiserint, ex quasi delicto obligatus, eorum factum præstare debet.

Itē exercitor nauis aut cauponæ aut stabuli de dolo aut furto, quod in naui aut caupona aut stabulo factū erit, quasi ex maleficio teneri uidetur: si modo ipsius nullum est maleficiū, sed alicuius eorum quorū opera nauem aut cauponam aut stabulum exercet. Cum enim neq; ex maleficio, neq; ex cōtractu sit aduersus eum constituta hic actio, & aliquatenus culpæ reus est, quòd opera malorum hominum uteretur: ideo quasi ex maleficio teneri uidetur. In his autem casibus in factum actio competit: quæ hæredi quidem datur, aduersus hæredem autem non competit.

De actionibus, *TIT. VI.*

* Adnota, Tertiam iuris ciuilis partem, quæ actiones respicit, adgreditur Imperator: quas meritò tractatui obligationum postposuit, cùm ab obligationibus, vtpote à matre originem ducant.

SVperest, ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quàm ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur.

ARGVM.

Prima actionum diuisio hæc est, vt quædam reales sint, quædam personales. Personalibus etenim cum eo experimur, qui nobis aut ex contractu, aut quasi, vel ex delicto, aut quasi, obnoxius est: realibus verò quotiescunque cum eo agimus, qui nullo iure nobis obligatur, rei tamen nostræ possessor est.

Omnium autem actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrósue de quacunque re quæritur, summa diuisio in duo genera deducitur. aut enim in rem sunt, aut in personam. Nanque agit unusquisque, aut cum eo, qui obligatus est, uel ex contractu, uel ex maleficio, quo casu proditæ sunt actiones in personam, per quas intendit aduersarium ei dare aut facere oportere, & alijs quibusdam modis. Aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, mouet tamen alicui de aliqua re controuersiam, quo casu proditæ actiones in rem sunt: ueluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet. possessor autem dominum eius se esse dicat. nam si Titius suam esse intendat: in rem actio est.

ARGVM.

Etiam pro incorporalibus rebus in rem pro-

ditæ sunt actiones, confessoria scilicet, & negatoria: prior quidē ei, qui sibi personalem, siue realem seruitutem vrbani vel rustici prædij debitam contendit, conceditur: altera pro libertate vindicāda, contra vicinum agimus: cui ius seruitutis in re nostra esse negamus: incorporalium autem rerum huiusmodi actiones, ab ijs quæ pro corporalibus rebus competunt, in hoc differunt, quòd illæ possidenti conceduntur: hæ verò non.

Atque si agat quis, ius sibi esse fundo fortè uel ædibus utendi fruendi, uel per fundum uicini eundi agendi, uel ex fundo uicini aquam ducendi: in rem actio est. Eiusdem generis est actio de iure prædiorum urbanorum: ueluti si quis agat ius sibi esse altius ædes suas tollendi, prospiciendíue, uel proijciendi aliquid, uel immittendi tignum in uicini ædes. Contrà quoque de usufructu, & de seruitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum urbanorum, inuicem quoque proditæ sunt actiones: ut si quis intendat ius non esse aduersario utendi fruendi, eundi, agēndi, aquámue ducendi, item altius tollendi, prospiciendíue, uel proijciēdi immittendíue: istæ quoque actiones in rem sunt, sed negatiuæ. Quod genus actionis in controuersijs rerum corporalium proditum non est. Nam in his is agit, qui nō possidet. ei uerò, qui possidet, non est actio prodita, per quam neget rem actoris esse. Sanè

uno

uno casu qui poßidet, nihilominus is actoris partes obtinet. sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit.

ARGVM.

Iam secunda actionum sectio pertractanda capitur: & primo de in rem prætorijs. Qui iusto titulo ab eo quem dominum credebat, rem traditam accepit, si prius à rei possessione ceciderit, quàm vsucapionem absoluerit, is aduersus possessorem publicianam in rem actionem intentare potest: vt perinde ei restituatur, ac si vsucapione, eius rei dominium nactus fuisset,

Sed istæ quidem actiones, quarũ mentionem habuimus, & si quæ sunt similes ex legitimis, & ciuilibus causis descendunt. Aliæ autem sunt, quas Prætor ex sua iurisdictione cõparatas habet tam in rem, quàm in personã, quas & ipsas necessarium est exemplis ostendere. ut ecce, plerunq; ita permittit Prætor in rem agere, ut uel actor dicat se quasi usucepisse, quod non usucepèrit: uel ex diuerso possessor dicat aduersariũ suũ nõ usucepisse, quod usuceperit. Nanq; si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit (ueluti ex causa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorũ) & necdũ eius rei dominus effectus est: si eius rei poßeßionem casu amiserit, nullam habet in rem directam actionem ad eam persequendã: quippe ita proditæ sunt iure ciuili actiones,

ut quis dominiũ suum uindicet, sed quia sanè durum erat, eo casu deficere actionem: inuenta est à Prætore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usucepisse, quam usu non cœpit, & ita uindicat suam esse. quæ actio Publiciana appellatur, quoniam primùm à Publicio Prætore in edicto proposita est.

ARGVM.

Quemadmodum publiciana pro re nõdum vsucapta recuperanda datur, ita ex diuerso rescissoria actio pro re quæ vsucapta est à parte rehabenda: si quis itaq; Reipublicæ aliáve quauis causa absens, rem præsentis vsuceperit, domino concessum est, reuerso possessore (impetrata prius rescissione vsucapionis) statim intra annũ rescissoriam actionem instaurare: perindéq; rem petere, atque si vsu nunquam capta fuisset.

Rursus ex diuerso, si quis cùm reipublicæ causa abesset, uel in hostium potestate esset, rem eius, qui in ciuitate esset, usuceperit: permittitur domino, si possessor reipublicæ causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapionẽ eam petere, id est, ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse, & ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam & alijs simili æquitate motus Prætor adcommodat, sicut ex latiore Digestorum seu Pandectarum uolumine intelligere licet.

ARGVM.

Quæ in creditorum fraudem alienata fuere, perinde à quibuscunque possessoribus per creditores prius in bonorum debitoris possessionem missos, reuocari possunt, atq; tradita non fuissent, & semper in debitoris patrimonio mansissent.

Item si quis in fraudem creditorũ rem suam alicui tradiderit: bonis eius à creditoribus possessis, ex sententia præsidis permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eam rem petere, id est, dicere eam rem traditam non esse, & ob id in bonis debitoris mansisse.

ARGVM.

Seruiana quoq;, & quasi Seruiana, quæ etiam hypothecaria dicitur, in rem prætoriæ sunt: prima locatori competit, in res inquilini vel coloni ædibus vel fundo locatis inuectas: quæ pro mercede locationis (etiam si nihil conuenerit) tacitè hypothecatæ sunt: altera verò reliqui creditores pignora & eorum hypothecas persequuntur: nec refert an id cuius nomine experiuntur, pignus sit (id est, in re mobili tradita) an verò hypotheca (id est, in re soli consistens) vtique enim hypothecariæ semper locus est.

Item Seruiana & quasi Seruiana (quæ etiam hypothecaria uocatur) ex ipsius Prætoris iurisdictione substantiã capiũt. Seruiana autẽ experitur quis de rebus coloni, quæ pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur. Quasi Seruiana autem est, qua creditores pignora hypothecásue

persequũtur. Inter pignus autem & hypothecã (quantũ ad actionem hypothecariam attinẽt) nihil interest. nam de qua re inter creditorẽ & debitorem conuenerit, ut sit pro debito obligata: utraq; hac appellatiõe cõtinetur: sed in alijs differentia est. Nã pignoris appellatione eã propriè rem contineri dicimus, quæ simul etiã traditur creditori, maximè si mobilis sit. At eam, quæ sine traditione, nuda cõuẽtione tenetur, propriæ hypothecæ appellatione cõtineri dicimus.

ARGVM.

Hactenus de prætorijs in rem, nunc de ijs quæ sunt in personam: quæ quamuis innumeræ sint, de tribus tantum hic disseritur.

In personã quoq; actiones ex sua iurisdictione propositas habet Prætor: ueluti de pecunia cõstituta: cui similis uidebatur receptitia. sed ex nostra constitutione (cùm & si quid plenius habebat, hoc in actione pecuniæ constitutæ trãsfusum est) & ea quasi superuacua iussa est cum sua authoritate à nostris legibus recedere. Item Prætor proposuit actionem de peculio seruorũ, filiorumq; familiarum: & eam, ex qua quæritur, an actor iurauerit, & alias complures.

ARGVM.

Quisquis quod à se alioue debetur, sese soluturum nudo pacto constituat, actione de consti-

tuta conueniri potest.

De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicunq; uel pro se uel pro alio soluturos se constituerint: nulla scilicet stipulatione interposita. nam alioqui si stipulanti promiserint, iure ciuili tenentur.

ARGVM.

Pro filij vel serui contractu eatenus pater aut dominus actione de peculio impeti possunt, quatenus peculij vires patiuntur.

Actiones autem de peculio, ideo aduersus patrem dominúmue comparauit Prætor: quia licet ex cōtractu filiorum seruorúmue ipso iure non teneantur: æquum tamen est peculio tenus (quod ueluti patrimonium est filiorū filiarumq;, item seruorum) condemnari eos.

ARGVM.

Si deferente reo, actor eum sibi debitorem iureiurando asseuerarit, vsq; adeò plena fides illi adhibetur, vt omissa quæstione an deberetur, in factum actio iuranti aduersus reum competat.

Item si quis postulante aduersario iurauerit deberi sibi pecuniam, quam peteret, neq; ei soluatur: iustißimè adcommodat ei talem actionem, per quam non illud quæritur, an ei pecunia debeatur, sed an iurauerit.

* Adnota, Hic de tertio prætoriarum

actionum genere: quas ideo pœnales appellamus, quia ad pœnam, non etiã rei persequendæ causa competunt.

Pœnales quoq; actiones Prætor penè multas ex sua iurisdictione introduxit: ueluti aduersus eum, qui quid ex albo eius corrupisset: & in eum, qui patronum uel parentem in ius uocasset, cum id non impetrasset. item aduersus eum, qui ui exemerit eum, qui in ius uocaretur, cuiúsue dolo alius exemerit, & alias innumerabiles.

ARGVM.

Actiones quibus quæritur an quis sit liber, an seruus, libertus, an ingenuus, filius an non, præiudiciales in rem sunt: quarum prima ciuilis est, reliquæ verò prætoriæ: ideo sic dictæ, quia magnum in eis præiudicium versatur, cum per eas de statu hominis quæratur: aut quia cæteris quæstionibus præiudiciũ faciant: vt scilicet interea sileant quandiu hæ ventilantur.

Præiudiciales actiones in rem esse uidentur: quales sunt per quas quæritur, an aliquis liber, an libertus sit, uel seruus, uel de partu agnoscendo. Ex quibus ferè una illa legitimam causam habet, per quam quæritur, an aliquis liber sit, cæteræ ex ipsius Prætoris iurisdictione substantiam capiunt.

ARGVM.

Eam rem quæ nostra est, actione personali non adsequimur: ineptè igitur agit, qui rem suam sibi dari

dari petit: cùm dare, sit dominium transferre: excepta tamen condictione furtiua, quæ aduersus furem competit.

Si itaq; discretis actionibus: certum est non posse actorem suã rem ita ab aliquo petere, si apparet eũ dare oportere. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: scilicet quia dari cuiquã id intelligitur, quod ita datur, ut eius fiat. Nec res quæ iam actoris est, magis eius fieri potest. Planè odio furũ, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiẽdæ nomine fures etiam hac actione teneantur, si appareat eos dare oportere: quamuis sit aduersus eos etiam hæc in rem actio, per quam rem suam quis esse petit.

ARGUM.

Reales actiones ad vindicandum dantur, personales verò (quas etiam abusiuè condictiones appellamus) ad dandum vel faciendum competunt.

Appellamus autẽ in rem quidem actiones, uindicationes: in personam uerò actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, cõdictiones. Condicere enim est denuntiare prisca lingua: nunc uerò abusiuè dicimus condictionem actionem in personam esse, qua actor intẽdit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.

ARGVM.

Nunc tertiam actionum diuisionem exorditur Iustinianus, scilicet, quòd quædam rei persecutoriæ sunt, quædã pœnales, quædam mistam causam habentes. Persecutoriæ rei dicuntur, quæ eius rei quæ nobis abest, & alteri adest, persequendæ causa comparatæ sunt: ideo omnes & reales & personales ex contractu (dempta depositi actione in quatuor casibus) rei persecutoriæ sunt. Pœnales quibus meram pœnam persequimur: vt actio furti, & id genus aliæ. Mistæ quæ tam pœnæ quàm rei persequendæ causa institutæ sunt: hoc est, in quibus rei persequutio in pœna continetur, vt vi bonorum raptorum legis Aquiliæ, & eæ quæ inficiando crescunt.

Sequens illa diuisio est, quod quædã actiones rei persequẽdæ gratia comparatæ sunt, quædam pœnæ persequẽdæ, quædã mistæ sunt. Rei persequendæ causa comparatæ, sunt omnes in rem actiones. Earum uerò actionum, quæ in personã sunt, eæ quidẽ, quæ ex contractu nascuntur, ferè omnes rei persequẽdæ causa comparatæ uidentur: ueluti quibus mutuã pecuniam, uel in stipulatum deductam petit actor, item cõmodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, uendito, locato, conducto. Planè si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incẽdij, ruinæ, naufragij causa depositum sit: in duplũ actionem Prætor reddit: si modò cum ipso, apud quem depositum sit,

aut

aut cum hærede eius de dolo ipsius agitur, quo casu mista est actio. Ex maleficijs uerò proditæ actiones, aliæ tantùm pœnæ persequendæ causa cõparatæ sunt: aliæ tam pœnæ, quàm rei persequendæ, & ob id mistæ sunt. Pœnã tantũ persequitur quis actione furti. siue enim manifesti agatur quadrupli, siue non manifesti dupli: de sola pœna agitur. nã ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petẽs: siue fur ipse eam rem possideat, siue alius quilibet. Eo amplius aduersus furem etiã condictio est rei. Vi autem bonorum raptorũ actio, mista est: quia in quadruplo rei persecutio continetur: pœna autẽ tripli est. Sed & legis Aquiliæ actio de dãno iniuria dato, mista est: nõ solùm si aduersus inficiantem in duplum agatur, sed interdum & si in simplum quisq; agat: ueluti si quis hominem claudũ aut luscum occiderit, qui in eo anno integer & magni pretij fuerit, tanti enim damnatur, quãti is homo in eo anno plurimi fuerit, secundũ iam traditam diuisionem. Item mista est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesijs, uel alijs uenerabilibus locis legati uel fideicõmissi nomine, dare distulerint usq; adeò, ut etiã in iudicium uocarentur. tunc enim & ipsam rem uel pecuniam, quæ relicta est, dare compellũtur, &

aliud

aliud tantum pro pœna, & ideo in duplum eius fit condemnatio.

ARGVM.

Aliæ quoq; sunt actiones mistam causam tam in rem, quàm in personam habentes: cuiusmodi sunt tria diuisoria iudicia: in quibus quoties res (quæ commodam diuisionem accipere nequit) occurrit, permittitur iudici, vni ex litigatoribus eam insolidum adiudicare, & eum inuicem alteri certa pecunia condemnare.

Quædã actiones mistam causam obtinere uidentur, tam in rem, quàm in personam: qualis est familiæ erciscundæ actio, quæ cõpetit cohæredibus de diuidenda hæreditate. Item cõmuni diuidundo, quæ inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, ut id diuidatur. Item finium regundorũ actio, qua inter eos agitur, qui cõfines agros habẽt. In quibus tribus iudicijs permittitur iudici rẽ alicui ex litigatoribus ex bono & æquo adiudicare: &, si unius pars prægrauari uidebitur, cum inuicẽ certa pecunia alteri cõdemnare.

ARGVM.

Iam ad quartã actionum diuisionem properat.

Omnes autem actiones, uel in simplũ conceptæ sunt, uel in duplũ, uel in triplũ, uel in quadruplum, ulterius autem nulla actio extenditur. In simplũ agitur: ueluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto, uendito, locato, conducto,

manda-

mandato, & deniq; ex alijs quamplurimis causis. In duplũ agimus: ueluti furti nec manifesti, dãni iniuriæ. ex lege Aquilia, depositi, ex quibusdam causis. Item serui corrupti: quæ competit in eum, cuius hortatu consilióue seruus alienus fugerit, aut cõtumax aduersus dominum factus est, aut luxuriosè uiuere cœperit, aut deniq; quolibet modo deterior factus sit. In qua actione earum etiam rerum, quas fugiendo seruus abstulerit, æstimatio deducitur. Item ex legato, quod uenerabilibus locis relictum est, secundum ea, quæ suprà diximus.

ARGVM.

Qui maiorem summam ideo in libello complexus fuit, vt reus maioribus grauaretur sportulis, eius damni, quod reus ob id passus est, triplum præstare cogitur: in quo tamen inest ipsius damni persequutio.

Tripli uerò agimus, cùm quidam maiorem uera æstimatione quantitatẽ in libello cõuentionis inserũt, ut ex hac causa uiatores, id est, executores litiũ, ampliorem summam sportularum nomine exigerent. tũc enim id, quod propter eorum causam damnũ passus fuerit reus, in triplũ ab actore consequetur: ut in hoc triplo etiã simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. Quod nostra cõstitutio introduxit, quæ ĩ nostro

Codice fulget, quam proculdubio certum est ex lege condictitia emanare. Quadrupli autem agitur, ueluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factũ sit, deq; ea pecunia, quae in hoc data sit, ut is cui datur calumniae causa, negotium alicui faceret, uel non faceret.

* Adnota, Executorem maiores iusto extorquentem sportulas, earum quadruplũ restitnere debere.

Item ex lege condictitia nostra constitutio oritur, in quadruplũ condemnationem imponens ijs executoribus litium, qui contra nostrae constitutionis normam à reis quidquam exegerint.

ARGVM.

Furti actio, & serui corrupti, earum origine semper poenales sunt: actio verò l. Aquiliae, depositi in quatuor casibus, & quae pro legatis locis venerabilibus factis competit, ex accidẽti poenales fiunt: hoc est, vel inficiatione, aut morosa dilatione: aliàs rei persecutoriae sunt.

Sed furti quidẽ nec manifesti actio, & serui corrupti, à caeteris, de quibus simul locuti sumus, eo differũt, quòd hae actiones omnimodo dupli sunt, at illae, id est dãni iniuriae, ex lege Aquilia, & interdũ depositi, inficiatione duplicãtur: in cõfitentem autẽ in simplũ dantur. Sed illa, quae de ijs cõpetit, quae relicta uenerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed

etiam si distulerit relicti solutionem usque quò iussu magistratuum nostrorum conueniatur. In confitêtem uerò antè quàm iussu magistratuum conueniatur, soluentem, simpli redatur.

ARGVM.

Qui illato metu quicquam ab altero extorserit, si illud iubente iudice restituat metum passo, pœnam quadrupli euitat, quam non parêdo incurrisset: & in hoc à cæteris quæ in quadruplum dantur differt quod metus causa actio.

Item actio de eo quod metus causa factum sit, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quòd eius natura tacitè continetur, ut qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absoluatur. quod in cæteris casibus non est ita: sed omnimodo quisq; in quadruplum condemnatur: quod est & in furti manifesti actione.

ARGVM.

Accipe quintam actionem sectionem: & quamcunque hic enumeratam non inueneris, stricti iuris eam iudicato.

Actionum autem quædam bonæ fidei sunt, quædam stricti iuris. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, uendito, locato, cõducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelæ, cõmodati, pignoratitia, familiæ erciscũdæ, cõmuni diuidũdo, præscriptis uerbis, quæ de æstimato proponitur, & ea quæ ex permutatione cõpetit, &

hæreditatis petitio. Quamuis enim usque adhuc incertũ erat, inter bonæ fidei iudicia cõnumerãda hæreditatis petitio esset, an nõ: nostra tamen cõstitutio apertè eam esse bonæ fidei disposuit.

ARGVM.

Rei vxoriæ actione sublata, hodie dotis exigendæ vel recuperandæ causa, ex stipulatu actio competit: quæ illius in locum subrogata, & bonæ fidei est, & tacitæ hypothecæ priuilegio suffulta: vsqueadeo, vt in ea mulier reliquis creditoribus simili hypotheca nitentibus, longo interuallo preferatur.

Fuerat antea & rei uxoriæ actio una ex bonæ fidei iudicijs: sed cùm pleniorem esse ex stipulatu actionem inuenientes, omne ius, quod res uxoria antea habebat, cum multis diuisionibus in actionẽ ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulerimus: merito rẽi uxoriæ actione sublata ex stipulatu actio, quæ pro ea introducta est, naturã bonæ fidei iudicij tantum in exactione dotis meruit, ut bonæ fidei sit. Sed & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem alijs creditoribus in hypothecis tũc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius prouidentia hoc induximus.

ARGVM.

Quæ olim inter bonæ fidei iudicia & stricti iuris circa compensationes fiebat differentia (vt scilicet in illis ipso iure, in his opposita doli exceptione

ptione fieret compensatio) hodie sublata est: hoc igitur iure vtimur, vt quibuscunque actionibus obijciatur compensatio, illas statim iure ipso aut perimit, aut minuit: deme depositi actionem, quae nulla compensationis exceptione tollitur.

In bonae fidei iudicijs libera potestas permitti uidetur iudici ex bono & aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. In quo & illud continetur, ut si quid inuicem praestare actorem oporteat: eo compensato, in reliquum is, cum quo actum est, debeat condemnari. Sed & in stricti iuris iudicijs ex rescripto diui Marci, opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra constitutio easdem compensationes, quae iure aperto nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso iure minuant, siue in rem, siue in personam, siue alias quascunque: excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, sane iniquum esse credimus: ne sub praetextu compensationis, depositarum rerum quis exactione defraudetur.

ARGVM.

Arbitrarias actiones eas cognominamus, quae à mero iudicis arbitrio pendent: in quibus si iubente iudice reus non restituat rem, soluat, vel exhibeat, potest iudex ipsum quantum interesse parti perpenderit, pro arbitrio condemnare: illud tamen pro viribus curet ius dicens, vt in his alijsque

omnibus actionibus certam ferat sententiam: etiam si petitio incerta sit.

Praeterea quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio iudicis pendentes appellamus: in quibus, nisi arbitrio iudicis is, cum quo agitur, actori satisfaciat: ueluti rem restituat, uel exhibeat, uel soluat, uel ex noxali causa seruũ dedat; condẽnari debeat. Sed istae actiones, tam in rem, quàm in personã inueniuntur. In rem: ueluti Publiciana, Seruiana de rebus coloni, quasi Seruiana, quae etiam hypothecaria uocatur. In personam: ueluti quibus de eo agitur, quod ui aut metus causa, aut dolo malo factũ est. Item cùm id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoq; actio, ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus & caeteris similibus permittitur iudici ex bono & aequo secundũ cuiusque rei, de qua actum est, naturam aestimare, quemadmodũ actori satisfieri oporteat. Curare autem debet iudex, ut omnino quantum poßibile ei sit, certae pecuniae uel rei sentẽtiã ferat: etiam si de incerta quantitate apud eum actum est.

ARGVM.

Quisquis olim re, loco, tempore, aut causa plus quàm sibi debebatur petijsset, totam rem amittebat, sed D. Iustiniani cõstitutione cautũ est, vt qui loco, quantitate aut causa plus iusto petierit, atq;

ex hoc damni aliquid aduersario inferatur, eius damni triplum restituat: si autem ante tempus solutionis litem moueat, inducias quas ex conuentione debitori dederit, vel quæ ex natura actionis indulgentur, in duplum habeat debitor.

Si quis agens, intentione sua plus complexus fuerit, quàm ad eum pertineat: à causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facile in integrũ restituebatur à prætore, nisi minor erat uigintiquinque annis. Huic enim, sicut in alijs causis causa cognita succurrebatur, si lapsus iuuẽtute fuerat: ita & in hac causa succurri solitum erat. Sanè si tam magna causa iusti erroris interueniebat, ut etiã constantißimus quisq; labi posset: etiã maiori uigintiquinq; annis succurrebatur. ueluti si quis totum legatum petierit: pòst deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adẽpta sit, aut quibusdam alijs legata data sint, quæ efficiebãt, ut plus petijsse uideretur petitor, quàm dodrantem, atque ideò lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, & causa. Re: ueluti si quis pro decem aureis, qui ei debebãtur, uiginti petierit: aut si is, cuius ex parte res est, totã eam, uel maiorem partem suã esse intenderit. Tempore: ueluti si quis ante diem, uel ante conditionem petierit. Qua enim ratione qui tardius soluit, quàm

ſoluere deberet, minus ſoluere intelligitur: eadē ratione qui præmaturè petit, plus petere uidetur. Loco plus petitur: ueluti cùm quis id, quod certo loco ſibi dari ſtipulatus eſt, alio loco petit, ſine cōmemoratione illius loci, in quo ſibi dari ſtipulatus eſt. uerbi gratia, ſi is, qui ita ſtipulatus fuerit, Epheſi dare ſpondes? *Romæ purè intēdat ſibi dari oportere. Ideo autē plus petere intelligitur: quia utilitatē, quā haberet promiſſor, ſi Epheſi ſolueret, adimit ei pura intētione. Propter quam cauſam alio loco petēti arbitraria actio proponitur: in quâ ſcilicet ratio habetur utilitatis, quæ promiſſori cōpetitura fuiſſet, ſi illo loco ſolueret, quo ſe ſoluturum ſpopondit. Quæ utilitas plerūq; in mercibus maxima inuenitur: ueluti uino, oleo, frumēto: quæ per ſingulas regiones diuerſa habent pretia. Sed & pecuniæ numeratæ nō in omnibus regionibus ſub eiſdem uſuris fœnerantur. Si quis tamen Epheſi petat, id eſt, eo loco petat, quo ut ſibi detur, ſtipulatus eſt: pura actione rectè agit. Idq; etiam Prætor monſtrat, ſcilicet quia utilitas ſoluendi ſalua eſt promiſſori. Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus eſt is, qui cauſa plus petit. ut ecce, ſi quis ita à te ſtipuletur,* Hominem Stichum, aut decem aureos dare ſpondes? *deinde*

deinde alterum petat, ueluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideò autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniã, an hominem soluere malit. Qui igitur pecuniam tãtum, uel hominem tantum sibi dari oportere intẽdit, eripit electionem aduersario: & eo modo suam quidẽ conditionẽ meliorem facit, aduersarij uerò sui deteriorem. Qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum, aut aureos decẽ sibi dari oportere, id est, ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichũ petat: aut generaliter uinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intelligitur: quia electionem aduersario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit, aliud soluere, quàm quod peteretur. Quinetiã licet uilißimum sit, quod quis petat: nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, ut promissori facilius sit illud soluere, quod maioris pretij est. Sed hæc quidem antea in usu fuerãt: postea uerò lex Zenoniana & nostra rem coarctauit. Et si quidem tẽpore plus fuerit petitũ: quid statui opor-

teat. Zenonis diuæ memoriæ loquitur constitutio. Sin autẽ quantitate, uel alio modo plus fuerit petitum: in omne, si quod fortè damnum ex hac causa acciderit, ei, contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione (sicut suprà diximus) puniatur.

ARGVM.

Qui minus quàm sibi deberetur, iudiciali libello petierit, nihil prohibet, quin coràm eodem iudice quod reliqui est petere posſit: idem quoq; iuris est in eo, qui errans aliud pro alio sibi deberi intenderit, cui etiam in eadem instantia errorem corrigere conceditur.

Si minus intentione sua complexus fuerit actor, quàm ad eum pertineat: ueluti si cùm ei decem aurei deberentur, quinque sibi dari oportere intẽderit: aut si cùm totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit: sine periculo agit. in reliquum enim nihilominus iudex aduersarium eodem iudicio ei cõdemnat, ex constitutione diuæ memoriæ Zenonis. Si quis aliud pro alio intẽderit: nihil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio, cognita ueritate, errorem suũ corrigere ei permittitur: ueluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit: aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

ARGVM.

Adest sexta, huiusque tractatus nouissima actionum diuisio, vt quædam sint solidi persequutoriæ, quædam verò quibus non semper solidum consequimur: quarum aliquot exempla vsque ad tituli metas subijciuntur.

Sunt præterea quædam actiones, quibus non semper solidũ, quod nobis debetur, persequimur: sed modò solidum persequimur, modò minus. ut ecce, si in peculium filij seruíue agamus. Nam si non minus in peculio sit, quàm persequimur: in solidum dominus paterue condemnatur. si uerò minus inueniatur: eatenus condẽnat iudex, quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculiũ intelligi debeat, suo ordine proponemus.

* Adnota, Maritum, dotis restituendæ nomine conuentum, non vltra quàm facere posit condemnandum.

Item si de dote in iudicio mulier agat: placet eatenus maritũ cõdemnari debere, quatenus facere poßit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. Itaq; si dotis quantitati concurrant facultates eius: in solidũ damnatur. si minus: in tantum, quantũ facere potest. Propter retentionẽ quoq; dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas, marito quasi retentio concessa est: quia ipso iure necessarijs sumptibus dos mi

ARGVM.

Nunc tertiam actionum diuisionem exorditur Iustinianus, scilicet, quòd quædam rei persecutoriæ sunt, quædā pœnales, quædam mistam causam habentes. Persecutoriæ rei dicuntur, quæ eius rei quæ nobis abest, & alteri adest, persequendæ causa comparatæ sunt: ideo omnes & reales & personales ex contractu (dempta depositi actione in quatuor casibus) rei persecutoriæ sunt. Pœnales quibus meram pœnam persequimur: vt actio furti, & id genus aliæ. Mistæ quæ tam pœnæ quàm rei persequendæ causa institutæ sunt: hoc est, in quibus rei persequutio in pœna continetur, vt vi bonorum raptorum legis Aquiliæ, & eæ quæ inficiando crescunt.

Sequens illa diuisio est, quod quædā actiones rei persequēdæ gratia comparatæ sunt, quædam pœnæ persequēdæ, quædā mistæ sunt. Rei persequendæ causa comparatæ, sunt omnes in rem actiones. Earum uerò actionum, quæ in personā sunt, eæ quidē, quæ ex contractu nascuntur, ferè omnes rei persequēdæ causa comparatæ uidentur: ueluti quibus mutuā pecuniam, uel in stipulatum deductam petit actor, item cōmodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, uendito, locato, conducto. Planè si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incēdij, ruinæ, naufragij causa depositum sit: in duplū actionem Prætor reddit: si modò cum ipso, apud quem depositum sit,

aut

aut cum hærede eius de dolo ipsius agitur, quo casu mista est actio. Ex maleficijs uerò proditæ actiones, aliæ tantùm pœnæ persequendæ causa cōparatæ sunt: aliæ tam pœnæ, quàm rei persequendæ, & ob id mistæ sunt. Pœnā tantū persequitur quis actione furti. siue enim manifesti agatur quadrupli, siue non manifesti dupli: de sola pœna agitur. nā ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petēs: siue fur ipse eam rem possideat, siue alius quilibet. Eo amplius aduersus furem etiā condictio est rei. Vi autem bonorum raptorū actio, mista est: quia in quadruplo rei persecutio continetur: pœna autē tripli est. Sed & legis Aquiliæ actio de dāno iniuria dato, mista est: nō solùm si aduersus inficiantem in duplum agatur, sed interdum & si in simplum quisq; agat: ueluti si quis hominem claudū aut luscum occiderit, qui in eo anno integer & magni pretij fuerit, tanti enim damnatur, quāti is homo in eo anno plurimi fuerit, secundū iam traditam diuisionem. Item mista est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesijs, uel alijs uenerabilibus locis legati uel fideicōmissi nomine, dare distulerint usq; adeò, ut etiā in iudicium uocarentur. tunc enim & ipsam rem uel pecuniam, quæ relicta est, dare compellūtur, &

aliud tantum pro pœna, & ideo in duplum eius fit condemnatio.

ARGVM.

Aliæ quoque sunt actiones mistam causam tam in rem, quàm in personam habentes: cuiusmodi sunt tria diuisoria iudicia: in quibus quoties res (quæ commodam diuisionem accipere nequit) occurrit, permittitur iudici, vni ex litigatoribus eam insolidum adiudicare, & eum inuicem alteri certa pecunia condemnare.

Quædā actiones mistam causam obtinere uidentur, tam in rem, quàm in personam: qualis est familiæ erciscūdæ actio, quæ cōpetit cohæredibus de diuidenda hæreditate. Item cōmuni diuidundo, quæ inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, ut id diuidatur. Item finium regundorū actio, qua inter eos agitur, qui cōfines agros habēt. In quibus tribus iudicijs permittitur iudici rē alicui ex litigatoribus ex bono & æquo adiudicare: &, si unius pars prægrauari uidebitur, eum inuicē certa pecunia alteri cōdemnare.

ARGVM.

Iam ad quartā actionum diuisionem properat.

Omnes autem actiones, uel in simplū conceptæ sunt, uel in duplū, uel in triplū, uel in quadruplum, ulterius autem nulla actio extenditur. In simplū agitur: ueluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto, uendito, locato, conducto,

mandato, & deniq; ex alijs quamplurimis causis. In duplũ agimus: ueluti furti nec manifesti. dãni iniuriæ. ex lege Aquilia, depositi, ex quibusdam causis. Item serui corrupti: quæ competit in eum, cuius hortatu consilióue seruus alienus fugerit, aut cõtumax aduersus dominum factus est, aut luxuriosè uiuere cœperit, aut deniq; quolibet modo deterior factus sit. In qua actione earum etiam rerum, quas fugiendo seruus abstulerit, æstimatio deducitur. Item ex legato, quod uenerabilibus locis relictum est, secundum ea, quæ suprà diximus.

ARGVM.

Qui maiorem summam ideo in libello complexus fuit, vt reus maioribus grauaretur sportulis, eius damni, quod reus ob id passus est, triplum præstare cogitur: in quo tamen inest ipsius damni persequutio.

Tripli uerò agimus, cùm quidam maiorem uera æstimatione quantitatẽ in libello cõuentionis inserũt, ut ex hac causa uiatores, id est, executores litiũ, ampliorem summam sportularum nomine exigerent. tũc enim id, quod propter eorum causam damnũ passus fuerit reus, in triplũ ab actore consequetur: ut in hoc triplo etiã simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. Quod nostra cõstitutio introduxit, quæ ĩ nostro

Codice fulget, quam proculdubio certum est ex lege condictitia emanare. Quadrupli autem agitur, ueluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factū sit, deq; ea pecunia, quæ in hoc data sit, ut is cui datur calumniæ causa, negotium alicui faceret, uel non faceret.

* Adnota, Executorem maiores iusto extorquentem sportulas, earum quadruplū restitnere debere.

Item ex lege condictitia nostra constitutio oritur, in quadruplū condemnationem imponens ijs executoribus litium, qui contra nostræ constitutionis normam à reis quidquam exègerint.

ARGVM.

Furti actio, & serui corrupti, earum origine semperpœnales sunt: actio verò l. Aquiliæ, depositi in quatuor casibus, & quæ pro legatis locis venerabilibus factis competit, ex accidēti pœnales fiunt: hoc est, vel inficiatione, aut morosa dilatione: aliâs rei persecutoriæ sunt.

Sed furti quidē nec manifesti actio, & serui corrupti, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differūt, quòd hæ actiones omnimodo dupli sunt, at illæ, id est dāni iniuriæ, ex lege Aquilia, & interdū depositi, inficiatione duplicātur: in cōfitentem autē in simplū dantur. Sed illa, quæ de ijs cōpetit, quæ rèlicta uenerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed

etiam si distulerit relicti solutionem usque quo iussu magistratuum nostrorum conueniatur. In confitētem uerò antè quàm iussu magistratuum conueniatur, soluentem, simpli redatur.

ARGVM.

Qui illato metu quicquam ab altero extorserit, si illud iubente iudice restituat metum passo, pœnam quadrupli euitat, quam non parēdo incurrisset: & in hoc à cæteris quæ in quadruplum dantur differt quod metus causa actio.

Item actio de eo quod metus causa factum sit, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quòd eius natura tacitè continetur, ut qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absoluatur. quod in cæteris casibus non est ita: sed omnimodo quisq; in quadruplum condemnatur: quod est & in furti manifesti actione.

ARGVM.

Accipe quintam actionem sectionem: & quamcunque hic enumeratam non inueneris, stricti iuris eam iudicato.

Actionum autem quædam bonæ fidei sunt, quædam stricti iuris. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, uendito, locato, cōducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelæ, cōmodati, pignoratitia, familiæ erciscūdæ, cōmuni diuidūdo, præscriptis uerbis, quæ de æstimato proponitur, & ea quæ ex permutatione cōpetit, &

hæreditatis petitio. Quamuis enim usque adhuc incertũ erat, inter bonæ fidei iudicia cõnumerãda hæreditatis petitio esset, an nõ: nostra tamen cõstitutio apertè eam esse bonæ fidei disposuit.

ARGVM.

Rei vxoriæ actione sublata, hodie dotis exigendæ vel recuperandæ causa, ex stipulatu actio competit: quæ illius in locum subrogata, & bonæ fidei est, & tacitæ hypothecæ priuilegio suffulta: vsqueadeo, vt in ea mulier reliquis creditoribus simili hypotheca nitentibus, longo interuallo preferatur.

Fuerat antea & rei uxoriæ actio una ex bonæ fidei iudicijs: sed cùm pleniorem esse ex stipulatu actionem inuenientes, omne ius, quod res uxoria antea habebat. cum multis diuisionibus in actionẽ ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulerimus: merito rei uxoriæ actione sublata ex stipulatu actio, quæ pro ea introducta est, naturã bonæ fidei iudicij tantum in exactione dotis meruit, ut bonæ fidei sit. Sed & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem alijs creditoribus in hypothecis tũc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius prouidentia hoc induximus.

ARGVM.

Quæ olim inter bonæ fidei iudicia & stricti iuris circa compensationes fiebat differentia (vt scilicet in illis ipso iure, in his opposita doli exceptione

ptione fieret compensatio) hodie sublata est: hoc igitur iure vtimur, vt quibuscũq; actionibus obijciatur compensatio, illas statim iure ipso aut perimit, aut minuit: deme depositi actionem, quæ nulla compensationis exceptione tollitur.

In bonæ fidei iudicijs libera potestas permitti uidetur iudici ex bono & æquo æstimandi, quantum actori restitui debeat. In quo & illud continetur, ut si quid inuicem præstare actorem oporteat: eo compensato, in reliquum is, cum quo actum est, debeat condemnari. Sed & in stricti iuris iudicijs ex rescripto diui Marci, opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra constitutio easdem compensationes, quæ iure aperto nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso iure minuant, siue in rem, siue in personam, siue alias quascunq; excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, sanè iniquum esse credimus: ne sub prætextu compensationis, depositarum rerum quis exactione defraudetur.

ARGVM.

Arbitrarias actiones eas cognominamus, quæ à mero iudicis arbitrio pendent: in quibus si iubente iudice reus non restituat rem, soluat, vel exhibeat, potest iudex ipsum quantum interesse parti perpenderit, pro arbitrio condemnare: illud tamen pro viribus curet ius dicens, vt in his alijsque

omnibus actionibus certam ferat sentẽtiam: etiam si petitio incerta sit.

Præterea quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio iudicis pendentes appellamus: in quibus, nisi arbitrio iudicis is, cum quo agitur, actori satisfaciat: ueluti rem restituat, uel exhibeat, uel soluat, uel ex noxali causa seruũ dedat; condẽnari debeat. Sed istæ actiones, tam in rem, quàm in personã inueniuntur. In rem: ueluti Publiciana, Seruiana de rebus coloni, quasi Seruiana, quæ etiam hypothecaria uocatur. In personam: ueluti quibus de eo agitur, quod ui aut metus causa, aut dolo malo factũ est. Item cùm id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoq; actio, ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus & cæteris similibus permittitur iudici ex bono & æquo secundũ cuiusque rei, de qua actum est, naturam æstimare, quemadmodũ actori satisfieri oporteat. Curare autem debet iudex, ut omnino quantum possibile ei sit, certæ pecuniæ uel rei sentẽtiã ferat: etiam si de incerta quantitate apud eum actum est.

ARGVM.

Quisquis olim re, loco, tempore, aut causa, plus quàm sibi debebatur petijsset, totam rem amittebat: sed D. Iustiniani cõstitutione cautũ est, vt qui loco, quantitate aut causa plus iusto petierit, atq;

ex hoc damni aliquid aduersario inferatur, eius damni triplum restituat: si autem ante tempus solutionis litem moueat, inducias quas ex conuentione debitori dederit, vel quæ ex natura actionis indulgentur, in duplum habeat debitor.

Si quis agens, intentione sua plus complexus fuerit, quàm ad eum pertineat: à causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facile in integrũ restituebatur à prætore, nisi minor erat uigintiquinque annis. Huic enim, sicut in alijs causis causa cognita succurrebatur, si lapsus iuuẽtute fuerat: ita & in hac causa succurri solitum erat. Sanè si tam magna causa iusti erroris interueniebat, ut etiã constantissimus quisq; labi posset: etiã maiori uigintiquinq; annis succurrebatur. ueluti si quis totum legatum petierit: pòst deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adẽpta sit, aut quibusdam alijs legata data sint, quæ efficiebãt, ut plus petijsse uideretur petitor, quàm dodrantem, atque ideò lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, & causa. Re: ueluti si quis pro decem aureis, qui ei debebãtur, uiginti petierit: aut si is, cuius ex parte res est, totã eam, uel maiorem partem suã esse intenderit. Tempore: ueluti si quis ante diem, uel ante conditionem petierit. Qua enim ratione qui tardius soluit, quàm

ſoluere deberet, minus ſoluere intelligitur: eadē ratione qui præmaturè petit, plus petere uidetur. Loco plus petitur: ueluti cùm quis id, quod certo loco ſibi dari ſtipulatus eſt, alio loco petit, ſine cõmemoratione illius loci, in quo ſibi dari ſtipulatus eſt. uerbi gratia, ſi is, qui ita ſtipulatus fuerit, Epheſi dare ſpondes? *Romæ purè intēdat ſibi dari oportere. Ideo autē plus petere intelligitur: quia utilitatē, quā haberet promiſſor, ſi Epheſi ſolueret, adimit ei pura intētione. Propter quam cauſam alio loco petēti arbitraria actio proponitur: in quà ſcilicet ratio habetur utilitatis, quæ promiſſori cõpetitura fuiſſet, ſi illo loco ſolueret, quo ſe ſoluturum ſpopondit. Quæ utilitas plerūq; in mercibus maxima inuenitur: ueluti uino, oleo, frumēto: quæ per ſingulas regiones diuerſa habent pretia. Sed & pecuniæ numeratæ nõ in omnibus regionibus ſub eiſdem uſuris fœnerantur. Si quis tamen Epheſi petat, id eſt, eo loco petat, quo ut ſibi detur, ſtipulatus eſt: pura actione rectè agit. Idq; etiam Prætor monſtrat, ſcilicet quia utilitas ſoluendi ſalua eſt promiſſori. Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus eſt is, qui cauſa plus petit. ut ecce, ſi quis ita à te ſtipuletur,* Hominem Stichum, aut decem aureos dare ſpondes?

deinde alterum petat, ueluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideò autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniã, an hominem soluere malit. Qui igitur pecuniam tãtum, uel hominem tantum sibi dari oportere intẽdit, eripit electionem aduersario: & eo modo suam quidẽ conditionẽ meliorem facit, aduersarij uerò sui deteriorem. Qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum, aut aureos decẽ sibi dari oportere, id est, ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichũ petat: aut generaliter uinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intelligitur: quia electionem aduersario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit, aliud soluere, quàm quod peteretur. Quinetiã licet uilissimum sit, quod quis petat: nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, ut promissori facilius sit illud soluere, quod maioris pretij est. Sed hæc quidem antea in usu fuerãt: postea uerò lex Zenoniana & nostra rem coarctauit. Et si quidem tẽpore plus fuerit petitũ: quid statui opor-

teat. Zenonis diuæ memoriæ loquitur constitutio. Sin autē quantitate, uel alio modo plus fuerit petitum: in omne, si quod fortè damnum ex hac causa acciderit, ei, contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione (sicut suprà diximus) puniatur.

ARGVM.

Qui minus quàm sibi deberetur, iudiciali libello petierit, nihil prohibet, quin coram eodem iudice quod reliqui est petere possit: idem quoq; iuris est in eo, qui errans aliud pro alio sibi deberi intenderit, cui etiam in eadem instantia errorem corrigere conceditur.

Si minus intentione sua complexus fuerit actor, quàm ad eum pertineat: ueluti si cùm ei decem aurei deberentur, quinque sibi dari oportere intēderit: aut si cùm totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit: sine periculo agit. in reliquum enim nihilominus iudex aduersarium eodem iudicio ei cōdemnat, ex constitutione diuæ memoriæ Zenonis. Si quis aliud pro alio intēderit: nihil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio, cognita ueritate, errorem suū corrigere ei permittitur: ueluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit: aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

ARG

ARGVM.

Adeſt ſexta, huiuſque tractatus nouiſsima actionum diuiſio, vt quædam ſint ſolidi perſequutoriæ, quædam verò quibus non ſemper ſolidum conſequimur: quarum aliquot exempla vſque ad tituli metas ſubijciuntur.

Sunt præterea quædam actiones, quibus non ſemper ſolidũ, quod nobis debetur, perſequimur: ſed modò ſolidum perſequimur, modò minus. ut ecce, ſi in peculium filij ſeruíue agamus. Nam ſi non minus in peculio ſit, quàm perſequimur: in ſolidum dominus paterue condemnatur. ſi uerò minus inueniatur: eatenus condẽnat iudex, quatenus in peculio ſit. Quemadmodum autem peculiũ intelligi debeat, ſuo ordine proponemus.

* Adnota, Maritum, dotis reſtituendæ nomine conuentum, non vltra quàm facere poſsit condemnandum.

Item ſi de dote in iudicio mulier agat: placet eatenus maritũ cõdemnari debere, quatenus facere poßit, id eſt, quatenus facultates eius patiuntur. Itaq; ſi dotis quantitati concurrant facultates eius: in ſolidũ damnatur. ſi minus: in tantum, quantũ facere poteſt. Propter retentionẽ quoq; dotis repetitio minuitur. Nam ob impenſas in res dotales factas, marito quaſi retentio conceſſa eſt: quia ipſo iure neceſſarijs ſumptibus dos mi-

nuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet. Sed & si quis cum parente suo patronóue agat: item si socius cum socio, iudicio societatis agat: non plus actor consequitur, quàm aduersarius eius facere potest. Idem est, si quis ex donatione sua conueniatur.

ARGVM.

Compensationis exceptio obiecta petitioni, efficit vt vltro citroque debito compensato, in eo iudex reum petitori condemnet, quod reliquum tantum debet.

Compensationes quoq; oppositæ plerunque efficiunt, ut minus quisq; consequatur, quàm ei debeatur. Nam ex bono & æquo habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadē causa præstare oportet, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut iam dictum est.

ARGVM.

Qui bonis cessit, quamuis postea pinguior arriserit fortuna, non tamen vlterius quàm facere potest conueniendus est.

Cum eo quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat: ex integro in id, quod facere potest, creditores experiuntur. inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis, in solidum damnari.

Quod

Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur,

TIT. VII.

QVia tamen superius mentionem habuimus de actione qua in peculiũ filiorum seruorumq́ agitur: opus est, ut de hac actione & de cæteris, quæ eorundem nomine in parentes dominósue dari solent, diligentius admoneamus. Et quia siue cum seruis negotium gestum sit, siue cum ijs, qui in potestate parentum sunt, eadem ferè iura seruantur: ne uerbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam serui dominiq́, idem intellecturi de liberis quoq́ & parentibus, quorum in potestate sunt. Nam si quid in his propriè seruetur, separatim ostendemus. Si igitur iussu domini cum seruo negotium gestum erit: in solidum Prætor aduersus dominum actionem pollicetur: scilicet quia is, qui ita contrahit, fidem domini sequi uidetur.

ARGVM.

Qui seruum aut hominem liberum, naui, tabernæ, aut cuiuis negotiationi præfecerit, in id quod eius rei nomine, cui præpositus fuerit, contractum est, in solidum obligatur.

Eade

Eadem ratione Prætor duas alias in solidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cùm quis seruum suum magistrum naui præposuerit, & quid cum eo eius rei gratia, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideò autem exercitoria uocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus nauis quæstus pertinet. Institoria tunc locum habet, cùm quis tabernæ fortè, aut cuilibet negotiationi seruum suum præposuerit, & quid cum eo eius rei causa, cui præpositus erit, contractum fuerit, Ideò autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus præponuntur, institores uocantur. Istas tamen duas actiones Prætor reddit, & si liberum quis hominem, aut alienum seruum naui, aut tabernæ, aut cuilibet negotiationi præposuerit: scilicet, quia eadem æquitatis ratio etiam eo casu interueniat.

ARGVM.

Si seruus in peculiari merce sciente domino negotians, ex contractu quibusdam creditoribus obnoxius fiat, tunc si quid inde etiam domino debeatur, inter eum cæterosq; creditores merces peculiares secundum ratum cuiusq; portionē inuícem contribuuntur: quod si cui creditorum minus quàm oporteat contigerit, actione (quæ tributoria dicitur) aduersus dominum experitur.

Intro

Introduxit & aliam actionem Prætor, quæ tributoria uocatur. Namq; si seruus in peculiari merce sciente domino negotietur, & quid cũ eo eius rei causa contractum erit: ita Prætor ius dicit, ut quicquid in his mercibus erit, quodq; inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, & cæteros creditores, pro rata portione distribuatur. & ideo tributoria uocatur, quia ipsi domino distributionẽ Prætor permittit. Nam si quis ex creditoribus queratur quasi minus ei tributum sit, quàm oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quæ tributoria appellatur.

ARGVM.

Quod ex contractu serui (etiam inscio domino inito) in domini vtilitatem versum est, id solidum soluere cogitur: in rem autem versum intelligimus, si quid seruus impenderit, quo meliorem rem dominus habeat, aut non deteriorem: vt exemplis aperitur. Quod si versum non fuit, eatenus tantum tenetur dominus, quatenus vires peculij sese extendunt.

Præterea introducta est actio de peculio, deq; eo, quod in rẽ domini uersum erit: ut quãuis sine uoluntate domini negotium gestum erit: tamen siue quid in rem eius uersum fuerit, id totũ præstare debeat: siue quid nõ sit in rem eius uersũm, id eatenus præstare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini uersum intelligi-

tur,

tur, quidquid necessariò in rē eius impēderit seruus: ueluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit, aut ædificia ruētia fulserit, aut familiæ frumentū emerit, uel etiā fundū, aut quālibet aliam rem necessariā mercatus erit. Itaq; si ex decem puta aureis, quos seruus tuus à Titio mutuo accepit, creditori tuo quinq; aureos soluerit, reliquos uerò quinq; quolibet modo consumpserit: pro quinq; quidem in solidū damnari debes: pro cæteris uerò quinq; eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si toti decē aurei in rem tuā uersi fuerint: totos decē aureos Titium consequi posse. Licet enim una est actio, qua de peculio, deq; eo, quod in rem domini uersum sit, agitur: tamē duas habet condēnationes. Itaq; iudex, apud quē de ea actionē agitur, antè dispicere solet, an in rem domini uersum sit: nec aliter ad peculij æstimationē transit, quàm aut nihil in rēm domini uersum intelligatur, aut non totū. Cùm autē quæritur, quantū in peculio sit: antè deducitur, quidquid seruus domino, eiúe, qui in potestate eius sit, debet: & quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet seruus, qui in potestatē domini sit, non deducitur ex peculio: ueluti si is in ipsius peculio sit. quod eò pertinet, ut si quid ui-

cario

cario suo seruus debeat: id ex peculio eius nõ deducatur. Cæterum dubiũ non est, quin is quoq;, qui iussu domini contraxerit, cuiq; institoria uel exercitoria actio competit: de peculio, deq; eo, quod in rem domini uersum est, agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facilimè solidum ex contractu consequi possit: se ad difficultatem perducat probandi in rem domini uersum esse, uel habere seruum peculium, & tantum habere, ut solidum sibi solui possit.

ARGVM'.

Hæc inter actionem de peculio, & tributoriam inest differentia, quod in priori quod domino debetur ante omnia deducitur: in posteriori verò, dominus tanquam extraneus cum cæteris creditoribus in tributum vocatur: item in illa, totius peculij ratio habetur: in hac, eius tantum in quo negotiatus est seruus: quo fit, vt quandoque vna, quandoq; altera experiri expediat.

Is quoq;, cui tributoria actio competit, æquè de peculio, & de in rem uerso agere potest. Sed sanè huic modò tributoria expedit agere, modò de peculio, et de in rẽ uerso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini cõditio præcipua nõ est, id est, quod domino debetur, nõ deducitur, sed eiusdẽ iuris est dominus, cuius & cæteri creditores. At in actiõe de peculio antè deducitur,

quod

quod domino debetur: & in id, quod reliquũ est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere, quòd in hac actione totius peculij ratio habetur: at in tributoria, eius tantùm, quo negotiatur. Et potest quisq; tertia fortè parte peculij, aut quarta, uel etiam minima negotiari: maiorem autẽ partem in prædijs, uel mãcipijs, aut fœnebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisq; uel hanc actionem uel illam eligere debet. Certè qui potest probare in rem domini uersum esse: de in rem uerso agere debet. Quæ diximus de seruo & domino, eadem intelligimus & de filio, & filia, & nepote, & nepte, & patre auóue, cuius in potestate sunt.

A R G V M.

Qui filiofamilias in patria potestate constituto mutuam dederit pecuniam, is neque in patrem, neq; in filium (etiam postquam sui iuris effectus est) ullam habet actionem Senatusconsulto Macedoniano ita constituente.

Illud propriè seruatur in eorũ persona, quod senatusconsultum Macedonianũ prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in potestate parentis sunt: & ei qui crediderit, dénegatur actio tã aduersus ipsum filium filiámue, nepotẽ neptemuẽ (siue adhuc in potestate sint, siue morte parẽtis, uel emãcipatione, suæ potestatis esse cœperint) quàm

quàm aduersus patrem auúmue: siue eos habeat adhuc in potestate, siue emãcipauerit. Quæ ideo senatus prospexit, quia sæpe onerati ære alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriã consumebant, uitæ parentum insidiabantur. Illud in summa admonẽdi sumus, id, quod iussu patris dominíue contractũ fuerit, quodq; in rem eius uersum erit: directò quoq; posse à patre dominóue cõdici, tanquã si principaliter cũ ipso negotium gestum esset. Ei quoq;, qui exercitoria uel institoria actione tenetur, directò posse condici placet: quia huius quoq; iussu cõtractũ intelligitur.

De noxalibus actionibus, TIT. VIII.

ARGVM.

Quoties alienus seruus noxam seu damnũ cuipiam intulerit, actio noxalis aduersus dominũ instituitur: quã si condẽnatus fuerit, ei licet aut damnum soluere, aut ipsius serui datione, damni uitare æstimationem, is tamen cui noxæ deditus est, quãuis dominus serui sit effectus, eum tamen postea damnum resarcientem, manumittere cogitur.

EX maleficijs seruorum: ueluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriã cõmiserint: noxales actiones proditæ sunt, quibus domino dãnato permittitur, aut litis æstimaiionem sufferre, aut ipsum

hominem noxæ dedere. Noxa autem est ipsum corpus, quod nocuit, id est, seruus: noxia ipsum maleficiū; ueluti furtū, dannum, rapina, iniuria. Summa autem ratione permissum est noxæ deditione fungi. Nāq; erat iniquū, nequitiā eorū ultra ipsorū corpora dominis damnosam esse. Dominus noxali iudicio serui sui nomine conuentus, seruū actori noxæ dedendo liberatur: nec minus in perpetuū eius serui dominiū à domino transfertur. Sin autē damnū ei, cui deditus est, seruus resarcierit quæsita pecunia: auxilio Prætoris inuito domino manumittetur. Sūt aūt cōstitutæ noxales actiones, aut legibus, aut edicto Prætoris. Legibus: ueluti furti ex lege duodecim Tabularū, damni iniuriæ ex lege Aquilia. Edicto Prætoris: ueluti iniuriarū, et ui bonorū raptorū.

* Adnotato, Noxalem actionem sequi caput, quod noxam dedit: id est, dari aduersum quoscunque serui possessores: tametsi adhuc liber esset, cum deliquit.

Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si seruus tuus noxam commiserit: quādiu in tua potestate sit, tecum est actio. Si autem in alterius potestatem peruenerit: cum illo incipit actio esse. At si manumissus fuerit, directò ipse tenetur, & extinguitur noxæ deditio. Ex diuerso quo

ſo quoq; directa actio noxalis eſſe incipit. Nam ſi liber homo noxiam commiſerit, & is ſeruus tuus eſſe cœperit (quod quibuſdam caſibus effici primo libro tradidimus) incipit tecum eſſe noxalis actio, quæ antè directa fuiſſet.

* Adnotato, Quoties ab initio actionis ortus impeditur, quanquam res ad eum caſum perueniat, in quo naſci actio poſſet, nihilo magis ſuſcitatur vel oritur actio: è regione autem, quæ ſemel nata eſt obligatio, ſi in eum caſum res perducatur, à quo initium capere non poſſet, euaneſcit.

Si ſeruus domino noxiam commiſerit: actio nulla naſcitur. Namq; inter dominum, & eum, qui in poteſtate eius eſt, nulla obligatio naſci poteſt. Ideoq; & ſi in alienam poteſtatem ſeruus peruenerit, aut manumiſſus fuerit: neq; cũ ipſo, neq; cum eo, cuius nunc in poteſtate ſit, agi poteſt. Vnde ſi alienus ſeruus noxiam tibi commiſerit, & is poſtea in poteſtate tua eſſe cœperit, interdicitur actio: quia in eũ caſum deducta ſit, in quo conſiſtere non potuit. Ideoq; licet exierit de tua poteſtate, agere non potes: quemadmodũ ſi dominus in ſeruum ſuum aliquid commiſerit: nec ſi manumiſſus aut alienatus fuerit ſeruus, ullam actionem contra dominum habere poteſt.

ARGVM.

Veteri iure filijfamilias noxiam inferentes, non ſecus atque ſerui, noxæ debebantur: quod vtpote aſperum, & inhumanum hoc iure exauthoratum fuit: cum filiusfamilias qui deliquit, ipſe conueniri poſsit.

Sed ueteres quidem hoc in filijsfamiliarum maſculis, & fœminis admiſere, noua autem hominum conuerſatio huiuſmodi aſperitatem recte reſpuendã eſſe exiſtimauit, & ab uſu communi hoc penitus receſſit. Quis enim patiatur filium ſuum, & maximè filiam, in noxam alij dari: ut penè per filij corpus pater magis, quàm filius periclitetur? cùm in filiabus, etiam pudicitiæ fauor hoc bene excludat. Et ideo placuit in ſeruos tantummodo noxales actiones eſſe proponendas: cùm apud ueteres legũ commentatores inuenerimus ſæpius dictum, ipſos filiosfamiliarum pro ſuis delictis poſſe conueniri.

Si quadrupes pauperiem feciſſe dicatur,

TIT. IX.

ARGVM.

Quoties quadrupes contra innatam ſui generis cõſuetudinem commota, feritate, laſciuia, vel alio quouis modo damnum intulerit, actio noxalis aduerſum quadrupedis dominum adcommodatur: vt

aut damni æstimationem soluat, aut animal noxæ dedat.

*Animalium nomine, quæ ratione carent, si qua lasciuia, aut * pauore, aut feritate pauperiē fecerint: noxalis actio lege duodecim tabularū prodita est. Quæ animalia si noxæ dedātur, proficiunt reo ad liberationem: quia ita lex duodecim tabularum scripta est: utputa,* Si equus calcitrosus calce percusserit: aut bos cornu petere solitus, cornu petierit. *Hæc autem actio in ijs, quæ contra naturā mouentur, locum habet. Cæterùm si genitalis sit feritas: cessat actio. Deniq; si ursus fugerit à domino, & sic nocuerit: nō potest quondā dominus cōueniri: quia desijt dominus esse, ubi fera euasit. Pauperies autē est damnū sine iniuria facientis datū. Nec enim potest animal iniuriā fecisse dici, quod sensu caret. Hæc quidē ad noxalē pertinēt actionē.* *feri

* Adnota, Quoties plures pœnales actiones pro eodem facto competunt, concursu inuicem nequaquam se perimunt.

Cæterùm sciendum est, ædilitio edicto prohiberi nos canem, uerrem, aprū, ursum, leonē ibi habere, quà uulgo iter sit. & si aduersus ea factū erit, & nocitum libero homini esse dicatur: quod bonum, & æquum iudici uidetur, tanti dominus

condemnetur. cæterarũ uerò rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Præter has autem ædilitias actiones, & de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, præsertim pœnales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

De ijs per quos agere possumus, TIT. X.

NVnc admonendi sumus agere posse quemlibet hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno, ueluti procuratorio, tutorio, curatorio: cùm olim in usu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Præterea lege Hostilia permissum erat furti agere eorũ nomine, qui apud hostes essent, aut rei publicæ causa abeßent, qui'ue in eorum cuius tutela eßent. Sed quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine, neq; agere, neq; excipere actionem licebat: cœperunt homines per procuratores litigare. Nam & morbus, & ætas, & neceßaria peregrinatio, itemq; aliæ multæ causæ sæpe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi poßint. Procurator neq; certis uerbis, neq; præsente semper aduersario, imò plerunq; eo ignorante

rante constituitur. Cuicunque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere: is tuus procurator intelligitur. Tutores & curatores quemadmodum constituantur, primo libro expositum est.

De satisdationibus,
TIT. XI.

ARGVM.

Antiquo iure, quisquis in rem vel in personam suo nomine agebat, satisdare non adstringebatur: alieno autem nomine agens, rem ratam dominum habiturum præstare debebat. Cæterum reus in rem actione conuentus, siue suo, siue alieno nomine iudicium susciperet, satisdationis iudicatum solui, onere grauabatur: personali verò actione impetitus, ita demum, si alieno nomine defendebatur.

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium nouitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor cōpellebatur: ut si uictus esset, nec rē ipsam restitueret, nec litis æstimationē: potestas esset petitori, aut cū eo agēdi, aut cū fideiussoribus eius, quæ satisdatio appellatur Iudicatum solui. *Vnde autē sic appelletur, facile est intelligere. Nanque stipulabatur quis, ut solueretur sibi, quod fuisset iudicatū. Multo magis is, qui in re actiōe cōueniebatur, satisdare cogebatur, si alieno no-*

mine iudiciū accipiebat. Ipse aūt, qui in rē agebat, si suo nomine petebat, satisdare nō cogebatur. Procurator uerò si in rem agebat: satisdare iubebatur, rem ratā dominū habiturū. Periculū enim erat, ne iterū dominus de eadem re experiretur. Tutores uerò & curatores eodem modo, quo & procuratores satisdare debere, uerba edicti faciebāt: sed aliquādo his agentibus satisdatio remittebatur. Hæc ita erāt, si in rem agebatur. Si uerò in personā: ab actoris quidem parte eadē obtinebant, quæ diximus in actione, quā in rē agitur: ab eius uerò parte, cum quo agitur, si quidē alieno nomine aliquis interueniret: omnimodo satisdaret, quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. Quòd si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personā: Iudicatum solui *satisdare cogebatur.*

ARGVM.

Suprascriptis satisdationibus exauthoratis hodie reus quauis actione suo nomine conuentus, de lite ad finem vsque prosequenda quandoque satisdatione idonea, quandoque iuratoria cautione cauere debet.

Sed hodie hæc aliter obseruantur. Siue enim quis in rem actione cōuenitur, siue personali suo nomine: nullam satisdationem pro litis æstimatio e dare cōpellitur: sed pro sua tantū persona,

quòd

quòd in iudicio permaneat usq; ad terminum litis, uel committitur suæ promißioni cũ iureiurando (quam iuratoriam cautionem uocant) uel nudam promißionem, uel satisdationẽ pro qualitate personæ suæ dare compellitur.

A R G V M.

Toties actoris procurator rati cautionem præstare debet quoties de mandato dubitatur: quod etiam in procuratore eorum locum sibi vendicat, qui alienarum rerum administratores sunt. rei autem conuenti procurator (etiã mandato munitus) iudicatum solui satisdare debet: à quo satisdandi onere releuatur; domino iudicialiter, vel extra, eius nomine cum clausulis opportunis, & bonorum hypotheca, de iudicato soluendo fideiubente.

*Sin autem per procuratorem lis, uel infertur, uel suscipitur: in actoris quidem persona, si non mãdatũ actis insinuatũ est, uel præsens dominus litis in iudicio procuratoris sui personã confirmauerit: ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare cõpellitur: eodem obseruando, & si tutor, uel curator, uel aliæ tales personæ, quæ alienarũ rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt. Si uerò aliquis conuenitur: si quidẽ præsens, procuratorẽ dare paratus est: potest uel ipse in iudiciũ uenire, & sui procuratoris personã per Iu*dicatum solui *satisdationem solẽni stipulatio-*

ne firmare: uel extra iudicium satisdationẽ exponere, per quã ipse sui procuratoris fideiussor existat pro omnibus Iudicatum solui *satisdationis clausulis, ubi & de hypotheca suarum rerum conuenire compellitur: siue in iudicio promiserit, siue extra iudicium cauerit: ut tam ipse, quàm hæredes eius obligentur,*

ARGVM.

Qui (lite à domino contestata) procurator constitutus est, cauere debet, dominum sententiæ recitandæ tempore in iudicium venturum, alioqui litis æstimationem se præstiturum.

Alia insuper cautela uel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quòd tempore sententiæ recitandæ in iudicium ueniet, uel si nõ uenerit, omnia dabit fideiussor, quæ in condemnatione continentur, nisi fuerit prouocatum.

ARGVM.

Quisquis absentis defensionem subire vult, eum iudicatum solui satisdare operæpretium est.

Si uerò reus præsto ex quacunq; causa non fuerit, & alius uelit defensionẽ eius subire: nulla differentia inter actiones in rem uel personales introducenda, potest hoc facere: ita tamen, ut satisdationem Iudicatum solui *pro litis æstimatione præstet. Nemo enim secundùm ueterem regulam (ut iam dictum est) alienæ rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur.*

Quæ omnia apertius & perfectius quotidiano iudiciorum usu in ipsis rerũ documentis apparent. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed etiam in omnibus nostris prouincijs (et si propter imperitiam fortè aliter celebratur) obtinere censemus: quum necesse sit omnes prouincias, caput omnium nostrarũ ciuitatum, id est, hanc regiam urbem, eiusq́; obseruantiam sequi.

De perpetuis & temporalibus actionibus, & quæ ad hæredes & in hæredes transeunt,

TIT. XII.

ARGVM.

Quæq; à iure ciuili institutæ fuerunt actiones, olim quidẽ perpetuæ erant: hodie verò certis sunt finibus limitatæ, prætoriæ autem si pœnales existant, anno perimuntur: dẽpta furti manifesti actione, sin rei persequutoriæ sunt, perpetuo dantur.

HOc loco admonẽdi sumus, eas quidẽ actiones, quæ ex lege, senatúsue consulto, siue ex sacris constitutionibus proficiscuntur: perpetuo solere antiquitus competere, donec sacræ cõstitutiones, tam in rẽ, quàm in personã actionibus

nibus certos fines dederũt, eas uerò, quæ ex propria Prætoris iurisdictione pendẽt, plerũq; intra annum uiuere, nam & ipsius Prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen & in perpetuum extenduntur, id est, usq; ad finẽ constitutionibus introductum: quales sunt eæ quas bonorum possessori, cæterisq́; qui hæredis loco sunt: adcommodat. Furti quoq; manifesti actio, quamuis ex ipsius Prætoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuò datur. absurdum enim esse existimauit anno eam terminari.

ARGVM.

Ex maleficijs pœnales actiones quamuis contra hæredes non dentur, hæredibus tamen offensi dantur, excepta actione iniuriarum: actiones autem ex cõtractu dolo inito aduersum hæredes (si nihil ex eo ad eos peruenerit) minime competunt. Omnes tamen pœnales actiones, lite contestata contra hæredes transeunt.

Non autem omnes actiones quæ in aliquẽ aut ipso iure competunt, aut à prætore dantur: & in hæredem æquè competunt, aut dari solent. Est enim certissima iuris regula, ex maleficijs pœnales actiones in hæredem rei non cõpetere: ueluti furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriæ. Sed hæredibus huiusmodi actiones cõpetunt, nec denegantur: excepta iniuriarũ actione, & si qua alia similis inueniatur. Aliquando

tamen

tamen etiam ex contractu actio contra hæredem non competit: ueluti cùm testator dolose uersatus sit, & ad hæredem eius nihil ex eo dolo peruenit. Pœnales autem actiones, quas suprà diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ: & hæredibus dantur: & contra hæredes transeunt.

A R G V M.

Si pendente adhuc iudicio reus satisfecerit, ab obseruatione iudicij absoluendus est.

Superest, ut admoneamus, quòd si ante rem iudicatam is, cũ quo actum est, satisfaciat actori: officio iudicis conuenit eum absoluere, licet in ea causa fuisset iudicij accipiendi tempore, ut damnari deberet, & hoc est, quod antea uulgo dicebatur, omnia iudicia absolutoria esse.

De exceptionibus,

TIT. XIII.

A R G V M.

Institutæ idcirco fuerunt exceptiones, vt qui ipso iure obnoxij sunt, iniquas petitorum actiones excludant: quod exemplis aperitur.

SEquitur, ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatæ autẽ sunt exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur. Sæpe enim accidit, ut licet ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit, tamẽ iniqua sit aduersus eũ,

cum quo agitur. Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus, stipulanti Titio promisisti quod nō debueras promittere: palàm est, iure ciuili te obligatum esse: & actio qua intenditur, dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari. Ideoq; datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factum composita ad impugnandum actionem.

ARGVM.

Qui futuræ numerationis spe mutuum recepisse scriptis fassus fuit, exceptione non numeratæ pecuniæ tutus est.

Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniam à te stipulatus fuerit, neq; numerauerit. Nam eam pecuniam à te petere posse eum, certum est. dare enim te oportet, quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari: placet exceptione pecuniæ non numeratæ te defendi debere, cuius tempora nos (secundum quod iam superioribus libris scriptū est) constitutione nostra coartauimus.

ARGVM.

Si debitori creditor non petere pactus fuerit, ex pacto præcedens obligatio non perimitur: sed pacti conuenti exceptio aduersus creditorem agentem paratur.

Præterea debitor, si pactus fuerit cum creditore, ne à se pecunia peteretur: nihilominus obligatus

gatus manet: quia pacto conuento obligationes non omnino dissoluuntur: qua de causa efficax est aduersus eum actio, quam actor intendit, si apparet eum dare oportere, sed quia iniquũ est, contra pactionem eum condemnari: defenditur per exceptionem pacti conuenti.

ARGVM.

Qui iureiurando delato se nihil debere asseruit, ipso iure liberatus non est: sed exceptione iurisiurandi munitus æque si quis in rem conuentus, rem petitam suam esse iurauerit, nõ propterea actor dominus esse desinit, verum exceptio iurisiurandi sibi postea vindicanti obstabit.

Aequè si debitor creditorẽ deserẽte iurauerit, nihil se dare oportere: adhuc obligatus permanet, sed quia iniquum est de periurio quæri: defenditur per exceptionem iurisiurandi. In ijs quoq; actionibus, quibus in rem agitur, æquè necessariæ sunt exceptiones, ueluti si petitore deferente possessor iurauerit eam rem suam esse, & nihilominus petitur eandem rem uindicet: licet enim uerum sit, quod intendit, id est, rem eius esse: iniquum tamen est possessorem cõdemnari.

ARGVM.

Absolutio rei conuenti primæuam obligationem minime tollit, absolutio tamen rei iudicatæ exceptionem adquirit.

Item si iudicio tecum actum fuerit, siue in

rem

rem, siue in personam: nihilominus obligatio duret: & ideo ipso iure de eadem re postea aduersus te agi potest, sed debes per exceptionem rei iudicatæ adiuuari. Hæc exempli causa retulisse sufficiat.

ARGVM.

Hæc est prior exceptionum diuisio, vt quædam ciuiles sint, quædam prætoriæ.

Alioqui quàm ex multis uarijsque causis exceptiones necessariæ sint: ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest. Quarum quædam ex legibus, uel ex ijs, quæ legis uicem obtinent, uel ex ipsius Prætoris iurisdictione substantiam capiunt.

ARGVM.

Iam adest posterior exceptionum actio: vt quædam perpetuæ, & peremptoriæ sint, quædam temporales & dilatoriæ. perpetuæ & peremptoriæ sunt quæ & semper locum habent, & causam principalem perimunt: dilatoriæ verò sunt, quæ ad tempus nocent: & actionē in tempus differre solent: vt exceptio pacti ne intra certū tempus petatur, & similes: quæ olim ante tempus agenti oppositæ, actionem omnino consumebant, hodie verò duplum induciarum debitori tribuunt: item finito tempore non antea actor audiendus est, quàm expensas litis refuderit.

Appellantur autē exceptiones aliæ perpetuæ & peremptoriæ, aliæ temporales & dilatoriæ.

riæ. Perpetuæ et peremptoriæ sunt, quæ semper agentibus obstāt, & semper rem, de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, & quod metus causa factum est, & pacti conuenti, cùm ita cōuenerit, ne omnino pecunia peteretur. Tēporales atq; dilatoriæ sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuūt: qualis est pacti cōuenti, cùm ita cōuenerit, ne intra certum tempus ageretur, ueluti intra quinquenniū. nam finito eo tēpore, nō impeditur actor rem exequi. Ergo ij, quibus intra certum tempus agere uolētibus obijcitur exceptio, aut pacti cōuēti, aut alia similis: differre debent actionē, & post tempus agere. Ideò enim & dilatoriæ istæ exceptiones appellātur. Alioqui si intra tēpus egerint, obiectáq; sit exceptio: neq; eo iudicio quidquam consequebantur, propter exceptionem, neq; post tempus olim agere poterant: cùm temere rem in iudicium deducebāt, & consumebant, qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita strictè hoc procedere uolumus: sed eum, qui ante tēpus pactionis uel obligationis litē inferre ausus sit: Zenonianæ cōstitutioni subiacere cēsemus, quā sacratißimus legislator de ijs, qui tēpore plus petierint, protulit: & inducias, quas ipse actor sponte indulserit, uel quas natura actionis cōti-

ita exceptionem replicatio,& replicationem duplicatio,rursus triplicatio duplicationem,& deinceps vlteriores defensiones multiplicatis nominibus,vbi opus fuerit proponi possunt.

INterdū euenit, ut exceptio,quæ prima facie iusta uidetur,tamen iniquè noceat.quod cùm accidit,alia allegatione opus est,adiuuādi actoris gratia:quæ replicatio uocatur,quia per eam replicatur atq; resoluitur ius exceptionis:ueluti cùm pactus est aliquis cū debitore suo,ne ab eo pecuniā petat,deinde postea in contrarium pacti sunt,id est,ut creditori petere liceat:si creditor agat,& excipiat debitor,ut ita demum condemnetur,si non conuenerit,ne eam pecuniā creditor petat:nocet ei exceptio.conuenit enim ita. nāq; nihilominus hoc uerū manet,licet postea in contrariū pacti sint.sed quia iniquum est creditorē excludi:replicatio ei dabitur ex posteriorē pacto cōuento.Rursus interdū euenit,ut replicatio,quæ prima facie iusta est, iniquè noceat. quod cùm accidit,alia allegatione opus est,adiuuādi rei gratia,quæ duplicatio uocatur.Et si rursus ea prima facie iusta uideatur,sed propter aliquā causam actori iniquè noceat:rursus alia allegatione opus est,qua actor adiuuetur,quæ dicitur triplicatio.Quarū omniū exceptionū usum interdū ulterius,quàm diximus, uarietas nego-

tiorum introducit: quas omnes apertius ex Digestorum latiore uolumine facile est cognoscere.

ARGVM.

In rem defensiones debitori competentes (vt pacti de non petendo) fideiussoribus etiam competunt: quia si quid fideiussores pro reo soluerunt, id actione mandati ab eo repetunt, exceptiones verò in personam (vt cessionis bonorum & id genus aliæ) ad fideiussores non porriguntur.

Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerunq; adcommodari solent etiam fideiussoribus eius, & rectè: quia quod ab ijs petitur, id ab ipso debitore peti uidetur: quia mandati iudicio redditurus est eis, quod ei pro eo soluerint. Qua ratione, & si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit: placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conuenti illis quoque, qui pro eo obligati sunt, ac si etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sanè quædam exceptiones non solent his adcōmodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, & cū eo creditor experiatur: defenditur per exceptionem, si bonis cesserit. Sed hæc exceptio fideiussoribus non datur: ideò scilicèt, quia qui alios pro debitore obligat, hoc maximè prospicit, ut cùm facultatibus lapsus fuerit debitor, poßit ab ijs, quos pro eo obligauit, suū consequi.

De-

De interdictis,

TIT. XV.

SEquitur, ut dispiciamus de interdictis seu actionibus, quæ pro his exercẽtur. Erant autem interdicta formæ atq; conceptiones uerborũ, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat. quod tunc maximè fiebat, cum de possessione, aut quasi possessionẽ inter aliquos contendebatur.

A R G V M.

Prima interdictorum diuisio hæc est, quòd quædam prohibitoria sunt, vt interdictum ne vis fiat ei, de mortuo inferendo, & similia: quædam restitutoria, vt interdictum quorum bonorum, vnde vi, & id genus alia: quædam exhibitoria, vt de libero homine exhibendo, de liberis exhibendis, & huiusmodi.

Summa autem diuisio interdictorum hæc est, quòd aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt, quibus Prætor uetat aliquid fieri: ueluti uim sine uitio possidẽti, uel mortuum inferẽti, quò ei ius erat inferẽdi: uel in sacro loco ædificari, uel in flumine publico ripáue eius aliquid fieri, quo peius nauigetur. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet: ueluti bonorũ possessori possessionẽ eorum, quæ quis pro hærede, aut pro possessore possidet ex ea

hæreditate: aut cùm iubet ei, qui ui de possessione deiectus sit, restitui possessionem. Exhibitoria sunt, per quæ iubet exhiberi: ueluti eum, cuius de libertate agitur: aut libertum, cui patronus operas indicere uelit: aut parẽti liberos, qui in potestate eius sunt. Sunt tamen, qui putent, propriè interdicta ea uocari, quæ prohibitoria sunt, quia interdicere sit denuntiare & prohibere: restitutoria autem & exhibitoria, propriè decreta uocari. Sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari: quia inter duos dicuntur.

ARGVM.

Iam secundam interdictorum diuisionem adgreditur, quorum bonorum interdictum, adipiscendæ possessionis gratia comparatum est: quod iure prætorio succedenti conceditur, pro adipiscenda scilicet possessione hæreditariarum rerum, quæ apud eum sunt qui pro hærede vel pro possessore possidet: interdictum quoque Saluianum causa adipiscendæ possessionis rerum per colonum fundo illatarũ (quæ tacitè pro mercede hypothecatæ sunt) contra quoscunque possessores datur.

Sequens diuisio interdictorum hæc est, quòd quædam adipiscendæ possessionis causa cõparata sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ. Adipiscẽdæ possessionis causa interdictum adcommodatur bonorum possessori, quod appellatur, Quorum bonorum, *eiusq; uis & potestas*

testas haec est: ut quod ex [illegible] rum possessio alicui data est [illegible] possessore posideas: id ei, cui [illegible] data est, restituere debeas. [illegible] posidere uidetur, qui [illegible] possessore is posidet, qui [illegible] riam, uel etiam totam [illegible] non pertinere, posidet. [illegible] possessionis uocatur interdictum [illegible] utile est, qui nunc primum [illegible] possessionem. Itaque si quis [illegible] amiserit eam: hoc interdictum [illegible] dictum quoque, quod appellatur [illegible] scendae possessionis causa [illegible] tur dominus fundi de rebus [illegible] mercedibus fundi [illegible]

[illegible]

Interdictum [illegible] nendae possessionis [illegible] si de proprietate [illegible] sia: antequam [illegible] uter ex litigantibus [illegible] beat, inuestigandum [illegible] possessore [illegible] dicium: [illegible] qua remanet [illegible] sit) quoad [illegible]

Retinendae [illegible]

ne firmare: uel extra iudicium satisdationē exponere, per quā ipse sui procuratoris fideiussor existat pro omnibus Iudicatum solui *satisdationis clausulis, ubi & de hypotheca suarum rerum conuenire compellitur: siue in iudicio promiserit, siue extra iudicium caucrit: ut tam ipse, quàm hæredes eius obligentur,*

ARGVM.

Qui (lite à domino contestata) procurator constitutus est, cauere debet, dominum sententiæ recitandæ tempore in iudicium venturum, alioqui litis æstimationem se præstiturum.

Alia insuper cautela uel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quòd tempore sententiæ recitandæ in iudicium ueniet, uel si nō uenerit, omnia dabit fideiussor, quæ in condemnatione continentur, nisi fuerit prouocatum.

ARGVM.

Quisquis absentis defensionem subire vult, eum iudicatum solui satisdare operæpretium est.

Si uerò reus præsto ex quacunq; causa non fuerit, & alius uelit defensionē eius subire: nulla differentia inter actiones in rem uel personales introducenda, potest hoc facere: ita tamen, ut satisdationem Iudicatum solui *pro litis æstimatione præstet. Nemo enim secundum ueterem regulam (ut iam dictum est) alienæ rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur.*

Quæ omnia apertius & perfectius quotidiano iudiciorum usu in ipsis rerũ documentis apparent. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed etiam in omnibus nostris prouincijs (et si propter imperitiam fortè aliter celebratur) obtinere censemus: quum necesse sit omnes prouincias, caput omnium nostrarũ ciuitatum, id est, hanc regiam urbem, eiusq; obseruantiam sequi.

De perpetuis & temporalibus actionibus, & quæ ad hæredes & in hæredes transeunt,

TIT. XII.

ARGVM.

Quæq; à iure ciuili institutæ fuerunt actiones, olim quidẽ perpetuæ erant: hodie verò certis sunt finibus limitatæ, prætoriæ autem si pœnales existant, anno perimuntur: dẽpta furti manifesti actione, sin rei persequutoriæ sunt, perpetuo dantur.

HOc loco admonẽdi sumus, eas quidẽ actiones, quæ ex lege, senatúsue consulto, siue ex sacris constitutionibus proficiscuntur: perpetuo solere antiquitus competere, donec sacræ cõstitutiones, tam in rẽ, quàm in personã actionibus

nibus certos fines dederũt, eas uerò, quæ ex propria Prætoris iurisdictione pendẽt, plerũq; intra annum uiuere, nam & ipsius Prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen & in perpetuum extenduntur, id est, usq; ad finẽ constitutionibus introductum: quales sunt eæ quas bonorum possessori, cæterisq;, qui hæredis loco sunt: adcommodat. Furti quoq; manifesti actio, quanuis ex ipsius Prætoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuò datur. absurdum enim esse existimauit anno eam terminari.

A R G V M.

Ex maleficijs pœnales actiones quanuis contra hæredes non dentur, hæredibus tamen offensi dantur, excepta actione iniuriarum: actiones autem ex cõtractu dolo innito aduersum hæredes (si nihil ex eo ad eos peruenerit) minime competunt. Omnes tamen pœnales actiones, lite contestata contra hæredes transeunt.

Non autem omnes actiones quæ in aliquẽ aut ipso iure competunt, aut à prætore dantur: & in hæredem æquè competunt, aut dari solent. Est enim certissima iuris regula, ex maleficijs pœnales actiones in hæredem rei non cõpetere: ueluti furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriæ. Sed hæredibus huiusmodi actiones cõpetunt, nec denegantur: excepta iniuriarũ actione, & si qua alia similis inueniatur. Aliquando

tamen

tamen etiam ex contractu actio contra hæredem non competit: ueluti cùm testator dolose uersatus sit, & ad hæredem eius nihil ex eo dolo peruenit. Pœnales autem actiones, quas suprà diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ: & hæredibus dantur: & contra hæredes transeunt.

A R G V M.

Si pendente adhuc iudicio reus satisfecerit, ab obseruatione iudicij absoluendus est.

Superest, ut admoneamus, quòd si ante rem iudicatam is, cũ quo actum est, satisfaciat actori: officio iudicis conuenit eum absoluere, licet in ea causa fuisset iudicij accipiendi tempore, ut damnari deberet, & hoc est, quod antea uulgo dicebatur, omnia iudicia absolutoria esse.

De exceptionibus, *TIT. XIII.*

A R G V M.

Institutæ idcirco fuerunt exceptiones, vt qui ipso iure obnoxij sunt, iniquas petitorum actiones excludant: quod exemplis aperitur.

SEquitur, ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatæ autẽ sunt exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur. Sæpe enim accidit, ut licet ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit, tamẽ iniqua sit aduersus eũ,

cum

cum quo agitur. Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus, stipulanti Titio promisisti quod nõ debueras promittere: palàm est, iure ciuili te obligatum esse: & actio qua intenditur, dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari. Ideoq; datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factum composita ad impugnandum actionem.

ARGVM.

Qui futuræ numerationis spe mutuum recepisse scriptis fassus fuit, exceptione non numeratæ pecuniæ tutus est.

Idem iuris est, si quis quasi credẽdi causa pecuniam à te stipulatus fuerit, neq; numerauerit. Nam eam pecuniam à te petere posse eum, certum est. dare enim te oportet, quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari: placet exceptione pecuniæ non numeratæ te defendi debere, cuius tempora nos (secundum quod iam superioribus libris scriptũ est) constitutione nostra coartauimus.

ARGVM.

Si debitori creditor non petere pactus fuerit, ex pacto præcedens obligatio non perimitur: sed pacti conuenti exceptio aduersus creditorem agentem paratur.

Præterea debitor, si pactus fuerit cum creditore, ne à se pecunia peteretur: nihilominus obligatus

gatus manet: quia pacto conuento obligationes non omnino dissoluuntur: qua de causa efficax est aduersus eum actio, quam actor intendit, si apparet eum dare oportere, sed quia iniquũ est, contra pactionem eum condemnari: defenditur per exceptionem pacti conuenti.

ARGVM.

Qui iureiurando delato se nihil debere asseruit, ipso iure liberatus non est: sed exceptione iurisiurandi munitus æque si quis in rem conuentus, rem petitam suam esse iurauerit, nõ propterea actor dominus esse desinit, verum exceptio iurisiurandi sibi postea vindicanti obstabit.

Aequè si debitor creditorẽ deferẽte iurauerit, nihil se dare oportere: adhuc obligatus permanet, sed quia iniquum est de periurio quæri: defenditur per exceptionem iurisiurandi. In ijs quoque actionibus, quibus in rem agitur, æquè necessariæ sunt exceptiones, ueluti si petitore deferente possessor iurauerit eam rem suam esse, & nihilominus petitur eandem rem uindicet: licet enim uerum sit, quod intendit, id est, rem eius esse: iniquum tamen est possessorem cõdemnari.

ARGVM.

Absolutio rei conuenti primæuam obligationem minime tollit, absolutio tamen rei iudicatæ exceptionem adquirit.

Item si iudicio tecum actum fuerit, siue in

rem, siue in personam: nihilominus obligatio duret: & ideo ipso iure de eadem re postea aduersus te agi potest, sed debes per exceptionem rei iudicatæ adiuuari. Hæc exempli causa retulisse sufficiat.

ARGVM.

Hæc est prior exceptionum diuisio, vt quædam ciuiles sint, quædam prætoriæ.

Alioqui quàm ex multis uarijsque causis exceptiones necessariæ sint: ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest. Quarum quædam ex legibus, uel ex ijs, quæ legis uicem obtinent, uel ex ipsius Prætoris iurisdictione substantiam capiunt.

ARGVM.

Iam adest posterior exceptionum actio: vt quædam perpetuæ, & peremptoriæ sint, quædam temporales & dilatoriæ. perpetuæ & perēptoriæ sunt quæ & semper locum habent, & causam principalem perimunt: dilatoriæ verò sunt, quæ ad tempus nocent: & actionē in tempus differre solent: vt exceptio pacti ne intra certū tempus petatur, & similes: quæ olim ante tempus agenti oppositæ, actionem omnino consumebant, hodie verò duplum induciarum debitori tribuunt: item finito tempore non antea actor audiendus est, quàm expensas litis refuderit.

Appellantur autē exceptiones aliæ perpetuæ & peremptoriæ, aliæ temporales & dilatoriæ.

riæ. Perpetuæ et peremptoriæ sunt, quæ semper agentibus obstāt, & semper rem, de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, & quod metus causa factum est, & pacti conuenti, cùm ita cōuenerit, ne omnino pecunia peteretur. Tēporales atq; dilatoriæ sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuūt: qualis est pacti cōuenti, cùm ita cōuenerit, ne intra certum tempus ageretur, ueluti intra quinquenniū. nam finito eo tēpore, nō impeditur actor rem exequi. Ergo ij, quibus intra certum tempus agere uolētibus obijcitur exceptio, aut pacti cōuēti, aut alia similis: differre debent actionē, & post tempus agere. Ideò enim & dilatoriæ istæ exceptiones appellātur. Alioqui si intra tēpus egerint, obiectaq́; sit exceptio: neq; eo iudicio quidquam consequebantur, propter exceptionem; neq; post tempus olim agere poterant: cùm temere rem in iudicium deducebāt, & consumebant, qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita strictè hoc procedere uolumus: sed eum, qui ante tēpus pactionis uel obligationis litē inferre ausus sit: Zenonianæ cōstitutioni subiacere cēsemus, quā sacratißimus legislator de ijs, qui tēpore plus petierint, protulit: & inducias, quas ipse actor sponte indulserit, uel quas natura actionis cōti-

ita exceptionem replicatio,& replicationem duplicatio,rursus triplicatio duplicationem,& deinceps vlteriores defensiones multiplicatis nominibus,vbi opus fuerit proponi possunt.

INterdū euenit, ut exceptio,quæ prima facie iusta uidetur,tamen iniquè noceat.quod cùm accidit,alia allegatione opus est,adiuuādi actoris gratia:quæ replicatio uocatur,quia per eam replicatur atq; resoluitur ius exceptionis:ueluti cùm pactus est aliquis cū debitore suo,ne ab eo pecuniā petat,deinde postea in contrarium pacti sunt,id est,ut creditori petere liceat:si creditor agat,& excipiat debitor,ut ita demum condemnetur,si non conuenerit,ne eam pecuniā creditor petat:nocet ei exceptio.conuenit enim ita. nāq; nihilominus hoc uerū manet,licet postea in contrariū pacti sint.sed quia iniquum est creditorē excludi:replicatio ei dabitur ex posteriore pacto cōuento.Rursus interdū euenit,ut replicatio,quæ prima facie iusta est, iniquè noceat. quod cùm accidit,alia allegatione opus est,adiuuādi rei gratia,quæ duplicatio uocatur.Et si rursus ea prima facie iusta uideatur,sed propter aliquā causam actori iniquè noceat:rursus alia allegatione opus est,qua actor adiuuetur,quæ dicitur triplicatio.Quarū omniū exceptionū usum interdū ulterius,quàm diximus, uarietas nego-

tiorum introducit: quas omnes apertius ex Digestorum latiore uolumine facile est cognoscere.

ARGVM.

In rem defensiones debitori competentes (vt pacti de non petendo) fideiussoribus etiam competunt: quia si quid fideiussores pro reo soluerunt, id actione mandati ab eo repetunt, exceptiones verò in personam (vt cessionis bonorum & id genus aliæ) ad fideiussores non porriguntur.

Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerunq; adcommodari solent etiam fideiussoribus eius, & rectè: quia quod ab ijs petitur, id ab ipso debitore peti uidetur: quia mandati iudicio redditurus est eis, quod ei pro eo soluerint. Qua ratione, & si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit: placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conuenti illis quoque, qui pro eo obligati sunt, ac si etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sanè quædam exceptiones non solent his adcōmodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, & cū eo creditor experiatur: defenditur per exceptionem, si bonis cesserit. Sed hæc exceptio fideiussoribus non datur: ideò scilicet, quia qui alios pro debitore obligat, hoc maximè prospicit, ut cùm facultatibus lapsus fuerit debitor, posit ab ijs, quos pro eo obligauit, suū consequi.

De-

De interdictis, TIT. XV.

SEquitur, ut dispiciamus de interdictis seu actionibus, quæ pro his exercētur. Erant autem interdicta formæ atq; conceptiones uerborū, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat. quod tunc maximè fiebat, cum de possessione, aut quasi possessionē inter aliquos contendebatur.

ARGVM.

Prima interdictorum diuisio hæc est, quòd quædam prohibitoria sunt, vt interdictum ne vis fiat ei, de mortuo inferendo, & similia: quædam restitutoria, vt interdictum quorum bonorum, vnde vi, & id genus alia: quædam exhibitoria, vt de libero homine exhibendo, de liberis exhibendis, & huiusmodi.

Summa autem diuisio interdictorum hæc est, quòd aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt, quibus Prætor uetat aliquid fieri: ueluti uim sine uitio possidēti, uel mortuum inferēti, quò ei ius erat inferēdi: uel in sacro loco ædificari, uèl in flumine publico ripáue eius aliquid fieri, quo peius nauigetur. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet: ueluti bonorū possessori possessionē eorum, quæ quis pro hærede, aut pro possessore possidet ex ea

hæreditate: aut cùm iubet ei, qui ui de possessione deiectus sit, restitui possessionem. Exhibitoria sunt, per quæ iubet exhiberi: ueluti eum, cuius de libertate agitur: aut libertum, cui patronus operas indicere uelit: aut parẽti liberos, qui in potestate eius sunt. Sunt tamen, qui putent, propriè interdicta ea uocari, quæ prohibitoria sunt, quia interdicere sit denuntiare & prohibere: restitutoria autem & exhibitoria, propriè decreta uocari. Sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari: quia inter duos dicuntur.

ARGVM.

Iam secundam interdictorum diuisionem adgreditur, quorum bonorum interdictum, adipiscendæ possessionis gratia comparatum est: quod iure prætorio succedenti conceditur, pro adipiscenda scilicet possessione hæreditariarum rerum, quæ apud eum sunt qui pro hærede vel pro possessore possidet: interdictum quoque Saluianum causa adipiscendæ possessionis rerum per colonum fundo illatarũ (quæ tacitè pro mercede hypothecatæ sunt) contra quoscunque possessores datur.

Sequens diuisio interdictorum hæc est, quod quædam adipiscendæ possessionis causa cõparata sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ. Adipiscẽdæ possessionis causa interdictum adcommodatur bonorum possessori, quod appellatur, Quorum bonorum, *eiusq; uis & potestas*

testas hæc est: ut quod ex ijs bonis quisq; quorum possessio alicui data est, pro hærede aut pro possessore possideat: id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. Pro hærede autem possidere uidetur, qui putat se hæredē esse. Pro possessore is possidet, qui nullo iure rē hæreditariam, uel etiam totam hæreditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. Ideò autem adipiscēdæ possessionis uocatur interdictū: quia ei tantùm utile est, qui nunc primùm conatur adipisci rei possessionē. Itaq; si quis adeptus possessionem, amiserit eā: hoc interdictū ei inutile est. Interdictū quoq;, quod appellatur Saluianum, adipiscendæ possessionis causa cōparatū est: eoq; utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.

ARGVM.

Interdictum vti posſidetis, & vtrubi, ſunt retinendæ poſſeſsionis: quæ præſertim locum habent, ſi de proprietate alicuius rei futura ſit controuerſia: antequam enim proprietatis quæſtio moueatur, vter ex litigatoribus poſsidere, & vter petere debeat, inueſtigandum eſt: tum quia ſine petitore & poſſeſſore nullum ſuper petitorio inſtitui poteſt iudicium: tum, propter commodum poſſeſsionis: in qua remanet is, qui poſsidet (quãuis dominus non ſit) quoad petitor rem ſuam probauerit.

Retinendæ possessionis causa cōparata sunt

interdicta Vti posſidetis, *&* Vtrubi:*cùm ab utraq; parte de proprietate alicuius rei controuerſia ſit:et antè quæratur,uter ex litigatoribus poßidere,& uter petere debeat. Nanq; niſi antè exploratũ fuerit,utrius eorũ poſſeßio ſit:nõ poteſt petitoria actio inſtitui:quia & ciuilis,& naturalis ratio facit,ut alius poßideat, & alius à poßidente petat. Et quia lõgè cõmodius eſt & potius poßidere,quàm petere:ideò plerũq; et ferè ſemper ingẽs exiſtit cõtentio de ipſa poſſeßione. Cõmodũ autẽ poßidẽdi in eo eſt,quòd etiã ſi eius res nõ ſit,qui poßidet:ſi modò actor non potuerit ſuam eſſe probare:remanet in ſuo loco poſſeßio. propter quã cauſam cùm obſcura ſunt utriuſq; iura: contra petitorem iudicari ſolet.*

ARGVM.

Vti poſsidetis,rerum immobiliũ retinendæ poſſeſsionis gratia conceditur:vtrubi verò mobilium: quæ licet olim quantum ad poſſeſsionem inter ſe diſcreparent,hodie; in vtroque is vincit, qui litis conteſtate tempore,nec vi,nec clàm,nec precariò, ab eo poſsidet,qui turbauit, quamuis à tertio non aduerſario,præfatis modis poſsideret.

Sed interdicto quidẽ Vti poſsidetis,*de fundi uel ædium poſſeßione cõtenditur:* Vtrubi *uerò interdicto de rerũ mobiliũ poſſeßione. Quorum uis ac poteſtas plurimã inter ſe differentiã*

tiã apud ueteres habebat. Nam Vti posſidetis *interdicto is uincebat, qui interdicti tẽpore poſſidebat: ſi modò nec ui, nec clàm, nec precariò nactus fuerat ab aduerſario poſſeßionẽ: etiã ſi aliũ ui expulerat, aut clàm arripuerat alienã poſſeßionem, aut precariò rogauerat aliquem, ut ſibi poßidere liceret.* Vtrubi *uerò interdicto is uincebat, qui maiore parte eius anni, nec ui, nec clàm, nec precariò ab aduerſario poßidebat. Hodie tamen aliter obſeruatur. Nã utriuſq; interdicti potestas (quantũ ad poſſeßionem pertinet) exæquata eſt: uti ille uincat, & in re ſoli, & in re mobili, qui poſſeßionẽ nec ui, nec clàm, nec precariò ab aduerſario litis conteſtatæ tempore detinet.*

ARGVM.

Etiam is poſsidere intelligitur, cuius nomine alius eſt in poſſeſsione. Poſſeſsio autem quamuis ſolo animo retineatur, ſolo tamen animo non adquiritur.

Poßidere autem uidetur quiſq;, non ſolùm ſi ipſe poßideat, ſed & ſi eius nomine aliquis in poſſeßione ſit, licet is eius iuri ſubiectus non ſit, qualis eſt colonus & inquilinus. Per eos quoq;, apud quos depoſuerit quis, aut quibus cõmodauerit, ipſe poßidere uidetur. Et hoc eſt, quod dicitur, retinere poſſeßionẽ poſſe aliquẽ per quẽlibet qui eius nomine ſit in poſſeßione. Quinetiam

Qui autem aliquem de possessione per uim deiecerit: tenetur lege Iulia de ui priuata, aut de ui publica. Sed de ui priuata, si sine armis uim fecerit: sin autē armis eā de possessione ui expulerit, de ui publica tenetur. Armorū autē appellatione nō solùm scuta, & gladios, & galeas, sed & fustes, & lapides significari intelligimus.

ARGVM.

Accipe tertiam interdictorum diuisionem.

Tertia diuisio interdictorum est, quòd aut simplicia sunt, aut duplicia. Simplicia sunt, ueluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui: reus autē is est, à quo desideratur, aut ut restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorū autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt ueluti cùm Prætor prohibet in loco sacro, uel in flumine publico ripáue eius aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat: reus est, qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt, ueluti Vti possidetis *interdictum, &* Vtrubi. *ideo autem duplicia uocantur, quia par utriusq; litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipuè reus uel actor intelligitur: sed unusquisq; tam rei, quàm actoris partes sustinet.*

ARGVM.

Abiecta veteri proponendorum interdictorum solennitate, hodie pro eis in factum actio competit.

De ordine & uetere exitu interdictorum superuacuum est hodie dicere. Nam quoties extra ordinem ius dicitur (qualia sunt hodie omnia iudicia) non est necesse reddi interdictum: sed perinde iudicatur sine interdictis, ac si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

De pœna temere litigantium, *TIT. XVI.*

ARGVM.

Litigatorum temeritas triplici pœna coërcetur: periurij scilicet, pecuniaria, & infamiæ siue ignominiæ: quarum singulas partes vsque ad tituli calcem persequitur.

NVnc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod & nobis studio est. Idq́ꝫ eo maximè fieri potest, quòd temeritas tam agētium, quàm eorum, cum quibus agitur, modò pecuniaria pœna, modò iurisiurandi religione, modò infamiæ metu coërcetur.

ARGVM.

Reus, actor, necnon vtriusque partis aduocati, iurisiurandi religione propter calumniam seu cauillationem euitandam introducti, sese adstringere debent: alioqui non procedet iudicium.

*Adnota,

* Adnota, Negantium mendacia pœna quandoque dupli, quandoque tripli puniri.

Ecce enim iusiurãdũ omnibus, qui cõueniuntur, ex constitutionẽ nostra defertur. Nam reus nõ aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iurauerit; quòd putãs se bona instantia uti, ad contradicendum peruenit. At aduersus inficiãtes, ex quibusdam causis dupli uel tripli actio cõstituitur: ueluti si damni iniuriæ, aut legatorum locis uenerabilibus relictorũ nomine agatur. Statim autẽ ab initio pluris, quàm simpli est actio: ueluti furti manifesti, quadrupli: nec manifesti, dupli. Nam ex his, & alijs quibusdam causis (siue quis neget, siue fateatur) pluris, quàm simpli est actio. Item actoris quoq; calumnia coercetur. Nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione. Vtriusque etiam partis aduocati iusiurandum subeunt, quod alia nostra constitutione comprehensum est.

ARGVM.

Reiecta mulcta decimæ partis litis, quæ olim improbis litigatoribus irrogabatur: hodie quisquis inique litigabit, periurium incurret, & damnum impensasq; omnes uictrici parti inferre cogetur.

Hæc autẽ omnia pro ueteri calũniæ actionẽ introducta sunt, quæ in desuetudinem abijt: quia in partem decimã litis actores mulctabat, quod nus

nusquã factũ esse inuenimus. sed pro his introductum est, & præfatum iusiurandum, & ut improbus litigator, & damnum, & impensas litis inferre aduersario suo cogatur.

* Adnota, Directæ dicuntur, quæ pupillo aduersus tutorem, mandanti aduersus mandatariũ, depositori aduersus depositarium competunt: & non è regione.

*Adnotato etiam pactione infamiam contrahi: nam quicunque ex delicto obnoxius, pretio dato paciscitur, ignominiosus fit.

Ex quibusdam iudicijs damnati, ignominiosi fiunt: ueluti furti, ui bonorũ raptorũ, iniuriarũ, de dolo: itẽ tutelæ, mãdati, depositi, directis, non cõtrarijs actionibus. Itẽ pro socio, quæ ab utraq; parte directa est: & ob id quilibet ex socijs eo iudicio dãnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem, aut ui bonorũ raptorũ, aut iniuriarũ, aut de dolo, non solum damnati notãtur ignominia, sed & pacti, & rectè. Plurimũ enim interest, utrũ ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.

* Adnota, Iudicia omnia à citatione exordienda esse.

Omniũ autem actionũ instituendarũ principiũ, ab ea parte edicti proficiscitur, qua Prætor edicit de in ius uocãdo. Vtiq; enim in primis aduersa

uerſarius in ius uocãdus eſt:id eſt,ad eũ uocandus,qui ius dicturus ſit.Qua parte Prætor parẽtibus,& patronis,item parẽtibus liberisq; patronorũ,& patronarum hunc præſtat honorem: ut nõ aliter liceat liberis libertisq; eos in ius uocare,quàm ſi id ab ipſo Prætore poſtulauerint, & impetrauerint.Et ſi quis aliter uocauerit:in eum pœnam ſolidorum quinquaginta cõſtituit.

De officio iudicis,

TIT. XVII.

SVpereſt,ut de officio iudicis diſpiciamus. Et quidẽ in primis illud obſeruare debet iudex,ne aliter iudicet,quàm legibus,aut conſtitutionibus,aut moribus proditum eſt.

* Adnota,Ea eſt ratio,nã domino noxali actione conuento optionẽ iura cõcedũt, aut damnum ſoluẽdi,aut ſeruum noxæ dedendo;damni euitandi æſtimationem.

Ideoq; ſi noxali Iudicio aditus eſt:obſeruarẽ debet,ut ſi cõdẽnandus uidetur dominus,ita debeat cõdẽnare, Publium Mæuiũ Lucio Titio in decem aureos cõdẽno, aut noxã dedere.

ARGVM.

Iudicis eſt reum ſingulari in rem vel vniuerſali actione conuentum ad rei fructuumq; reſtitutionem condemnare.qui ſi malæ fidei poſſeſſor fuerit,non modò perceptos fructus,ſed & quos percipere

cipere potuit præstare cogitur, quod si bonæ fidei fuerit, consumptorum, & culpa non perceptorum nomine nequaquam tenebitur. post litis tamen contestationem nihil differt à malæ fidei possessore: quo fit vt omnium fructuum ratio à die litis contestatæ habenda sit.

Et si in rem actū sit coram iudice: siue contra petitorē iudicauerit, absoluere debet possessorē: siue cōtra possessorē, iubere ei debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor neget in præsenti se restituere posse, & sine frustratione uidebitur tēpus restituēdi causa petere, indulgendum est ei: ut tamē de litis æstimatione caueat cum fideiussore, si intra tēpus, quod ei datum est, nō restituerit. Et si hæreditas petita sit: eadem circa fructus interueniūt, quæ diximus interuenire de singularum rerū petitione. Illorum autem fructuū, quos culpa sua possessor non perceperit: siue illorum, quos perceperit: in utraq; actione eadē ratio penè habetur, si prædo fuerit. Si uerò bonæ fidei possessor fuerit: nō habetur ratio neq; consumptorum, neq; non perceptorum. Post inchoatā autem petitionē, etiam illorū fructuū ratio habetur, qui culpa possessoris percepti nō sunt, uel percepti cōsumpti sunt.

ARGVM.

Conuento ad exhibendum actione rem vtcunq; exhibere non sat est vt liberationem consequatur,

sed in eum causæ statum exhibenda est in quo cœpti iudicij tempore erat: ideo pendēte iudicio vsucaptam exhibendo non liberatur. fructus quoque medio tempore perceptos restituere cogitur: si tamen rei statim exhibendæ facultatem non habeat reus, dilationē consequetur, cautione scilicet prius præstita. quod si iussus à iudice exhibere, non exhibeat, aut se intra tempora exhibiturum nō caueat, in id quod aduersarij interest damnabitur.

Si ad exhibendum actum fuerit: non sufficit, si exhibeat rem is, cum quo actum est, sed opus est, ut etiam rei causam debeat exhibere, id est, ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si cùm primùm ad exhibēdum egisset, exhibita res fuisset. Ideoq; si inter moras exhibendi usucapta sit res à possessore: nihilominus condemnabitur. Præterea fructuum medij temporis, id est, eius, quod post acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam intercesserit: rationē haberē debet iudex. Quòd si neget reus, cum quo ad exhibendum actum est, in præsenti se exhibere posse, & tempus exhibendi causa petat, idq; sine frustratione postulare uideatur: dari ei debet, ut tamen caueat se restituturum, quòd si neque statim iussu iudicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caueat: condemnandus sit in id, quod actoris intererat, si ab initio res exhibita esset.

ARGVM.

Nunc quid iudici faciendum incumbat in diuiſorijs iudicijs paucis accipe, ſi igitur familiæ erciſcundæ iudicium inter duos, pluréſve vertatur, iudicis eſt, ſingulas res ſingulis hæredibus adiudicare, & ſi vnius res præualeat, eundem pro eo quod pluris eſt, certa pecunia cohæredi cõdemnare. item ſi vnus cohæredum fructus ex re hæreditaria perceperit, aut male in ea verſatus fuerit, eo nomine cohæredibus condemnandus eſt. Idem per omnia in iudicio communi diuidundo dicito, etiam ſi de vna re tantum lis ſit: modo commodam diuiſionem patiatur. quam ſi nõ patiatur, permittitur, iudicem alteri ex litigatoribus rem etiam totam adiudicare, atq; eundem alteri certa pecunia in rei locum inuicem condemnare.

Si familiæ erciſcundæ iudicio actum ſit: ſingulas res ſingulis hæredibus adiudicare debet. & ſi in alterius perſona prægrauare uideatur adiudicatio: debet hũc inuicẽ cohæredi certa pecunia (ſicut iam dictũ eſt) condemnare. Eo quoq; nomine cohæredi quiſq; ſuo condẽnandus eſt, quòd ſolus fructus hæreditarij fundi perceperit, aut rẽ hæreditariã corruperit, aut conſumpſerit. Quæ quidẽ ſimiliter inter plures quoq;, quàm duos cohæredes, ſubſequuntur. Eadem interueniũt, & ſi cõmuni diuidundo de pluribus rebus actum ſit. Quòd ſi de una re, ueluti de fundo: ſi quidẽ iſte fundus commodè regionibus diuiſionẽ recipiat;

partes;

partes eius singulis adiudicare debet. & si unius pars prægrauare uidebitur: is inuicē certa pecunia alteri condēnādus est. Quod si cōmode diuidi nō possit: uelut si bono forte, aut mulus erit, de quo actū sit: tūc totus uni adiudicādus est: & is inuicē alteri certa pecunia cōdemnandus est.

A R G. V M.

In finium regundorum iudicio tunc licet iudici ab antiquis agrorum finibus recedere, cum euidentioribus modis, quàm hactenus fuissent, nunc distingui nequeant: quo casu, partem ex alterius agro alteri adiudicabit: & eundem alteri certa pecunia condemnabit, in hoc quoque iudicio etiam vertitur, vt si quis circa fines malitiosè quicquam gesserit, vel metiri agros passus non fuerit, puniendus sit.

Si finium regūdorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio. quæ sane uno casu necessaria est, si euidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quàm olim fuissent distincti. Nā tūc necesse est ex alterius agro partem aliquā alterius agri domino adiudicari. quo casu cōueniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condēnari. Eo quoq; nomine cōdemnandus est quisq; hoc iudicio, quod fortè circa fines aliquid malitiose cōmisit: uerbi gratia, quia lapides finales furatus est, uel arbores finales excîdit. Contumaciæ quoq; nomine quisq; eo

iestatis, quæ in eos, qui contra Imperatorem, uel rem publicam aliquid moliti sunt, suum uigorem extendit. Cuius pœna animæ amißionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem dānatur.

* Adnota, Humiles grauioribus pœnis plectendos, quàm honestiores.

Item lex Iulia de adulterijs coërcendis, quæ nō solùm temeratores alienarū nuptiarū gladio punit, sed & eos, qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadē lege Iulia etiā stupri flagitiū punitur, cùm quis sine ui uel uirginē, uel uiduā honestè uiuentē stuprauerit. Pœnam autem eadē lex irrogat stupratoribus, si honesti sunt, publicationē partis dimidiæ bonorū: si humiles: corporis coërcitionē cū relegatione.

* Adnota, Affectum occidendi etiam si effectus nō subsequatur, l. Cornelia de sicarijs puniendum.

Itē lex Cornelia de sicarijs, quæ homicidas ultore ferro persequitur, uel eos, qui hominis occidēdi causa cū telo ambulāt. Telū autē (ut Caius noster ex interpretatione legū duodecim tabularum scriptū reliquit) uulgo quidē id appellatur, quod arcu mittitur, sed & omne significat, quod manu cuiusq; iacitur. sequitur ergo, ut lignū, & lapis, & ferrū hoc nomine cōtineantur: dictū ab

eo, quod in longinquum mittitur, à Græca uocē τηλοῦ figuratū. Et sic hanc significationē inuenire possumus, & in Græco nomine: nā quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant, ἀπὸ τοῦ βάλλειν. Admonēt nos epigrāmata in Xenophōte urbis faustissimæ scripta. καὶ τὰ βέλη ὁμῶς ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. *Sicarij autē appellātur à sica, quod significat ferreū cultrū. Eadem lege, & uenefici capite damnātur, qui artibus odiosis, tam uenenis, quàm susurris magicis homines occiderint, uel mala medicamenta publicè uendiderint.*

*Adnota, Atrocioribus delictis atrociorem pœnam irrogandam: quandoquidem delicto pœna commensuranda est.

Alia deinde lex asperrimū crimē noua pœna persequitur, quæ Pōpeia de parricidijs uocatur: qua cauetur, ut si quis parentis, aut filij, aut omnino adfinitatis eius, quæ nūcupatione parentum cōtinetur, fata præparauerit (siue clàm, siue palàm id ausus fuerit) necnō is, cuius dolo malo id factum est, uel conscius criminis existit, licet extraneus sit, pœna parricidij puniatur: & neq; gladio neq; ignibus, neq; ulli alij solenni pœnæ subijciatur, sed insutus culeo cum cane, & gallo gallinaceo, & uipera, & simia, & inter eas ferales

les angustias comprehensus (secundum quod regionis qualitas tulerit) uel in uicinum mare, uel amnem proijciatur: ut omniũ elementorũ usu uiuus carere incipiat, & ei cœlũ superstiti, & terra mortuo auferatur. Si quis aũt alias cognatiõe uel adfinitate personas coniunctas necauerit: pœnã legis Corneliæ de sicarijs sustinebit. Item lex Cornelia de falsis, quæ etiam testamentaria uocatur, pœnam irrogat ei, qui testamentum, uel aliud instrumẽtum falsum scripserit, signauerit, recitauerit, subiecerit, uel signum adulterinũ fecerit, sculpserit, expresserit sciens, dolo malo. Eiusq; legis pœna in seruos, ultimum suppliciũ est (quod etiã in lege de sicarijs & ueneficijs seruatur) in liberos uerò deportatio. Itẽ lex Iulia de ui publica seu priuata, aduersus eos exoritur, qui uim uel armatã, uel sine armis commiserint. Sed si quidẽ armata uis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de ui publica irrogatur, si uerò sine armis, in tertiã partem bonorũ suorũ publicatio imponitur. Sin autẽ per uim raptus uirginis, uel uiduæ, uel sanctimonialis, uel alterius fuerit perpetratus: tunc & raptores, & ij, qui opẽ huic flagitio dederũt, capite puniũtur, secũdũ nostræ constitutionis definitionem, ex qua hoc apertius poßibile est scire. Item lex Iulia peculatus eos

punit, qui publicam pecuniam, uel rem ſacram, uel religioſam furati fuerint. Sed ſi quidem ipſi iudices tẽpore adminiſtrationis publicas pecunias ſubtraxerint: capitali animaduerſione puniuntur: & non ſolùm hi, ſed etiã qui miniſteriũ eis ad hoc exhibuerint, uel qui ſubtractas ab his ſcientes ſuſceperint. Alij uerò, qui in hanc legẽ inciderint: pœnæ deportationis ſubiugẽtur. Eſt & inter publica iudicia lex Flauia de plagiarijs, quæ interdũ capitis pœnã ex ſacris cõſtitutionibus irrogat, interdũ leuiorẽ. Sunt præterea publica iudicia, lex Iulia de ambitu, lex Iulia repetundarũ, & lex Iulia de annona, & lex Iulia de reſiduis, quæ de certis capitulis loquuntur, & animæ quidem amiſsionem non irrogant: alijs autem pœnis eos ſubijciũt, qui præcepta earum neglexerint. Sed de publicis iudicijs hæc expoſuimus, ut uobis poſsibile ſit ſummo digito, & quaſi per indicem ea tetigiſſe, alioqui diligentior eorum ſcientia uobis ex latioribus Digeſtorum ſeu Pandectarum libris deo propitio aduentura eſt.

INSTITVTIONVM

FINIS.

Tabula Rubricarum Institutionum.

De leg

De pub-

De sing

FINIS.

INTERPRETATIO GRAECORVM.

Pagina 11. τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι. *legum ipsarum aliæ scripto constant, aliæ non scripto.*

*Pagi.*33. παρὰ τὴν σποράν. *à satione.* & ἀπάτωρες, *quasi patrem non habentes.*

*Pagi.*230. πατράδελφος, *quasi patris frater. Ibidem.* μητράδελφος, *quasi matris frater. Ibidem,* θεῖος, *parentis frater.*

*Pagi.*231. πατραδέλφη, *quasi patris soror: Ibidem,* μητραδέλφη, *quasi matris soror. Ibidē,* θεία, *parentis soror.*

*Pagi.*278. τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω ἐγώ. *mea fide iubeo ego. Ibidem,* θέλω, *uolo.* βούλομαι, *consultò uolo. Ibidem,* φημὶ, *adfirmo.* λέγω, *dico.*

Pagi. 283. Ενθεν ἄρ οἰνίζοντο καρηκομόωντες &c.

Hinc sibi certatim gentis de more comati,
Vina parant Graij, ære dato, fulgenteq́; ferro,
Tergoribusq́; bubus sed & ipsis, mancipijsq́.

*Pagi.*290, κοινωνίαν, *communionem, & indiuid-*

diuiduam rerum omnium societatem, ut in Demosthene frequenter.

Pag.306. ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα, ἔχω λαβὼν, *tot denarios acceptos habes, acceptos habeo.*

Pagi.311. φῶρας, *fures.*

Pag.311. ἐπ' αὐτοφώρῳ, *in ipso furto admisso, scilicet deprehensum.*

Pag.324. Δήεις τόνγε σύεσσι &c.

Sectantem uideas, qui errant per pascua porcos
Ad Coracis saxum, iuxta fontemque Arethusam.

Pagi.330. ὕβριν, *contumeliam. Ibidem* ἔγκλημα, *culpam.*

Pag.331. ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν, *iniquitatem, & iniustitiam.*

Pag.406. τηλοῦ, *procul, longe.*

Pag.406. βέλος, *telum. Ibidem,* καὶ τὰ βέλη ὁμῶς ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. *Et huiusmodi tela simul ab eis ferebantur, lanceæ, spicula, fundæ, plurimi autem & lapides.*

Ex libris Barnabe Manerij
de ron.º Abb.i fan fan S.
sabini